

Ihmisen kosketuksessa

Litokairan, Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueiden maankäytön historia
eräntäytymisestä metsätalouteen

Metsähallitus
Luonnonsuojelu
Maankäytön
historian tutkimus
Tammikuu 2004
Pekka Kauppi

SISÄLLYSLUETTELO

JOHDANTO.....	4
1. ERÄNKÄYNTI – VUOSISATAINEN TARINA.....	13
1. Metsästys 1600-luvulta 1900-luvun alkupuolelle.....	13
1.1.1. Vapaasta valvottuun pyyntiin – kyseenalaista luvattomuutta.....	13
1.1.2. Metsälintuja reppuun – ansat, satimet ja loukut.....	19
1.1.3. Erämaiden henki – paikannimistä metsäseutujen mystiikkaan.....	22
1.2. Kaukokalastuksesta pärekori-pyyntiin – kalastus 1600-luvulta sota-aikaan.....	26
2. TERVAA PUISTA JA RUISTA MAASTA.....	29
2.1. Tervanpolton aikakausi 1600-luvulta 1800-luvun loppupuolelle.....	29
2.1.1. Terva tervetulleeksi Pohjolaan – valmistuksesta kuljetuskuntoon.....	29
2.1.2. Olvassuon alueen hautamaat – Piltuanjokivarren paratiisi.....	32
2.1.3. Polttajien kotikonnut – muistot makaavat metsissä.....	35
2.2. Kaskiviljely – tulen voimalla 1700-luvun lopulta 1800-luvun lopulle.....	38
2.1.1. Tulta pohjoisen metsämaille – huuhtamenetelmän menestystä.....	38
2.1.2. Litokairassa savuaa – eteläiset kuusikkomaat viljellyiksi.....	40
2.1.3. Parempaa kuin peltoviljely – isojako lopettaa halmeamisen.....	45
3. NIITTYVILJELY – KARJAN PELASTUS TALVEKSI.....	46
3.1. Rauhanomaista valtausta – niittymaiden yksityistä ja yhteistä omistusta.....	46
3.2. Suoniittyjä ja tulvan luomista – aamusta iltaan viikate kädessä.....	50

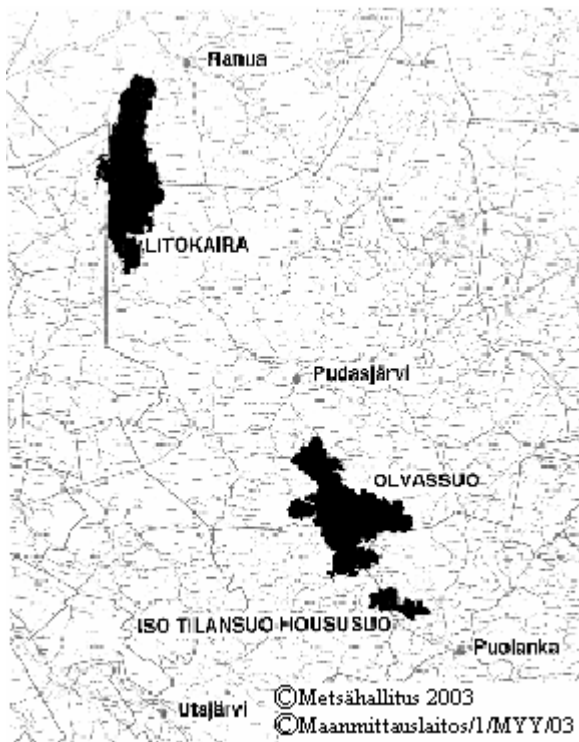
4.	ERÄÄN TORPAN ELÄMÄÄ.....	56
4.1.	Ojalehdon kruununmetsätorppa – sydänmaan arvoitus asukkaineen.....	56
4.2.	Itsenäisen Näätähaaran tilan perustaminen – syntymisen tuskaa.....	60
4.3.	Tarina pihapiiristä – rakennukset loivat ilmeen.....	63
5.	METSÄNVILJAA KRUUNUN TAKAMAILTA.....	66
5.1.	Kruununmetsät silmätikuiksi – saha löytää petäjän 1870-luvulla.....	66
5.2.	Metsäyhtiöiden löytöretket – leimikot savotoiksi 1900-luvun alkupuolella.....	68
5.3.	Sota-ajan metsätyöt – pokasaha käteen rajanaapurille.....	72
6.	VALTIONMETSIIEN ONGELMAT – PORO JA IHMINEN.....	78
6.1.	Tallataan ja kilotetaan – porot tekevät tuhojaan.....	78
6.2.	<i>”Vaistomaisesti on kansa sydänmaan lapsina oppinut, kuten se itsekin usein rakastaa sanaa, pitämään yhteisenä omaisuutenaan valtion metsiä”</i>	81
	LOPPULAUSE.....	86
	LÄHDELUETTELO.....	90

JOHDANTO

Projektin ja projektialueiden taustaa

Maankäytön historian tutkimukseni kuuluu osana Metsähallituksen vuonna 2002 käynnistämään projektiin Suometsäerämaa -Life: ”Protection of Aapa Mire wilderness in Ostrobothnia and Kainuu”. Projektin tavoitteena on saavuttaa suotuisa suojelutaso projektialueen aapasoilla, metsissä ja lintualueilla. Lisäksi eri maankäyttömuotojen kestävä yhteensovittaminen kuuluu projektin keskeisiin tavoitteisiin. Hankealue käsittää kolme erillistä aapasoiden muodostamaa erämaa-aluetta, jotka sijoittuvat neljän eri kunnan alueille. Alueiden yhteisala on noin 61 000 hehtaaria. Litokairan alue sijaitsee Ranuan ja Pudäsjärven pitäjissä. Olvassuon sekä Iso Tilan- Housusuon alueet käsittävät osia Pudäsjärven, Puolangan ja Utajärven kuntien alueista.

Kuva 1. Litokairan, Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueet.

Suometsäerämaa -Life projektin yhtenä päämääränä on selvittää edellä mainittujen alueiden maankäytön historia. Selvityksen tekeminen on tärkeää, kun suunnitellaan luonnonsuojeluun liittyviä toimenpiteitä, sillä aikojen saatossa alueita koskettaneet

maankäyttötavat ovat jättäneet merkkinsä, niin metsien rakenteeseen kuin lajistoonkin. Toisaalta projektilla pyritään parantamaan paikkakuntalaisten ja muidenkin asiasta kiinnostuneiden tuntemusta alueiden historiaan ja luontoon.

Metsähallitus perustettiin vuonna 1859 suojelemaan ja hoitamaan kruununmetsiä (valtionmetsiä). Metsähallinnon keskuuteen luotiin piiri- ja paikallishallinto, joita varten valtion maat jaettiin metsänhoitajien valvomiin tarkastuspiireihin ja hoitoalueisiin. Hoitoalueet jaettiin vielä metsänvartijoiden valvomiin vartiopiireihin.¹ Suometsäerämaa–Life tutkimusalueet sijoituivat aikanaan useiden eri hoitoalueiden ja vartiopiirien alueille. Vuosien 1859–1905 välisenä aikana Litokairan alue kuului Iin hoitoalueeseen. Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueet kuuluivat Iin ja Haukiputaan hoitoalueeseen. 1900-luvun ensivuosisikymmenellä Metsähallituksessa suoritettu hoitoalueuudistus synnytti uusia hoitoalueita siinä määrin, että Litokairan alue jakaantui siitä lähtien Pudasjärven ja Ranuan hoitoalueiden maille. Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon erämaa-alueet taas Pudasjärven, Puhoksen, Puolangan ja Utajärven hoitoalueille.

Historiallinen tausta

Ensimmäiset ihmiset saapuivat Suomen alueelle noin vuoden 8500 eKr. tietämällä. Lähes koko Suomen alueelle levittäytynyt Suomusjärven kulttuuri (8500–5300 eKr.) aloitti myös Pohjois-Suomen varhaisimman asutuskauden.² Esikeraamisella kaudella (6500–4200 eKr.) kivikautista asutusta oli syntynyt jo Pudasjärven, Puolangan, Utajärven ja Ranuan seuduille.³ Kampakeraamisella kaudella (5300–3200 eKr.) Suomen kivikautinen kulttuuri kehittyi ja loi sille tyypillisiä erityispiirteitä, kuten hylkeenpyynnin, kalastuksen ja keräilykulttuurin. Ilmaston lämpeneminen vuoden 5500 eKr. tienoilla paransi huomattavasti kivikautisen ihmisen elinoloja. Suomen alueen väestömäärä kävi korkeimmillaan aikavälillä 4000–3500 eKr. ehkä noin 10 000 ihmisessä.⁴

---

¹ Tervonen 2001, 9.

² Vahtola 2003, 11.

³ Huurre 1983, 452–453, 457.

⁴ Vahtola 2003, 11–12.

Kivikautisen ihmisen tulevaisuus oli kytketty hänen suhteeseensa luontoon. Ihmiset liikkuvat saaliiden perässä pitkiäkin matkoja ja asuinpaikkaa jouduttiin vaihtamaan riistan ja kalan liikkeiden mukaan. Parhaimmat asuinpaikat valittiin usein rannoilta, joissa kalan lisäksi oli luonnon synnyttämiä aukioita ja saattoipa paikan valintaan vaikuttaa luonnonkauneuskin.⁵ Näiden ihmisten jälkeläiset olivat lappalaisten esi-isiä, jotka jatkoivat asutusta Iijokilaaksossa ja sen ympäristössä. Varsinainen lappalaisasutus syntyi kuitenkin vasta pronssikaudella (300–1300 jKr.). Lappalaiset olivat pyyntikansaa, jotka elivät metsien riistasta ja järvien kaloista. Heidän elämänsä perustui pyynnin määräämälle vuosirytmille, joka teki elämästä liikkuvaa, mutta järjestäytyntä ja yhteisöllistä. Elämä pyöri oman yhteisön siitassa eli lapinkylässä, jonka alue saattoi olla jopa satoja neliökilometrejä. Lapinkylän sydämen muodosti talvikylä, jossa sijaitsivat varsinaiset asunnot eli vankkarakenteiset puukodat.⁶

Pohjois-Pohjanmaalla sijainneen lappalaisasutuksen rinnalle alkoi saapua hämäläisiä eränkävijöitä keskiajan kuluessa. Hämäläiset uudisasukkaat eivät olleet ainoita lappalaisten kanssa rinta rinnan kulkeneita ihmisiä. Toisen merkittävän Pohjolan asuttajan keskiajalla muodostivat Laatokan alueen karjalaiset, jotka ulottivat matkojansa rautakauden lopulla aina Pohjois-Ruotsiin asti. Heidän elämänsä oli edellisten tavoin kytkeytynyt läheisesti erämaiden hyödyntämiseen.⁷ Karjalaisten tekemät matkat Pohjois-Pohjanmaalle synnyttivät myös jonkin verran asutusta alueille, esimerkiksi Iin Karjalan kylä oli alkujaan heidän perustamansa.⁸

Lappalaiset joutuivat vähitellen vetäytymään kohti pohjoista laajenevan talonpoikaisasutuksen edestä. Suomen sisämaassa 1300-luvulla alkaneen savolaisen asutustoiminnan suuntautuminen 1500-luvun alkupuolella kohti Oulujärven seutuja työnsi lappalaisia yhä pohjoisemmaksi. Savolainen muuttoliike aloitti varsinaisen kiinteän asutuksen perustamisen Pohjanmaan sisäosissa. Aluksi asutus levisi Oulujärven ympäristöön, esimerkiksi Utajärven Juorkunan kylässä oli 1540-luvulla 13 uudisasutustilaa. 1500-luvun lopulla uudisasutus oli ulottautunut aina Pudasjärvelle asti.⁹ Puolangan eteläosiin oli syntynyt jo 1560-luvulle mennessä uudisasutusta.¹⁰

---

⁵ Huurre 1986, 69.

⁶ Hiltunen 1990, 56.

⁷ Huurre 1986, 152.

⁸ Vahtola 2003, 49.

⁹ Vahtola 2003, 50–51; Vahtola 1991, 91.

Savolaisen uudisasutuksen ongelmaksi Pohjois-Pohjanmaalla ja Kainuussa muodostui Ruotsi-Suomen ja Venäjän välillä syttynyt 25-vuotinen sota eli rappasota. Sota kosketti erityisesti Pohjois-Pohjanmaalle syntynyttä savolaisasutusta, jonne venäläisten ja vienankarjalaisten tuhoamisretket suuntautuivat kohtaloikkain seurauksin. Sodasta huolimatta savolaisasutus oli 1500-luvun loppuun mennessä ottanut omakseen Pohjois-Pohjanmaan jokien ylä- ja alajuoksut aina Iijokeen asti.¹¹ Puolangalla osittain kärsinyt asutustoiminta lähti elpymään vuonna 1595 solmitun Täyssinän rauhan jälkeen niin, että 1600-luvun ensivuosisikymmenellä asuttuina seutuina olivat jo muun muassa Auhon kylä Lylyjärvi.¹²

Ranuan alueen asutuksen kehitys seurasi Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun perässä. Vakinaista asutusta sinne syntyi vasta 1600-luvun lopulla, jolloin ensimmäiset kaskitalonpojat saapuivat alueelle. Sitä vastoin Ranuan järvet toimivat monien Iin ja Kemin talonpoikien erämaina jo keskiajalta lähtien. Ranuan saamelaisväestö joutui vähitellen väistymään talonpoikien aiheuttaman paineen alta ja antamaan tilaa pysyvälle asutukselle.¹³

Talonpoikaisen asutuksen vakiinnuttua Pohjois-Pohjanmaalle ja Kainuuseen alkoivat monet elämisen keinot vakiintua kylien asukkaiden toimeentulon turvaamiseksi. Näitä olivat aluksi ennen kaikkea eränkäynti, kaski- ja niittyviljely. Kaskiviljely oli elinehto varsinkin, kun asutusta oltiin vielä luomassa. 1700-luvun lopulta Pohjolan talonpojan elinkeinoksi tuli lisäksi tervanpoltto.¹⁴ Kylistä käsin talonpojat laajensivat erämaiden hyödyntämistä sitä mukaa, kun ympäristön antimet hupenivat ja toisten kylien käyttämät alueet antoivat tilaa laajentumiselle.

Tutkimustilanne

Varsinaisesti maankäytön historiaa tutkivia teoksia on tehty verrattain vähän. Kuitenkin osaksi aihepiiriä käsitteleviä paikallishistorioita löytyy runsaasti. Esille on nostettava

---

¹⁰ Keränen, 1985,

¹¹ Luukko 1954, 307.

¹² Keränen 1985, 36–37.

¹³ Hiltunen 1990, 57.

¹⁴ Vahtola 1991, 128–139.

neljä tutkimuksen kannalta keskeistä teosta. Ensinnäkin MAUNO HILTUSEN toimittava *Ranuan historia* antaa kohtalaisen monipuolisen kuvan pitäjän maankäytön eri vaiheista, kuitenkin jättäen joitakin asioita ärsyttävästi arvailun varaan. Toiseksi J. JUHANI KORTESALMI kuvaa tutkimuksessaan *Kuusamon talonpoikaiselämä 1670-1970* varsin kattavasti tuon ajan arkea ja elämänmenoa käyden läpi omaa aihettani käsitteleviä elinkeinomuotoja, kuten tervanpolttoa ja kaskeamista. Lisäksi ARVO M. SOININEN käsittelee tarkasti muun muassa niittyviljelyn kehitystä tutkimuksessaan *Vanha maataloutemme – Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Viimeisenä mainittakoon RAILI RYTKÖSEN teos *Suur-lin historia 1870–1925*, joka selventää varsinkin metsätalouden aikakauden kehitystä antaen hyviä näkökulmia metsäteollisuuden yleiseen kehitykseen Pudasjärven pitäjässä.

Varsinaiseen maankäytön historiaan kytkeytyy erittäin läheisesti asutushistoria. Tämä onkin jo enemmän huomiota saanut historian tutkimusala. Muun muassa Oulun yliopistosta on valmistunut asutushistoriaa koskevia tutkimuksia. Näistä PÄIVI TERVOSEN vuonna 1992 valmistunut pro gradu –tutkielma *Suomussalmen kruununmetsien asuttaminen*, sekä hänen vuonna 2001 valmistunut *Tiaisen kruununmetsätorppasta alanteen tilaksi* toimivat apuna tutkittaessa kruununmetsän asukkaiden elämisen edellytyksiä ja asumisen kehitystä 1800-luvun puolivälistä eteenpäin. Maantieteellisesti hieman etäisempää näkökulmaa kruununmetsätorppareiden elämään antaa vuonna 1999 Joensuun yliopistosta valmistunut JOUNI AARNION väitöskirja *Kaskiviljelystä metsätöihin – tutkimus Pielisjärven kruununmetsistä ja kruununmetsätorppareista vuoteen 1910*. Lisäksi Aarnion tekemä selvitys *Maankäytön historiaa Syötteen alueelta* (2001) muodostaa tutkimuslähtökohdiltaan perustan myös tälle selvitykselle. Tämä johtuu siitä, että Aarnion selvitys sijoittuu niin maantieteellisestä kuin historiallisestakin näkökulmasta niin lähelle omaa tutkimustani, että on välttämätöntä ottaa samoja asioita tutkimuksen kohteeksi.

Tutkimustehtävä

Tutkimuksen päämääränä on selvittää Litokairan, Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon maankäytön historia. Tämä käsittää lyhyesti sanottuna kaiken ihmisen toiminnan, jota alueilla on tapahtunut vuosisatojen aikana. Erityisesti tarkastelun kohteena ovat ne ihmistoiminnot ja elinkeinomuodot, joita tutkimusalueilla on harjoitettu, ja jotka jättivät jälkensä alueiden maastoon. Eränkävynnistä selvitetään, että minkälaisia eränkävynnin muotoja tutkimusalueilla on harjoitettu ja miten ne vaikuttivat alueiden ihmisten elämään. Tervanpolttoa ja kaskiviljelyä koskevassa pääluvussa selvitetään tarkoin kyseisten elinkeinon tutkimusalueille sijoittuvia harjoitusalueita. Lisäksi tutkimuksen kohteena ovat elinkeinonharjoittajien taustat niin maantieteelliseltä kuin sosiaaliselta kannalta. Tutkimusalueita hyödyntäneitä kyliä tarkastellaan niistä suuntautuneen maankäytön edellyttämin ehdoin. Niittyviljelyä koskevassa pääluvussa tutkimuskysymyksinä ovat niitymaiden sijoittuminen tutkimusalueille, omistussuhteiden ja hallintasuhteiden jakautuminen ja niittytyypit? Ojalehdon kruununmetsätorpasta selvitetään sen asukkaita, rakennuksia ja torpan itsenäistymisprosessia. Viimeisessä pääluvussa, joka käsittelee tutkimusalueille sijoittuneita valtionmetsien hakkuita, joudutaan tutkimusongelman ratkaisemiseksi selvittämään hakkuiden maantieteellistä ja ajallista sijoittumista, hakkuiden suorittajaa sekä valtion metsiin kohdistuneita väärinkäytöksiä ja muita vahinkoja.

Tutkimuksessa perehdytään myös alueilla tapahtuneen maankäytön ympäristöhistoriallisiin vaikutuksiin. Miten maankäyttö muovasi tutkimusalueiden metsäseutuja ja kuinka se vaikutti esimerkiksi muiden elinkeinon harjoittamiseen. Tarkastelun kohteena ovat erityisesti metsänhoitoviranomaisten kuvaukset valtionmetsiin vaikuttaneista maankäyttömuodoista. Lähtökohtaisesti voidaan sanoa, että alueiden maankäyttö liittyi aina arjessa selviytymiseen ja jokapäiväisen toimeentulon parantamiseen.

Koska tutkimusaihe käsittää varsin monien eri maankäyttömuotojen historiaa, on selvityksen tarkan aikarajauksen laatiminen mahdotonta. Tutkimuksen aikarajaus alkaa pääosin 1600-luvulta, jolloin tutkimusalueita on alettu hyödyntää suhteellisen aktiivisesti. Tutkimus aloitetaan siis pääosin siitä, kun ihminen saapui tutkimusalueiden ympäristöön ja rupesi käyttämään alueita omiin tarkoituksiinsa, esimerkiksi kaskeamisen muodossa. Keskeiseen asemaan aikarajauksen puolesta tutkimuksessa nousee talonpojan suhde ympäristöönsä, sillä useimmat esillä olevista

maankäyttömuodoista olivat talonpoikaisia elinkeinoja. Kuitenkin eränkäyntiä tarkasteltaessa otetaan huomioon lappalaisten harjoittama peuranpyynti ennen 1600-lukua. Aikarajaus päättyy 1940-luvun lopulle. Tähän vaikutti se, että 1950-luvulta eteenpäin alueilla tapahtunut maankäyttö on jo Metsähallituksen tiedossa eikä tietoja tarvita maankäytön historian selvitykseen.

Asiarajauksen laatimisen perusteeksi pystyi asettamaan ainoastaan alueellisuuden kunnioittamisen. Selvityksessä ei siis puututa tutkimusalueiden lähiseuduilla tapahtuneisiin asioihin muuten, kuin jos ne yleisesti koskettivat myös tutkimusalueita. Esimerkiksi laajemmin hoitoalueita käsitteleviä asioita huomioidaan tutkimuksessa, koska ne alueellisesti ovat koskeneet myös tutkimusalueiden maita. Tutkimus etenee alusta loppuun systemaattisella käsittelytavalla ja sen keskeisiä käsitteitä ovat eränkäynti, tervanpoltto, kaskiviljely, kruununmetsätorppa, niittyviljely ja metsätalous.

Lähteet ja menetelmät

Tärkeimmän lähdeaineiston tutkimukselle muodostavat arkistolähteet. Metsähallituksen toimintaan ja tutkimusalueiden maankäyttöön liittyvät Metsähallituksen paperit ovat sijoitettuna eri arkistoihin ympäri Suomen. Kansallisarkistossa pidettävästä Metsähallituksen arkistosta löytyy tietoa kaikista Suomen hoitoalueista. Kansallisarkiston tärkeimpänä materiaalina tämän tutkimuksen kannalta ovat hoitoalueiden arkistoihin sisällytetyt metsätalouden tarkastuksen asiakirjat. Niistä selviää esimerkiksi kruunumetsien käyttöä koskevia asioita ja hoitoalueiden metsätalouden ongelmia.

Ehdottomasti antoisin lähdemateriaali sijaitsee Oulun maakunta-arkistossa, jossa ovat pohjoisen Suomen hoitoalueiden arkistot. Nämä arkistot ovat huomattavasti yksityiskohtaisempia kuin Kansallisarkistossa säilytettävät hoitoalueita koskevat paperit. Maakunta-arkistosta selviävät monet maankäytön historian tutkimuksen kannalta tärkeät asiat. Asutustoimintaa valottavat lukuisat kruununmetsätorppaluettelot, asutustilakortit ja verotusasioita koskevat paperit. Tervanpoltosta ja kaskiviljelystä kertovat useat luettelot. Metsätalouden kehitystä kuvaavat parhaiten vuosikertomukset,

jotka paljastavat myös tilastoja metsien luvattomasta käytöstä ja muista hoitoalueita koskettaneista asioista.

Arkistomateriaalin luonnetta kuvaa parhaiten sen luettelo- ja tilastomaisuus. Tämä aiheuttaa myös ohittamattoman ongelman tutkimuksen teolle. Luettelot ja tilastot ovat kiusallisen niukkoja tiedon luovuttajia, ja koska tutkimusalueet ovat laajoja erämaita, niin etenkin 1800-lukua koskevat asiakirjalähteet ovat vähissä. Toisaalta joskus arkistomateriaalin laatijat innostuivat selittämään jotain asiaa perinpohjaisesti. Tämän kaltaiset löydöt tukevat ja elävöittävät tutkimuksen tekstiä huomattavasti.

Asiakirja-aineiston lisäksi lähdeaineistona ovat useat eri kartat. Metsähallituksen Oulun toimiston arkistossa sijaitsevat metsätaloukset toimivat erinomaisena lähdemateriaalina 1900-luvun alun metsänhakkuita tarkasteltaessa. Vanhin karttamateriaali löytyy Pohjois-Pohjanmaan Maanmittaustoimiston (PPMMA) arkistosta Oulusta, jossa sijaitsevat isojaon aikaiset kartat. Niistä selviää muun muassa vanhojen niittymaa-alueiden sijainteja ja omistussuhteita sekä tervahautojen paikkoja.

Kaiken kaikkiaan pelkkä arkistomateriaali ei riitä tutkimusongelman ratkaisemiseksi, vaan sen tueksi on tehtävä haastatteluita paikallisten ihmisten kanssa. Heidän tarinansa kuvaavat hyvin entisten aikojen toimeentulon tavoittelun vaikeuksia ja hyviä puolia. Keskeisimpiä haastateltavia tutkimuksessa ovat Litokairan alueeseen kosketuksessa olleet Veli Mertala ja Katri Honkakoski. Mertala vietti lapsuutensa Litokairan itälaidalla Tervonjärven tilalla. Honkakoski asuu edelleen erakoituneena Litokairan länsilaidalla Kivijoen varrella. Molemmat antavat ensisijaisen tärkeää tietoa alueen elämästä koskien etenkin eränkävintä ja niittyviljelyä. Lisäksi haastateltavana on Puolangan Luppokylässä asuva Mimmi Väisänen, joka tietää kertoa Olvassuon alueelle sijoittuneista metsänhakkuihin liittyvistä asioista.

Lähdekriittisen ongelman haastatteluissa muodostaa ehdottomasti aika. Haastateltavat ovat unohtaneet jo monia asioita ja tarve paikkailla muistoja on luonnollista. Joka tapauksessa haastattelut antavat sanalle ”perimätieto” keskeisen merkityksen tutkimuksessa. Toisaalta myös paljon mielenkiintoisia asioita jää selvittämättä, kun niiden historiasta tietävät ihmiset ovat vaihtaneet ulottuvuutta.

Lähteistä ilmenneet paikat luonnossa, joissa ihmisen toiminta on ollut keskeistä, on käyty pääosin katsomassa ja valokuvaamassa. Tällä tavoin selvitetään, että jäikö entisaikojen toiminnasta mitään merkkejä maastoon nykypäivän silmälle. Lisäksi MapInfo- sovellusohjelmaa apuna käyttäen on tutkimukseen rekonstruoitu tiettyjä vanhoista kartoista selviäviä maa-alueita nykyaikaisen koordinaatiston mukaiseen karttamuotoon. Tällöin niiden maantieteellisen sijainnin hahmottaminen on lukijalle helpompaa.

1. ERÄNKÄYNTI – VUOSISATAINEN TARINA

Suomen alueen erätalous oli omintakeinen talouselämän muoto koko maailman mittakaavassa. Erämaiden hyväksikäyttö alkoi jo esihistoriallisella aikakaudella ja sen varsinainen kukoistuskausi ajoittui varhaiskeskiajalle.¹⁵ Varhaisen lappalaisasutuksen ulottuminen uuden ajan alussa aina Puolangan, Pudasjärven ja Ranuan pitäjien maille loi perustan vuosituhantiselle eränkännyin historialle tutkimusalueilla. Lappalaiset eivät kuitenkaan olleet ainoita erämaiden hyväksikäyttäjii ennen vakinaisen asutuksen syntyä. Kainuuseen saapui jo keskiajalla lähtien niin Karjalasta kuin Pohjanmaaltakin kalastajia ja riistan pyytäjiä.¹⁶ Samoin kulki Pudasjärven ja Ranuan pitäjien erämaa-alueilla kalastajia ja metsästäjiä lappalaisasutuksen lisäksi jo keskiajalla.¹⁷

1.1. Metsästys 1300-luvulta 1900-luvun alkupuolelle

1.1.1. Vapaasta valvottuun pyyntiin – kyseenalaista luvattomuutta

Muinaisten lappalaisten elämä oli liikkuvaa ja se perustui, sekä metsästykseseen että kalastukseen.¹⁸ Ranuan pitäjän alueella metsäsaamelaisia asui aina keskiajalta asti. Heidän ikivanha elämäntapansa keskittyi pyyntikulttuurin ympärille, joka sääтели silloisten lapinkylien arjen kulun. Liikkuva elämäntyylit tarkoitti sitä, että asuinsijaa vaihdettiin riistan liikkeiden mukaan. Säännöllisiä kulkureittejä käyttävä metsäpeura eli suomenpeura oli lappalaisten tärkein riistaeläin. Sen metsästystä harjoitettiin perheiden ja kylien muodostamien pyyntikuntien voimin.¹⁹

Tavanomainen metsäpeuran pyyntitapa oli hankaan rakentaminen peurojen käyttämille reiteille. Hankaan käyttö perustui peurojen liikkeiden ohjaamiseen kaivettuihin ansakuoppiin. Otollisimpia paikkoja hankaille olivat järvien ja soiden väliset kankaat, jotka olivat peurojen käyttämien kulkureittien varsilla. Hyvä pyyntiajankohtana oli

---

¹⁵ Aaltonen 1997, 57.

¹⁶ Keränen 1985, 26–28.

¹⁷ Hiltunen 1990, 60.

¹⁸ Keränen 1985, 26–27.

¹⁹ Hiltunen 1990, 45; Keränen 1985, 27.

keskikesällä peurojen palkiessa lentävien syöpäläisten aikana eli räkän aikana. Tällöin peurat lähtivät liikkeelle hyönteisten ahdistelemina.²⁰

Hankaan rakentaminen aloitettiin tekemällä aita²¹, johon jätettiin aukkoja peurojen läpikulkua varten. Hangasaidan veräjiin kaivettiin varsinaiset ansakuopat eli peurahaudat, jotka olivat pari metriä syvät. Pyyntihaudat sijoitettiin maastoon ketjumaiseen muodostelmaan, mutta pyyntitavasta riippuen haudat saatettiin asettaa myös hajasijoitukseen. Lopuksi kuoppien pohjille aseteltiin teräviä asetuskeihäitä, jonka jälkeen ansakuopat naamioitiin taitavasti havuilla. Talvipyyntin aikana haudat naamioitiin lumella.²² Tämän kaltaiset aidatut ansat eivät olleet pelkästään passiivisesti pyytäviä pyyntilaitteita, sillä usein tapana oli myös harjoittaa niin sanottua vuomenpyyntiä, jossa peurat ajettiin pyyntihautoihin. Vuomen oli kuitenkin passiivisesti pyytävästä hankaasta poiketen kiilamuotoinen ajoaita, jonka päässä oli vain yksi suuri hautakuoppa.²³

Vuosisatojen takaiset peurahaudat ilmenevät tämän päivän maastossa maakuoppina. Kyseisiä kuoppia on löytynyt aina Ranualta Puolangalle asti,²⁴ joten niiden esiintyminen tutkimusalueiden laajoilla soiden välisillä kangas-saarekkeilla on mahdollista. Etenkin Litokairan järvisseudun lähistöt olisivat otollisia paikkoja peurahautojen löytymiselle, sillä peurat viihtyivät järvien läheisyydessä. Peuranpyyntiin liittyvä paikannimistö puute on joko kadonnut tai sitä ei ole ollutkaan, joten peurojen liikkeiden hahmottaminen paikannimien perusteella on mahdotonta.

Lappalaisten harjoittama eränkäynti ei saanut jatkoa loputtomiin Pudasjärven, Ranuan ja Puolangan mailla, vaan heidät pikku hiljaa työnnettiin pois entisiltä pyyntimailtaan. Metsälappalaisten kilpailijoiksi oli alkanut jo keskiajalta lähtien tulla pyytäjiä niin Karjalasta, Hämeestä kuin Pohjanlahden rannikoltakin, jonne oli alkanut syntyä pysyvää asutusta.²⁵ Siellä missä vakiintunut asutus ei ollut vielä saanut kunnollista jalansijaa, saattoi vanhakantainen erätalous jatkaa pitkiä perinteitään. Pohjois-Pohjanmaalla ja

---

²⁰ Korteniemi 1992, 21–23.

²¹ Aidan rakentaminen voitiin korvata kaatamalla ympäristön puita, niin että peurat kulkisivat haluttuun suuntaan kohti ansakuoppia. Aaltonen – Arkko 1997, 144.

²² Kuisma 1997, 93; Kortessalmi 1975, 457; Korteniemi 1992, 27.

²³ Korteniemi 1992, 21–22.

²⁴ Hiltunen 1990, 45; Keränen 1985, 27.

²⁵ Keränen 1985, 28.

Lapissa metsästyksellä oli taloudellisesti merkittävä asema vielä keskiajan jälkeen.²⁶ Iiläisiä nousi Siuruanjokea pitkin pyyntimatkoille Ranuan erämaille vielä 1600-luvun lopullakin. 1600-lukua voidaan kuitenkin yleisesti pitää eränkäynnin väistyvänä vuosisatana.²⁷

Mitä enemmän uudisasutus otti paikkaansa pitäjien syrjäisiltä mailta, sitä vähemmäksi kävi muulta tulevien erämiesten retket entisille pyyntimaille. Metsästyksestä muotoutui – samoin kuin kalastuksestakin – vähitellen pysyvän asutuksen elinkeinomuoto. Erätalous oli 1700- ja 1800-luvuilla elinehto monille nälkää näkeville talouksille. Ruoan hankkiminen oli nimittäin pyrittävä jakamaan eri menetelmien varaan, sillä yhden katokauden vaikutukset olisivat olleet katastrofaaliset esimerkiksi pelkälle kaskiviljelijälle.²⁸

Metsästyks- ja kalastusmaiden läheisyyteen syntyneiden kyläyhteisöjen metsästyks jatkui varsin vapaana aina 1850-luvulle asti. Ennen vakinaisen metsänhoitolaitoksen perustamista annetut metsästyksistä koskevat säännökset olivat vähäiset. Metsähallituksen perustamisen jälkeen vuonna 1859 metsästysoikeutta kruununmailla ryhdyttiin rajoittamaan. Aluksi metsästysoikeus oli yleensä vain maanomistajalla tai haltijalla.²⁹ Tutkimusalueilla harjoitetun metsästyksen osalta tämä merkitsi sitä, että niitä saivat pääasiassa hyödyntää vain alueiden metsänhoitajat ja -vartijat. Tietysti niittymaita omistavat talot ja torpat saivat lain mukaan harjoittaa metsästyksistä hallitsemillaan alueilla. Tämä koskee etenkin Olvassuon aluetta, jonne 1800-luvun puolivälin jälkeen suoritettuun isojakoon³⁰ mennessä oli syntynyt jo lukuisia niittymaanomistuksia.³¹ Litokairan alue oli taasen aina 1890-luvulle asti pääosin mittaamatonta kruununmaata,³² jossa metsästyks oli kielletty muilta kuin metsänhoitoviraston virka- ja palvelusmiehiltä.

---

²⁶ Aaltonen – Arkko 1997, 57.

²⁷ Virrankoski 1973, 282.

²⁸ Rytönen 1978, 259; Vahtola 2003, 62.

²⁹ Laitakari 1960, 52-53.

³⁰ Isojaon idea oli peräisin Englannista. Yksinkertaisesti sen tavoitteena oli saada erotettua kruununmaat yksityisten maista. Jako oli suoritettava jokaisessa kyläkunnassa, mikäli yksikin kylän asukas sitä vaati. Isojaon myötä Suomessa loppui metsäseutujen kollektiivinen yhteiskäyttö. Ensimmäinen isojakoasetus Ruotsi-Suomessa oli vuodelta 1757. Nenonen – Teerijoki 1998, 175; Massa 1994, 84–85.

³¹ Jongun jakokunnan kartta vuodelta 1855. Pudasjärvi. 1/4 A –III. Pohjois-Pohjanmaan maanmittaustoimiston arkisto (PPMMA).

³² Kartta Pudasjärven pitäjän valtionmaista vuodelta 1896. Pudasjärvi. 6/3 – XV. PPMMA

Metsästysoikeus valtionmailla pysyi vuoden 1898 loppuun asti maanomistajan ja -haltijan käsissä. Vuonna 1899 tapahtui merkittävä muutos, kun metsästysoikeus muutettiin luvanvaraiseksi. Metsähallitus saattoi myöntää lupia metsäviranomaisille, mutta myös kruununmetsätorppareille.³³ Tämä oli oleellinen parannus vallitsevaan tilanteeseen etenkin kruununmetsiä pyyntitarkoituksessa käytäville kruununmetsätorppareille, joiden elintaso ei ollut mairitteleva vuosisadan vaihteessa. Tilannetta kuvasi hyvin Iin tarkastuspiirin ylimetsänhoitajan vaatimus vuodelta 1903 torppien velkojen, kaikkien vanhojen rästien ja vuoden 1902 verojen anteeksi antamisesta, koska takana olivat katovuodet.³⁴ Onkin hyvin todennäköistä, että 1900-luvun ensivuosina tutkimusalueita hyödynnettiin ahkerasti metsästystarkoituksessa, oli siihen lupa tai ei.

Ranuan hoitoalueessa luvaton metsästyks oli 1910-luvun puoliväliin mennessä muodostunut siinä määrin ongelmaksi, että hoitoalueen metsänhoitajalle myönnettiin lupa ”*ottaa tarpeellisen määrän henkilöitä, korkeintaan kolmeksi vuodeksi ja mielellään kruununmetsätorppareita metsästyksen vartijoiksi*”. Palkaksi kruununtorppareille annettaisiin metsästysoikeus metsänhoitajan määräämällä alueella.³⁵ Se, että luvaton metsästyks yleensäkin harjoitettiin, ei ollut ainoastaan paikallisen väestön uhoa metsähallinnon luomia metsästyssäntöjä vastaan, vaan tavallisesti nälkä ja kurjuus riittivät syyksi ajautua luvattomille poluille.³⁶

Metsästyksen mutta myös kalastuksen tärkeys Pohjolan kansan elinolojen turvaamisessa nousi konkreettisesti valtiovallan tietoisuuteen viimeistään vuoden 1917 pula-aikana. Eränkäynti vapautettiin kansan nälän helpottamiseksi täydellisesti. Tämä ilmenee myös Metsähallituksen kiertokirjeestä vuodelta 1917:

Kesäkuun 9. päivänä 1917 on senaatti uhkaavan nälänhädän torjumiseksi määrännyt, että edeltäpäin, lupaa hankkimatta toistaiseksi saa metsästä ja kalastaa Metsähallituksen hallinnon alaisissa valtion metsissä ja niihin

---

³³ Laitakari 1960, 53.

³⁴ Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1903. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:15. Oulun maakunta-arkisto (OMA).

³⁵ Saapuneet kirjeet 1916. Ranuan hoitoalueen arkisto. Eia:4.OMA.

³⁶ Aarnio 2001, 16.

*kuuluviissa vesistöissä, mikäli kalastusta tahi metsästystä ei ole vuokralle annettu.*³⁷

Metsästyksen vapauttaminen ei pelastanut kansaa nälältä, mutta siitä lienee ollut hetkittäistä apua Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun maatyöväelle pahimman nälän aikana, syksystä 1917 kesään 1918 asti.³⁸ Kruununmaille myönnetty vapaa metsästysoikeus ei lopulta kauan kestänyt, sillä jo vuonna 1919 metsästys valtionmailla tehtiin jälleen luvanvaraiseksi. Lupa myönnettiin kuitenkin kaikille ihmisille, jotka halusivat käyttää valtionmaita metsästyksen. Luvan myöntämisestä oli muodostunut toimenpide, jonka avulla pystyttiin pitämään kirjaa valtionmailla metsästäväistä henkilöistä. Tätä käsitystä tukee Metsähallituksen kiertokirje vuodelta 1919, jonka mukaan: ”*Jokainen joka aikoo harjoittaa metsästystä tai kalastusta kruununmailla on ilmoitettava siitä asianomaiselle metsänhoitajalle, joka sitten myöntää lupakirjan asiakkaalle*”.³⁹ Kiertokirjeen mukaan siis kaikilla oli oikeus lupakirjan saantiin ja näin ollen myös metsästyksen valtionmailla mukaan lukien Litokairan, Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueet. Oli siis selvää, että kansalaissodan päättymisen vuonna 1918 ja valtiollisten olojen rauhoittumisen jälkeen suhteellisen vapaata metsästystä haluttiin jälleen kontrolloida. Metsästysoikeutta ei silti ollut tarvetta supistaa.

Lopulta vuonna 1920 metsästys- ja kalastusoikeus valtionmailla muutettiin kokonaan vuokraoikeudeksi.⁴⁰ Metsästäjä sai metsästysoikeuden vain määräajaksi ja enintään 25 vuodeksi.⁴¹ Tämä ei kuitenkaan lopettanut ihmisten harjoittamaa luvatonta metsästystä, vaan se jatkui entiseen malliin. Se, että luvattoman pyynnin rajoitustoimet etenkin pohjoisen Suomen alueella olivat vähäiset eikä metsänvartijoilla ollut edes välttämättä halua puuttua asiaan, johti lopulta siihen, että monin paikoin, sekä vesi- että metsälintukannat vähentyivät. Ongelma nähtiin Oulun luonnonystävien yhdistyksessä vuonna 1926 niin laajana, että siitä tehtiin huomautus Metsähallitukselle:

Metsästys ja luonnonsuojelulakiemme rikkomiset, joita varsinkin näin keväällä harjoitetaan kaikkialla läänissä ampumalla järvien ja

---

³⁷ Metsästystä ja Kalastusta koskevat asiakirjat 1917. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. E2ec:1. OMA.

³⁸ Haapala 1995, 194.

³⁹ Metsästystä ja kalastusta koskevat asiakirjat 1919. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. E2ec:1. OMA.

⁴⁰ *ibid.*

⁴¹ Laitakari 1960, 53.

*rantavesien sulaessa niihin ilmestyviä sorsia ja muita vesilintuja...tahi saloilla soidintaan pitäviä metsälintujamme. Eihän ihme, jos esimerkiksi metso juuri soitimelta ampumisen takia alkaa käydä harvinaiseksi monessa seudussa maassamme.*⁴²

Lintujenpyynti ei kuitenkaan aina vaikuttanut pelkästään lintukantoihin, vaan myös metsien tila saattoi kärsiä metsästyksen seurauksena. Haukiputaan hoitoalueen metsänhoitaja valitti metsästyksen metsälle aiheuttamista ongelmista piirikuntakonttoritasolle jo vuonna 1890. Hän oli huomannut, että yksityisten vapaasti harjoittama oravanmetsästyks kruununmetsissä oli johtanut puiden kaatamiseen haavoittuneen tai kuolleen eläimen alas saamista varten.⁴³ Puhoksen hoitoalueen metsätalouden tarkastaja huomasi saman kaltaisen ongelman vuoden 1910 vaiheilla. Hänen mukaansa;

*linnun pyydystäminen koukuilla ja satimilla on yleistä kautta hoitoalueen. Pyydystämistarpeita varten haaskataan tavattoman suuri määrä 25–45v. mänty- ja kuusimetsää. Syntyneet haaskausaukot sitten pidetään taimistosta vapaana, jotta linnut paremmin kerääntyisivät niille levähtämään ja ryöppäämään.*⁴⁴

Metsästyksellä oli siis monenlaisia vaikutuksia, jotka koskettivat niin lintukantoja kuin ympäristön tilaa. Huomionarvoista oli, että metsästyksen vaikutus toisaalta metsästäjille, toisaalta sitä valvoville henkilöille oli lähes päinvastainen. Valtionvirkamiehinä metsänhoitajat ajattelivat valtionmetsien etuja ja kuntoa, kun kyläläiset metsästäivät nälkäänsä ajattelematta seurauksia tekemisistään. Tosiasia oli myös se, että Metsähallituksen tulo vanhoille ja vapaille metsästyksmaille oli edelleen 1900-luvun alussa uusi asia, johon ei haluttu suhtautua kunnioittavalla tavalla. Tästä syystä ihmiset eivät mieltäneet toimintaansa luvattomaksi, vaan metsästyks kruununmailla oli heidän mielestä edelleen kaikkien oikeus. Erityisesti ansapyyntin harjoittaminen oli ongelmallista, kuten metsätalouden tarkastajan lausunnosta tulee ilmi.

---

⁴² Metsästyksistä ja kalastuksesta koskevat asiakirjat 1926. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. E2ec:1.OMA.

⁴³ Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1890. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:13. OMA.

⁴⁴ Puhoksen hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1910–1911. Metsähallituksen arkisto I. Ee118. Kansallisarkisto (KA).

Sen merkitys oli lintupyynnin kannalta kuitenkin äärimmäisen tärkeä, joten siihen on syytä perehtyä lähemmin seuraavassa luvussa.

1.1.2. Metsälintuja reppuun – ansat, satimet ja loukut

Metsäkanalintujen ansapyynnillä oli keskeinen merkitys monin paikoin Suomea vielä 1900-luvun alkuvuosikymmenillä, vaikka se oli laajalti kielletty jo 1800-luvun lopulla. Syynä pyynnin jatkumiselle oli yksinkertaisesti vanha tottumus, mutta myös ruoan hankkimisen välttämättömyys, joka ilmeni erityisen vahvasti pula-aikoina.⁴⁵ Alun perin lintujen ansapyynnissä käytettiin kasvikuuduista valmistettuja ansalankoja, mutta pari sataa vuotta sitten tilalle alkoivat kehittyä messinkilangoista tehdyt pyydykset.⁴⁶ Toisaalta myös hevosen tummista häntäjouhista tehdyt langat olivat aina 1900-luvun alkuun asti suosiossa. Häntäjouhet pyöritettiin kämmenen ja reiden välissä yhdeksi pötköksi, josta oli tultava noin 60 cm:n pituinen. Lintukohtaisesti katsottuna häntäjouhien määrä vaihteli. Metsolle ja Teerelle tehdyn ansalangan tuli olla vahva ja se vaatikin noin 40 jouhta. Riekolle ja pyylle valmistetun ansalangan ei sen sijaan tarvinnut olla niin paksu, joten sen tekemiseen ei mennyt kuin kymmenkunta säiettä.⁴⁷

Tärkein ansapyynnin osa-alue oli rihmojen eli ansojen sijoittaminen oikein lintujen käyttämille rypypaikoille, jotka yleensä sijaittivat puiden ja kantojen juurilla, juurineen kaatuneiden puiden tyvimulloksilla ja muurahaismättäillä. Ansasilmut asetettiin tarkasti pienien tukipuiden väliin ja kiinnitettiin yläpäästään latvasta karsittuun näreeseen.⁴⁸ Yhdessä pyynnissä olevat ansat muodostivat ansapolun, jolla saattoi olla jopa satoja ansoja. Yleensä ansapolun kiertämiseen meni ainakin päivä, mutta isommat ansapolut vaativat yön yli reissuja.⁴⁹ Tämä teki pyytämisestä haastavaa, sillä ansapolut oli kierrettävä 2–3 kertaa viikossa ja koska reissuilla oli pyrittävä mahdollisimman tehokkaaseen pyyntiin, niin ansapolut saatettiin sijoittaa myös kalajärvien läheisyyteen.⁵⁰

---

⁴⁵ Peltonen 2000, 57.

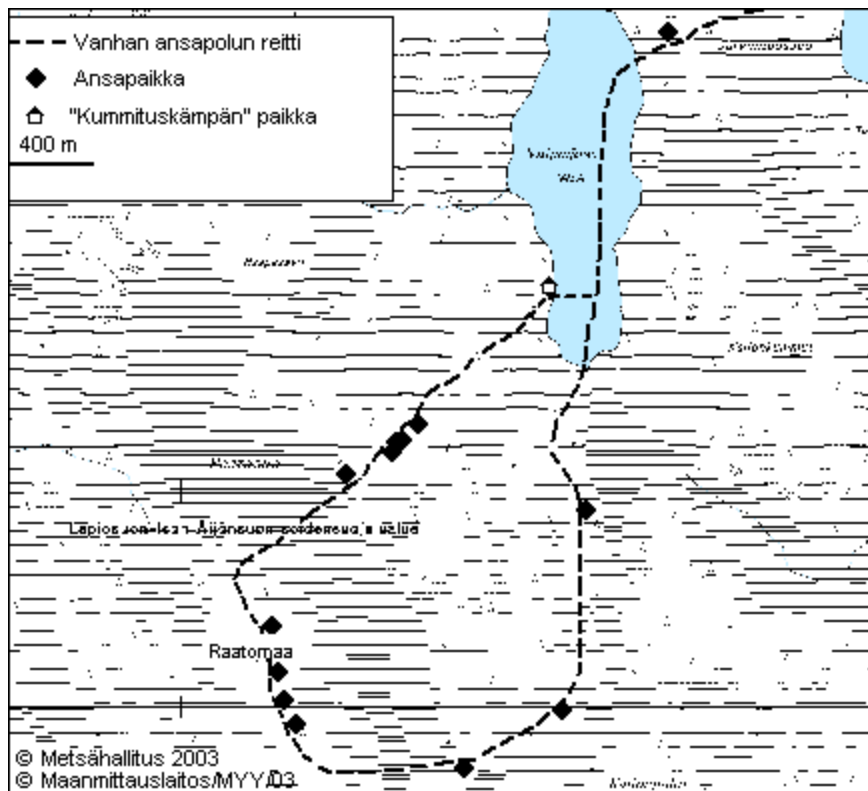
⁴⁶ Aaltonen – Arkko 1997, 159.

⁴⁷ Peltonen 2000, 57–58.

⁴⁸ Kortessalmi 1975, 467–468.

⁴⁹ Kuisma 1997, 97.

Kuva 2. Tervonjärven tilan ansapolkureitti 1900-luvun alkupuolella.

Lähde: Veli Mertalan haastattelu. Ranua 11.7.2003.

Ansapolku oli suunniteltu vähän siihen malliin, että toista reittiä pitkin mentiin Litjolle päin ja toista tultiin takasi päin. Rengas ei kuitenkaan yltänyt ihan Litjojärvelle asti. Sehän kun piti 2–3 kertaa viikossa käyä kokemassa, niin siitä tehtiinkin vähän semmonen renkaan mallinen. Ansat oli siima-ansoja ja joskus tehtiin niin sanottuja satimia eli loukkuja, mutta ne oli lähinnä semmosille paikoille jossa metsot liikku enämpi. Pienempiä lintuja varten niitä ei koskaan tehty.⁵¹

Ansapolun reittiä tarkasteltaessa tulee hyvin esille sen ketunlenkki, joka kiersi tarkoin käyden läpi soiden ympäröimiä kangassaarekkeitä, joissa lintujen rypypaikat sijaitsivat. Oleellista oli myös ansapolun sijoittuminen reitille, jossa sijaitsivat hyvät kalastusmahdollisuudet. Raatoma oli laajuutensa puolesta selvästikin ansojen

⁵⁰ Veli Mertalan haastattelu. Ranua 8.7.2003.

⁵¹ Veli Mertalan haastattelu. Ranua 11.7.2003.

sijoittamisen kannalta otollisin paikka ja alueen nimi kertonee jotain sillä käydyn pyynnin tuloksellisuudesta.

Edellisessä lainauksessa tuli esille ansapyynnin lisäksi satimella ja loukulla pyytäminen. Satimien ja loukkujen käyttö perustui ansapyydyksien tapaan ainoastaan metsäkanalintujen pyyntiin. Pyynti kuitenkin tapahtui pelkästään lumettomalla ajalla, pääasiassa syksyllä, jolloin poikueet olivat liikenteessä.⁵² Sadin ja loukku erosivat toisistaan menetelmällä, jolla metsälinnun henki oli tarkoitus viedä. Satimessa linnun tappoi useasta puusta koostuva pölkkykansi, joka putosi linnun päälle sen astuessa eräänlaisen laukaisinlaitteen päälle. Loukku taas surmasi linnun, kun yläpuolelle asetettu päällyspuu tipahti aluspuun päälle linnun jäädessä puristuksiin niiden väliin.⁵³

Satimen käyttö oli yleisesti vähenemässä 1900-luvun alkupuolella, sillä sen tekeminen oli huomattavasti vaivalloisempaa kuin tavallisen silmukka-ansan ja lintujen pyynnin merkitys oli laskemassa 1800-lukuun verrattuna.⁵⁴ Litokairan alueen kanalintukannat olivat vielä 1900-luvun ensi vuosikymmenillä niin runsaat, että ansapyynti pystyi jatkumaan tuottoisana aina sota-aikaan asti. Lintuja riitti jopa myyntiin asti Rovaniemen markkinoille, ja olipa pyytäjien keskuudessa puhetta, että lintupyynti oli taloudellisesti kannattavampaa kuin savottahommat.⁵⁵

Taulukko 1. Riistalintujen esiintyneisyys Pudasjärven hoitoalueella vuosina 1911–1919. 0 = ei lainkaan, 1 = vähänlaisesti, 2 = keskinkertaisesti, 3 = paljonlaisesti, 4 = runsaasti.

Laji	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919
Metso	2	1	3	3	3	2	2	2	2
Teeri	2	1	3	3	3	2	2	2	2
Pyy	2	1	2	3	3	2	2	2	2
Riekko	2	1	2	2	2	2	2	2	2
Vesilinnut	2	2	2	2	2	2	2	2	2

Lähde: Vuosikertomukset 1911–1919. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. Hi 1:1.OMA.

⁵² Kortesalmi 1975, 467.

⁵³ Peltonen 2000, 63.

⁵⁴ Kortesalmi 1975, 466.

Taulukosta tulee esille metsälintujen esiintyneisyys Pudasjärven hoitoalueella vuosina 1911–1919. Tärkeimpien pyyntilintujen, kuten metson ja teeren esiintyneisyys oli vakaata tarkasteluvälillä. Etenkin vuosina 1913–1915 lintukannat kävivät jopa ”paljonlaisina”. Lintukantojen pysyminen suhteellisen tasaisena voi osaltaan selittyä sillä, että ampumalla metsästäminen oli monin paikoin ansapyyntialueita paheksuttua toimintaa, sillä se teki linnut aroiksi ja karkotti ne muiden metsästyksmaille.⁵⁶ Lisäksi ansapolkualueiden hallintasuhteet estivät liiallisen metsästyksen valloille pääsemistä, kun toisen ansapolun lähetyville eivät muut saaneet pyydyksiänsä levitellä.⁵⁷ Jotain lintukantojen runsaudesta Litokairan alueella kertoi Katri Honkakosken ytimekäs kuvaus Litokairan länsilaidalla harjoitetun pyynnin menestyksestä 1900-luvun alkupuolella: *”Siitähän sitä tietää, että lintua oli, kun niitten täkkiä savustettiin, että säilyvät. Ei niitä yhtä ja kahta lintua ruveta savustaan”*.⁵⁸ Metsälintujen ansapyynti jatkui osittain, niin luvallisenä kuin luvattomana aina 1940-luvun loppuvuosille, jolloin se kiellettiin kokonaan muun muassa Ranuan hoitoalueella.⁵⁹

Metsälintujen ansapyynti oli merkittävä pyyntimenetelmä, jonka avulla riista kulkeutui vuosisatojen ajan metsästäjien ruokapöytiin. Niin metsot, teeret kuin riekotkin muodostivat kalan ohella vielä 1900-luvun alkupuolella oleellisen osan ravinnon saannista. Lisäksi linturiistan merkitys korostui myös taloudellisessa mielessä, kun siivekkäitä myytiin markkinoilla eteenpäin. Ansapyynnillä oli kuitenkin huonotkin puolensa. Esimerkiksi lintukantojen väheneminen ja valtionmetsien väärinkäytökset herättivät pahennusta metsänhoitoviranomaisissa.

1.1.3. Erämaiden henki – paikannimistä metsäseutujen mystiikkaan

Varsinaiseen pyyntikulttuurin on antoisaa perehtyä paikannimiä tutkimalla, sillä jokaiselta tutkimusalueelta löytyy metsästykseseen tai eränkäyntiin liittyvää paikannimistöä. Oluvassuon alueen erämaiden pyyntikulttuurista kertovat monet turkiseläimiin liittyvät paikannimet. Esimerkiksi Oravanmetsästyksestä kertovia

---

⁵⁵ Veli Mertalan haastattelu. Ranua 11.7.2003.

⁵⁶ Veli Mertalan haastattelu. Ranua 11.7.2003.

⁵⁷ Peltonen 2000, 60.

⁵⁸ Katri Honkakosken haastattelu. Kuivaniemi 8.7.2003.

⁵⁹ Veli Mertalan haastattelu. Ranua 11.7.2003.

paikannimiä löytyy useita, kuten Oravisuo, Iso Oraviniemi ja Oraviniemensaaret. Oravaa pidettiin arvossaan turkisriistana aina 1900-luvun puoliväliin asti.⁶⁰ Turkkinsa vuoksi oravaa ei kesäaikana saanut pyytää, vaan pyynnin oli tapahduttava talvella, jolloin kesäturkki oli vaihtunut harmaaksi talviturkiksi⁶¹. Oravan ohella turkisriistana metsästettiin kärppää. Sen pyyntipaikkoja on löydettävissä esimerkiksi Kärppäsuolta. Lisäksi erittäin arvokkaana turkiseläimenä pidetyn Näädän pyyntipaikka sijaitsi luonnollisesti Näätäsuolla. Nykyisin uhanalaisena Suomessa liikuskelevasta Ahma jäi myös elämään paikannimissä, kuten Ahmasuo, Ahmaoja ja Ahmasuonkangas. Ahmaa pidettiin aikoinaan suden kaltaisena tappajana, joka raateli poroja ja peuroja silkasta verenvuodattamisen ilosta. Ahmoja metsästettiin vielä 1700-luvulla ampumalla teräsrousilla tai ajamalla niitä. Pyynti jatkui osittain jopa 1800-luvulle asti, sillä vielä 1840-luvulla Pudasjärvellä tapettiin 6–7 ahmaa vuosittain.⁶²

Litokairan alueella pyyntikulttuuria ilmentäviä paikannimiä on huomattavasti vähemmän kuin Olvassuon alueella. Suomen metsien kuninkaana pidetyn Karhun metsästys on jäänyt elämään Karhumaalle ja Iso Karhumaan Kaistolle. Suureksi epäonneksi Karhumaan nimen syntyyn liittyvä pyyntitarina on aikojen saatossa kadonnut kokonaan. Karhuja kuitenkin pyydettiin aikoinaan etenkin, koska esimerkiksi haaskalle oppinut mesikämmen oli innokas tappamaan laitumelta karjaa⁶³. Metsälintujen pyynnistä Litokairan alueella muistuttaa Soidinmaaksi kutsuttu metsämaa, missä lienee aikoinaan harjoitettu ahkerasti metsonpyyntiä satimin ja loukuin.

Iso Tilan- Housusuon alueella ei suoranaisesti riistaeläimiin liittyviä paikannimiä ole. Jotain kuitenkin eräkulttuurista kertovat sellaiset paikannimet kuten Varpupitämä ja Pitämäkangas. Kainuussa Pitämä-liitteisiä paikannimiä on runsaasti ja ne ovat tunnetusti olleet hyviä pyyntipaikkoja.⁶⁴ Aina eivät merkit eränkävynnistä jääneet pelkästään paikannimistöön, vaan niitä voi satunnaisesti löytää myös alueiden maastosta. Esimerkiksi Litokairan alueella sijaitsee merkillinen ”naamapuu”, johon on kaiverrettu pohjoiseen tuijottavat ihmisen kasvot.

---

⁶⁰ Peltonen 2000, 40.

⁶¹ Aarnio 2001, 18.

⁶² Rytönen 1978, 260, 263.

⁶³ Ibid.

Mystinen ”naamapuu” Litokairan sydänmaassa. Pekka Kauppi 2003.

”Naamapuu” edustaa jonkinlaista uudemman ajan seitaa, sillä ihmiskasvot saattaisivat hyvinkin olla merkki jostakin pyhästä. Seita oli lappalaisten palvoma pyhäkivi tai –puu, jolla koettiin olevan yliluonnollista voimaa. Puusta tehdyt seidat olivat yleensä ihmishahmoon veistettyjä. Seidalta pyydettiin menestystä itse pyyntireissuille, jolloin se saattoi joko antaa tai hylätä onnen.⁶⁵ Puun olisi hyvinkin 1800-luvulla voinut veistää joku alueella liikkunut metsästäjä tai kaskenpolttaja.

Erämaa on tarjonnut Suomen kansalle pelonsekaisia ja yliluonnollisia kokemuksia kautta aikojen, mistä ovat todisteena lukuisat tarinat esimerkiksi metsänpeikoista ja hiisistä. Metsät ovat saaneet kansalta kunnioitusta ja niitä on jopa koettu uhkaavina, mutta toisaalta ne ovat aina tarjonneet ihmisille niin fyysisiä kuin henkisiäkin suojapaikkoja.⁶⁶ Vuosisatojen aikana tutkimusalueilla vaikuttaneet ihmiset ovat jättäneet merkkejä toiminnastaan luontoon, esimerkiksi tervahautojen muodossa. Myös muinaiset eränkävijät kirjoittivat omat muistelmansa tutkimusalueiden luontoon, paikannimistöön ja perimätiedon mukana kulkeutuviin tarinoihin.

---

⁶⁴ Niskasaari 2000, 56.

⁶⁵ Kuisma 1997, 61.

⁶⁶ Roiko-Jokela 1999, 65.

Tarinoiden ollessa alueiden historian ilmentäjinä niitä on syytä arvostaa ja kunnioittaa mielenkiintoisen perimätiedon jatkajina sukupolvelta toiselle. Todellisuuspohjan hakeminen tarinan sisällölle on kuitenkin turhaa, ainakin seuraavan perimätiedon osalta. Kyseessä on nimittäin tarina Kaijonjärven rannalla yli-iiläisten rakentamassa vanhassa kalakämpässä (ks. Kuva 2.) asuneesta kummituksesta. Seuraavassa perimätiedon kertomaa:

Kaijolla on ollu se kämppä, se on siinä törmässä ja siinä on ollu se Kaija isäntänä siinä kämpässä. Se on ollu semmonen, että jos on ollu rauhallsia ihmisiä, jotka on menneet ja sanoneet päivää, niin ei se sieltä vastaa, mutta siellä on saanu sitten olla rauhassa yötä eikä siinä oo kuulunu mittää, mutta turhanmoista se ei ollu kestäny. Poromiehiä oli kerran menny ja kysyneet, että joko Kaijalla on rieskat kypsiä, niin sehän on selevä ettei se puhu mittää, mutta sittehän se möykkää kun se sille päälle tulee. Kerran sitten sitoneet kolomella suopukilla sen oven kiinni ettei se varmaa aukee ja joku oli meinannu, että: ”no tuuppa nyt vanha Kaija”, niin kaikki suopukit oli menny poikki, ku se oli nykässy oven auki. Siinä oli sitte ukot olleet hilijaa.⁶⁷

Toisen perimätiedon mukaan Kaija olisi ollut yksinäinen nainen, joka oli odottanut lasta. Lapsensa syntymän jälkeen hän oli tappanut lapsen ja jättänyt hänet virumaan järven rantamaille.⁶⁸ Litokairan alueen lähettyvillä asuvien ihmisten mielissä liikkuu yhä tänä päivänä kuitenkin tarina lapsesta, joka olisi laitettu kuolleena pystykeloon. Kelossa on puunauloin kiinnitetty kansi, jota ei ole koskaan avattu. Lopulta poromiehet, jotka olivat kyllästyneet Kaijan kummitteluun, polttivat kalakämpän 1900-luvun alkupuolella⁶⁹. Kaijonjärven rannalla on yhä tänä päivänä huomattavissa vanhan kämpän paikka ja mänty, jossa on palamisen merkkejä. Mitään merkintöjä poromiesten toimeenpanemasta tuhopoltosta ei ole kuitenkaan jäänyt arkistoihin.

---

⁶⁷ Eljas Niemelän haastattelu. Ranua 7.9.1986.

⁶⁸ Veli Mertalan haastattelu. Ranua 11.7.2003.

⁶⁹ *ibid.*

1.2. Kaukokalastuksesta pärekoriipyntiin – kalastus 1600-luvulta sota-aikaan

Kalastuksen historiaan tutkimusalueilla perehdyttäessä esille nousee erityisesti järvikalastus, jolla oli jo kaukokalastuksen aikakaudella keskeinen merkitys.⁷⁰ Kalastuksen tutkiminen kuitenkin rajoittuu pelkästään koskemaan Litokairan järviseudulla tapahtunutta pyyntiä, sillä Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueilla ei sijaitse järviseutuja.

Litokairan alueen kalavesien kaukokalastajat 1600-luvulla saapuivat Iin Tannilan kylästä ja Oijärveltä. Heidän suosimiaan järviä olivat Litjojarvi, Honkainen, Kaijonjärvi ja Tervonjärvi.⁷¹ Vielä 1600-luvulla oijärveläiset katsottiin kuuluvan Iin Karjalan kylän yhteyteen.⁷² Perimätieto puhuukin kuinka Litokairan alueen; *”ensimmäiset kalastajat on tullu tuolta Iin Karjalan kylästä ja niillä on ollu nuotat, verkot ja venneet. Ne on aikoinaan hevosilla tuoneet Oijärveen venneet ja siitä sitten lähteneet.”*⁷³ Litokairan järviseudulle saapuessaan Karjalan kyläläiset rakensivat Litjojärven rannalle kalakämpän, jossa he saattoivat suolata saadut saaliit. Tapana oli, että suolatut kalat haettiin vasta seuraavana talvena poissa, jolloin paikalle tuotiin seuraavana kesänä tarvittavat suolat.⁷⁴ Kalakämpän rakentaminen oli merkki siitä, että kalastusreissut saattoivat kestää viikkoja ja lähimpään yöpymispaikkaan oli liian raskas matka kulkea.⁷⁵

Yleensäkin Iin vanhan suurpitäjän alueella eräkalastusta harjoitettiin jossain määrin koko 1600-luvun ajan. Pudasjärven pitäjän alueelle syntyneet uudet talot ottivat kuitenkin jo 1600-luvun alussa haltuun nykyisen pitäjän rajojen sisällä olleet järvet.⁷⁶ Tämän kaltaiselta kehitykseltä säästyivät Litokairan Ranuan puoleiset järvet, joissa kaukokalastus alkoi menettää merkitystään vasta 1700-luvun kuluessa. Syynä tähän oli se, että Ranuan kaukaiset erämaat olivat aina 1700-luvun lopulle asti niin harvaan asutut, ettei kaukokalastajilla ollut vaikeuksia jatkaa erämaajärvien hyödyntämistä. Kaukokalastuksen merkitystä elinkeinona vähensi kokoajan kuitenkin tervanpolton ja maanviljelyn tuomien lisätulojen kasvu. Elinkeinona raskas ja epävarma eräkalastus ei

---

⁷⁰ Halila 1984, 96.

⁷¹ Hiltunen 1990, 63.

⁷² Virrankoski 1973, 286.

⁷³ Eljas Niemelän haastattelu. Ranua 7.9.1986.

⁷⁴ Eljas Niemelän haastattelu. Ranua 7.9.1986.

⁷⁵ Kortessalmi 1975, 211.

⁷⁶ Virrankoski 1973, 282.

enää saanut niin paljoa painoarvoa. Kaukokalastuksen ei voida silti sanoa päättyneen kokonaan 1700-luvulla, sillä ainakin Ranuan puolelta kuljettiin vielä 1800-luvun alkupuolella Pudasjärven hoitoalueen vesialueilla kalassa.⁷⁷ Sen sijaan iiläisten kaukokalastajien liikkeet Litokairan alueella liene loppuivat 1700-luvun kuluessa.

Kaukokalastuksen lähestyessä loppuaan 1700-luvulla alkoi vakinaisen asutuksen ympäristöön muodostua talonpojille tietyt kalastusalueet. Käytäntönä oli, että omat apajat pyrittiin pitämään sellaisilla vesillä, ettei oltaisi menty toisten talouksien kalavesille. Omat rajoituksensa kalastuspaikoille sanelivat myös kalavesien etäisyydet kotikonnuilta.⁷⁸ On myös otettava huomioon ettei kalastusoikeutta säätelevä lainkoura ulottunut vasta kuin 1850-luvulla Olvassuon alueen kalavesille ja Litokairan alueelle vasta 1890-luvulla. Sääntönä kun oli, että niissä maanosissa missä isojako oli vielä suorittamatta, oli paikkakunnan asukkailla vapaa oikeus kalastaa kaikissa vesissä.⁷⁹ Joka tapauksessa, kun tiettyjä kalastusoikeutta koskevia lakeja sitten tuli voimaan, niiden noudattaminen oli enemmänkin kyseenalaista. Vielä 1900-luvun alussa Litokairan alueen kalavesissä harjoitettiin suhteellisen vapaata kalastusta. Kalastuslait eivät merkinneet harvaan asutun alueen ihmisille mitään, kuten seuraavasta lausahduksesta ilmenee: *”Ei kai sitä mitään lakeja ollu vanhaa aikaa. Kukanenki sai kalastaa, niinku on kehannu.”*⁸⁰

1800-luvulla kalastuksesta tuli kalavesien läheisyydessä olevien uudistilojen ja talojen asukkaiden tärkeä sivuelinkeino, sillä kala antoi hyvän lisän suhteelliseen yksipuoliseen ruokapöytään.⁸¹ Rikkaat kalavedet houkuttelivat myös vielä asumattomille erämaille ihmisiä. Vakinaisen metsähallinnon perustamisen jälkeen 1859 Litokairan laitamille syntyi 1900-luvun alkuun mennessä kolme alueen kalavesiä käyttävää kruununmetsätorppaa. Ojalehdon kruununmetsätorppa perustettiin Kivijoen varteen nykyisen Ranuan puolelle.⁸² Joen kalarikkaat vedet olivat eittämättä yhtenä paikan valinnan syynä. Honkakosken kruununtorppa rakennettiin sekin Kivijoen varteen, josta

---

⁷⁷ Hiltunen 1990,61, 63–64.

⁷⁸ Kortessalmi 1975, 507.

⁷⁹ Laitakari 1960, 57.

⁸⁰ Eljas Niemelän haastattelu. Ranua 7.9.1986.

⁸¹ Wilmi 1985, 116.

⁸² Näätähaaran valtionasutustilan perustamista koskevat asiakirjat 1924–1931. Toimitus No 12178. Lapin maanmittaustoimiston arkisto (LLMMTA).

sen väki suuntasi kalareissunsa Honkaiselle ja Litjojärvelle.⁸³ Lisäksi Tervonjärven rannalle perustetusta Tervonjärven kruununmetsätorpasta kalareissut suuntautuivat edellisten lisäksi Kaijonjärvelle ja läheiselle Tervonjärvelle.⁸⁴

Vakiintuneilla kalavesillä harjoitettu järvikalastus perustui 1700-1800-luvuilla pääasiassa verkoilla, nuotalla ja rysällä pyytämiseen. Saaliin saamisen kannalta hedelmällistä oli keväisin harjoitettu hauenpyynti ja syksyinen siianpyynti.⁸⁵ Lisäksi kirkasvetisistä järvistä pystyttiin saamaan huomattavat määrät muikkua, jota pyydettiin verkkojen ja rysien lisäksi merroilla.⁸⁶ On otettava huomioon, että edellä kuvatuista pyyntimenetelmistä osa koskee vain suuria järviä, joissa kalavalikoima oli runsaampi. Tutkimusalueilla sijaitsevissa erämaavesissä ei siikaa ja muikkua lähteiden antamien tietojen perusteella ollut, mutta sitäkin enemmän haukea ja ahventa.

Keväisen kutuhauen ja -ahvenen verkkopyynnillä oli merkittävä rooli erämaa-alueiden asukkaiden kalansaannin kannalta. Pyynti tapahtui huhtikuun ja toukokuun vaihteessa, jolloin ojien laskukohtiin ja järvien rannoille alkoi muodostua sulia kohtia. Keväistä kalastusta kesti kahdesta kolmeen viikkoon. Tällainen kevätpyynti, sekä seuraavan kesän aikana harjoitettu kalastus tapahtui yleensä vain kotitarpeeseen, sillä maatyöt veivät suurimman osan ihmisten ajasta. Vasta syksyllä alkanut kalastus tuotti kalaa myyntiin asti.⁸⁷ Esimerkiksi Tervonjärven tilalta käsin harjoitettu syyskalastus oli pääasiassa verkoilla pyytämistä, mutta sota-ajan tuoman verkkopulan myötä oli kalastusmenetelmiä kehitettävä. Tällöin otettiin käyttöön pärekori-pyynti, josta kerrotaan seuraavassa:

Korilla pyynti tapahtui ainoastaan syksyllä, kun kalat lähti hyökkäämään kohti jokea. Ne oli etupäässä pientä ahventa. Koripyynnissä tehtiin ensin pato, johon laitettiin semmosesta ontosta kannosta ränni ja sitten kori sinne alle, johon kalat pääsi sitten tippumaan. Se kori oli melko harvahko. Isä arveli, että lähes 200 kiloa oli suurin kerta-annos ja pitkä kotimatka meni sitten kelkalla, kun syksy oli jo niin pitkällä. Yksikin syksy

---

⁸³ Katri Honkakosken haastattelu. Kuivaniemi 8.7.2003.

⁸⁴ Veli Mertalan haastattelu. Ranua 11.7.2003.

⁸⁵ Halila 1984, 96.

⁸⁶ Rytönen 1989, 120.

⁸⁷ Kortessalmi 1975, 512.

*kahen viikon ajan siinä joku kulki hakemassa niitä sieltä ja me sitten kotona niitä perattiin. Jonnekki ne sitten meni myyntiin.*⁸⁸

Koripyynnin historia Suomessa oli varsin pitkä, sillä jo muinoin lohijoissa pyydettiin kalaa putouksien kohdalta koria käyttäen. Tyyli oli vain hieman erilainen. Samoin on varsin yleisenä pidetyn katiskan eli pälkään historia pitkä. Menetelmä olikin luonnon opettama, sillä niin kauan kuin kaloja on ollut, ne ovat osanneet uida itsensä loukkuun esimerkiksi kivisaarroksiin.⁸⁹ Katiskapyynnillä olikin oma paikkansa myös Litokairan vesissä, kuten Litjojärvellä ja Honkaisella. Lisäksi hauen koukkupyntiä käytettiin kalastuksessa jonkin verran. Otollisia pyyntipaikkoja olivat varsinaisten järvien lisäksi ojat,⁹⁰ jotka sitoivat alueen järviä ja jokia toisiinsa.

Litokairan alue kätkee sisälleen kalastajien vuosisataiset liikkeet, kivikautisen ihmisen ja ensimmäisten saamelaisten vaikutuksesta alueeseen puhumattakaan. Voidaankin todeta, että aina 1600-luvulta 1900-luvun alkuvuosikymmenille asti alueen merkittävimpinä ravinnon tarjoajina ovat olleet sen kalarikkaat vedet. Iiläisten saapuminen alueelle 1600-luvulla aloitti vesien säännöllisen hyödyntämisen, josta 1900-luvulle tultaessa oli muodostunut jo yksi elinehto alueelta elantonsa hankkiville kruununmetsänasukkaille.

2. TERVAA PUISTA JA RUISTA MAASTA

2.1. Tervanpoltton aikakausi 1600-luvulta 1800-luvun loppupuolelle

2.1.1. Terva tervetulleeksi Pohjolaan – valmistuksesta kuljetuskuntoon

Tervanpoltolla tarkoitetaan sitä, kun tervas eli pihkainen puu miestyövoimin poltetaan ja kypsytetään maahan tehdyssä tervahaudassa valmiiksi tervaksi.⁹¹ Tervalla on ollut paikkansa Suomen alueen taloudessa aina keskiajalta lähtien, mutta ennen 1600-lukua sitä ei vielä käytetty suurissa määrin vientituotteena. Löytöretkien ja siirtomaakaupan

⁸⁸ Veli Mertalan haastattelu. Ranua 11.7.2003.

⁸⁹ Kuisma 1997, 88–89.

⁹⁰ Katri Honkakosken haastattelu. Kuivaniemi 8.7.2003.

⁹¹ Immonen 1996, 3.

kasvattaessa maailman meriliikennettä, yhä kiihtyvä laivanrakennus nosti tervan kysyntää Euroopassa. Tervasta tuli 1600-luvun puoliväliin mennessä Suomen tärkein vientiartikkeli ja sen johtoasemaa kesti lähes 200 vuotta.⁹²

Vahvimman jalansijan tervanpoltto sai aluksi Saimaan ja Päijänteen alueilla, joista terva kuljetettiin Viipurin ja Haminan satamien kautta Suomenlahdelle. Tervasta oli tullut kiistatta Suomen tärkein vientituote.⁹³ Viipuri oli koko 1600-luvun Suomen tärkein tervakaupunki, mutta vuosisadan vaihtumisen jälkeen tilanne muuttui. Vuonna 1721 solmitun Ruotsi-Suomen ja Venäjän välisen Uudenkaupungin rauhan⁹⁴ sopimuksen mukaisen uuden rajalinjan myötä yhteydet Viipuriin katkaistiin. Nyt tervantuotanto siirtyi suurimmaksi osaksi Pohjanmaalle ja Kajaaniin. Oulu nousi Suomen tärkeimmäksi tervasatamaksi. Tervanpolton painopisteen siirryttyä pohjoisemmaksi myös Oulun läänin pitäjät, jotka olivat vesiyhteyksien päässä Oulusta, pääsivät paremmin kiinni tervanpolton suomista lisäansioista. Iissä tervaa oli poltettu jo 1600-luvulta lähtien ja 1740-luvulla tervanpoltto oli jo osittain vallannut Pudasjärven eteläisiä metsämaita.⁹⁵

Tervasta saatuja tuloja tarvittiin etenkin veroihin, suolaan ja rautaan. Yleensä ottaen tervanpoltto oli suhteellisen turvallinen tulonlähde, sillä se ei juuri ollut riippuvainen katovuosien aiheuttamista ongelmista.⁹⁶ Ennen metsähallinnon varsinaista perustamista Suomeen vuonna 1859 oli luonnon hyväksi käyttö varsin vapaata. Ihmiset pitivät laajoja erämaita yhteisinä nautintomanaan. Oulun läänin sisäosiin ei edes 1700-luvulla alkanut isojako ollut päässyt vielä kunnolla ulottamaan metsämaita valvovaa kättään. Tästä syystä lähes rajaton tervanpolton mahdollisuus oli kaikilla halukkailla yrittäjillä.

Tervan valmistus oli monivuotinen prosessi. Se aloitettiin mäntypuiden koloamisella, aluksi tyvestä ja kahden tai kolmen seuraavan vuoden jälkeen siirryttiin ylemmäs aina kolmen – neljän metrin korkeudelle. Koloamisella tarkoitetaan puun kuorimista, jolloin vioitettu puu saadaan pihkaantumaan runsaasti. Puu ei kuitenkaan kuole, vaan se jää juuri ja juuri eloon puun pohjois-puolelle jätetyn parkin ansiosta. Viiden – kuuden

---

⁹² Alho 1968, 13; Talve 1997, 88.

⁹³ Kauppila 1987, 6.

⁹⁴ Uudenkaupungin rauha päätti Ruotsi-Suomen ja Venäjän väliset sotatoimet, jotka olivat kestäneet vuodesta 1700 asti. Nenonen – Teerijoki 1998, 554.

⁹⁵ Massa 1994, 82; Rytkönen 1978, 298

vuoden odotuksen jälkeen pihkaiset ja kuivuneet petäjät kaadettiin ja kuljetettiin tervahaudalle, jossa ne seuraavien kovien talvipakkasten aikana pilkottiin sopivan kokoisiksi säröiksi.⁹⁷

Juhannuksen seutuvilla aloitettiin tervahaudan latominen. Tässä vaiheessa tervaspuista saadut säröt aseteltiin haudan pohjalle. Hauta oli muodoltaan suppilomainen monttu, joka halkaisijaltaan oli 6–8 metriä leveä ja syvyydeltään 1–1,5 metriä. Tervaspuiden säröt aseteltiin haudan pohjalle, niin että niiden tyvet osoittivat haudan silmään pystytettyä puuta kohti. Täällä tavoin aseteltuna lopputuloksena oli päältä tasainen keko, joka voitiin seuraavaksi peittää mullalla ja turpeilla. Jotta haudan sytyttäminen olisi onnistunut tasaisesti joka puolelta, niin haudan maanrajaan jätettiin matala peittämätön kaistale. Tuohikäppyröitä apuna käyttäen hauta lopulta sytytettiin yhtäaikaaisesti joka puolelta.⁹⁸ Vanhan kansan mukaan ensimmäisistä pöllähtävistä tervassavuista kannatti vetää kunnan henkoset. Tämän kun kerrottiin ehkäisevän keuhkotautia. Haudan sytyttämisen jälkeen tervaa laskettiin männystä tehtyyn tynnyriin aluksi tiheämpään, mutta haudan palaessa laskeminen harveni selvästi. Parin kuukauden palamisen jälkeen hauta sammui ja se voitiin purkaa.⁹⁹

Yksi tervatynnyri¹⁰⁰ painoi noin 150 kiloa, joten useamman tynnyrin kuljetus markkinoille ei ollut kevyttä puuhaa. Lyhyet matkat saatettiin kuljettaa niin sanotuilla palkuilla. Tynnyreiden molempiin päihin iskettiin tapillinen poikkipuu, joihin kiinnitettiin aisat. Tässä asetelmassa tynnyrit toimivat ikään kuin itse hevosen vetäminä pyörinä. Ongelmana oli vaan, että tynnyreiden kesto joutui kovalle koetukselle jo alkumatkasta. Pitemmät kuljetusmatkat oli siis tehtävä muulla tavoin. Talvikaudelle lankesi rekikuljetus ja kesäisin pitemmät matkat hoidettiin veneillä. Oli siis selvää, että tervahaudat oli viisainta valmistaa kuljetuskelpoisten vesireittien lähetyville.¹⁰¹

---

⁹⁶ Paajala – Jokivartio 1989, 12.

⁹⁷ Massa 1994, 82; Kauppila 1987, 9.

⁹⁸ Kauppila 1987, 13; Pyykkönen 2000, 8.

⁹⁹ Immonen 1996, 29.

¹⁰⁰ Tynnyrit olivat tarkkaan mitoitettuja. Yhden tynnyrin vetoisuuden tuli olla 48 kannullista. Tämän asian tarkasti tervahaudoilla kiertelevä ja valtion palkkaama ruunari. Hyväksymäänsä tynnyriin ruunari poltti raudallaan kruununmerkin, tynnyrin koon, joka oli 125 litraa. Lisäksi hän merkitsi tynnyrin vuosiluvun ja kruunauspiirin numeron. Kauppila 1987, 11; Massa 1994, 82.

¹⁰¹ Pyykkönen 2000, 14; Kauppila 1987, 17.

2.1.2. Olvassuon alueen hautamaat – Piltuanjokivarren paratiisi

Metsämaiden paikannimistö voi keroa paljonkin niiden vuosisatojen aikaisesta maankäytöstä. Tervanpolton maantieteellisestä sijoittumisesta muinaisille takamaille kertovat esimerkiksi Saunamaa ja Hautamaa nimiset paikat. Hautamaat viittaavat siihen, että alueella on joskus ollut tervahauta. Saunamaat taas paljastavat tervahaudan läheisyyteen rakennetun saunarakennuksen (ruots. skogspörte, suom. suomalainen pirtti) sijainneen joskus kyseisellä maalla. Saunaa voitiin käyttää asumuksena jo tervasten kolonta-aikana. Ensisijaisesti saunaa käytti kuitenkin tervanpolton edistymistä valvova hautamies, sillä vahtivuorot olivat pitkiä ja paikalta poistuminen olisi saattanut merkitä kallisarvoisen tervalastin pilalle menoa.¹⁰²

Olvassuon alueen tervanpolton historia keskittyy suurelta osin Piltuanjoen varrelle, mikä ei ole ihme, sillä tervaa polttaneille miehille oli tärkeää pysytellä lähellä kuljetuskelpoista vesireittiä. 1860-luvun lopulla tervatynnyreiden kuljetus Piltuanjokea pitkin helpottuikin, sillä lokakuussa 1867 Keisarillinen senaatti myönsi Piltuanjoen, mutta myös Olvasojan ja Sosinojan perkuu töihin 6000 markan määrärahan.¹⁰³ Vaikka perkuutoimenpiteet suoritettiin vain alueen metsätaloutta ajatellen, niin tosiasia kuitenkin on, että 1860-luvulla koettiin kuitenkin Suomen tervanviennin huippukausi, joten perkuutöillä on täytynyt olla vaikutusta myös alueen tervataloudelle. Toisaalta 1860-luvun tervan arvokkuudesta kertoo, se että rankkojenkin katovuosien¹⁰⁴ aikaan tervasta saatiin parempia hintoja kuin koskaan aiemmin.¹⁰⁵ Pudasjärvellä tapahtuneen tervanpolton varsinainen huippukausi sijoittuikin 1850–1970-luvuille, jolloin pitäjän alueella poltettiin vuosittain yli 10 000 tynnyriä tervaa.¹⁰⁶

---

¹⁰² Immonen 1996, 27.

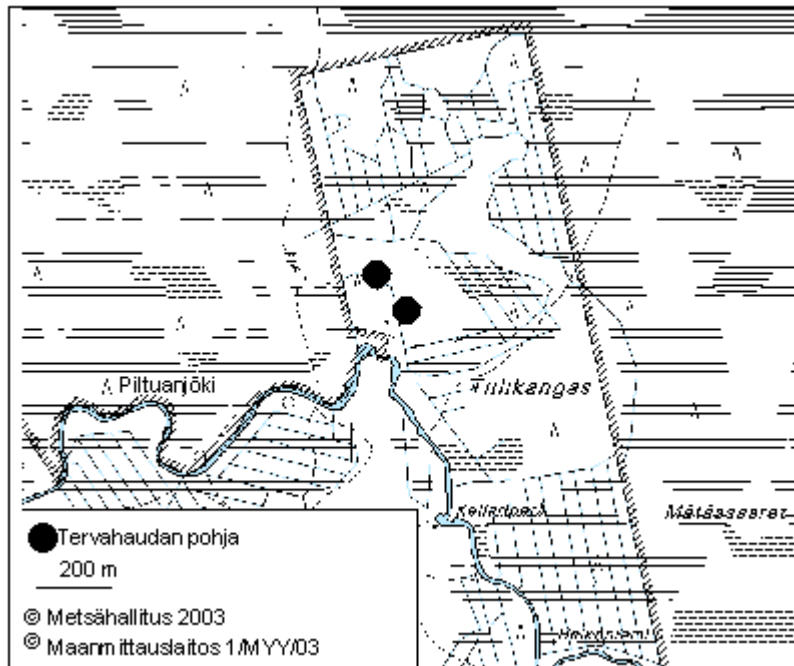
¹⁰³ Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet vuonna 1867. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:13.OMA

¹⁰⁴ Suomessa kuoli aliravitsemukseen ja sen aiheuttamiin tauteihin vuosina 1866–1868 noin 12% väestöstä. Vuodet ovat saaneet nimityksen ”suuret nälkävuodet”. Nenonen – Teerijoki 1998, 363.

¹⁰⁵ Pyykkönen 2000, 27.

Kuva 3. Kahden tervahaudan muodostama Bilduan vanha hautamaa.

Lähde: Jongun jakokunnan kartta vuodelta 1855. 1/4 B – III . Pudasjärvi. PPMMTA.

Piltuanjoen oletettavasti vanhimmat merkityt hautapaikat löytyvät Tervakankaalta, Patokangas nimiseltä maa-alueelta. Patokankaalla oli kaksi lähekkäin sijaitsevaa tervahautaa, jotka muodostivat Bilduan vanhan hautamaan.¹⁰⁷ Hautamaan erikoisuudesta kertoo sen erittäin vanha nimi. 1900-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä nimitys Bildua oli jo arvoitus alueella metsien kartoitusta tehneille Metsähallituksen miehille.¹⁰⁸ 1920-luvulla paikalle ei ollut enää edes nimeä.¹⁰⁹ Bilduan vanhan hautamaan tervahautojen pitkästä historiasta kertoo myös se, että Tervakangas ja Patokangas nimitykset häipyvät kartoista jo paljon ennen kuin itse hautamaa nimitys. Vuoden 1855 isojakokarttaan liittyvien kartanselityskirjojen mukaan alue oli kuitenkin tervanpolttajien käytössä vielä 1800-luvun puolivälin paikkeilla. Ei nimittäin ollut yhtään harvinaista, että vanhoja haudanpohjia käytettiin uudestaan.¹¹⁰ Lienee selvää, että Bilduan vanhalla hautamaalla tervaa polttaneet henkilöt olivat Olvassuon alueen

¹⁰⁶ Alho 1968, 33.

¹⁰⁷ Jongun jakokunnan kartta vuodelta 1855. Pudasjärvi. 1/4 B – III. PPMMTA

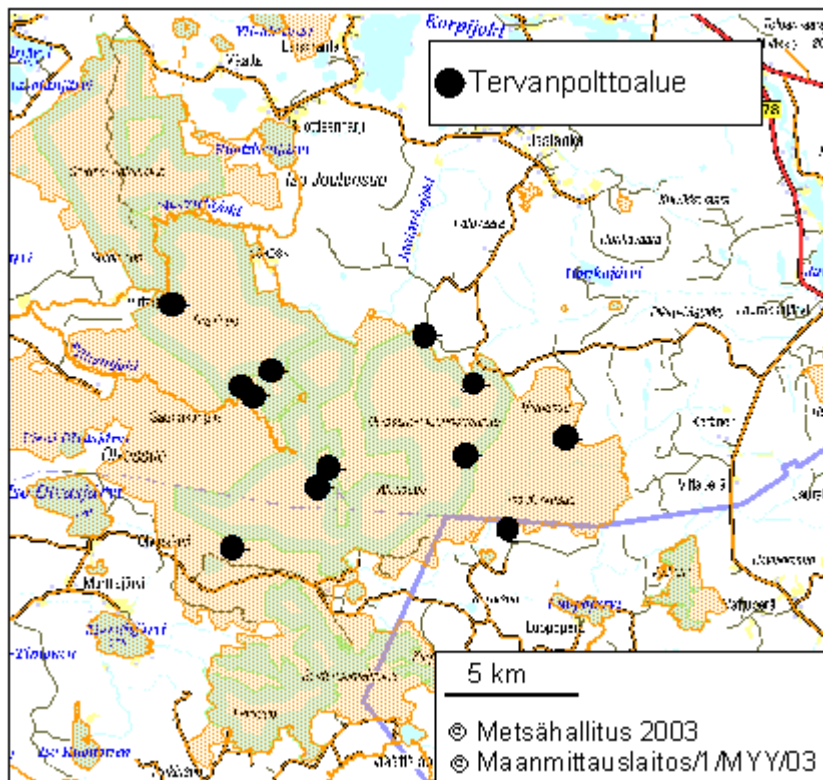
¹⁰⁸ Metsänhoidon tarkastuskirjat 1908–1909. Puhoksen hoitoalueen arkisto. Bel:1. OMA.

¹⁰⁹ Puhoksen hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1924–1926. Metsähallituksen arkisto I. KA.

¹¹⁰ Immonen 1996, 10.

ensimmäisiä tervanpolttajia 1700-luvun lopulla, jotka tervahautojen sijaintien perusteella ovat tulleet Jongun kylän suunnalta.

Kuva 4. Olvassuon alueen tervanpolttoalueet 1700-luvun lopulta 1800-luvun loppupuolelle.

Lähteet: Jongun jakokunnan kartat vuodelta 1855. 1 A - III; 1 B - III; 1/4 B - III; 1/4 C PPMMTA. Luetteloita tervanpolttajista 1864. Bg:5. OMA.

Piltuanjokivarteen syntyä 1800-luvulla useita hautapaikkoja, joita yhdistivät pitkät polut. Polut kiertelivät kankaiden poikki, joista todennäköisesti kolottiin tervaksia, jotka oli helpompi kuljettaa polkuja pitkin polttopaikalle. Esimerkiksi Jaalanganjoelta lähti polku, joka kulki Syynimaan läpi aina Piltuan tervahaudalle asti, josta se jatkoi Sikokankaan tervahaudalle.¹¹¹ Lisäksi on huomioitava Olvassuon alueen maaston haasteellisuus. Esimerkiksi talvella, kun Piltuanjoki ei tarjonnut mahdollisuutta tervan kuljetukseen, oli se kuljetettava hevosen vetäminä kesällä tai sitten todennäköisemmin

¹¹¹ Metsänviljelykirjoja 1875. Puhoksen hoitoalueen arkisto. Bh 1:1. OMA.

talven rekikeleillä markkinoille. Talvikuljetukset olivatkin yleinen tapa alueilla, joissa oltiin kaukana erämaissa märkien nevojen takana¹¹².

2.1.3. Polttajien kotikonnut – muistot makaavat metsissä

Mistä Olvassuon alueella tervaa polttaneet henkilöt saapuivat? Uudisasutus synnytti pysyvää asutusta Pudasjärven ja Puolangan pitäjien alueelle 1500-luvulta lähtien. Nämä ihmiset alkoivat hyödyntää aiempien alueilla kulkeneiden ihmisten tavoin ympäröivää luontoa. Myös tervanpoltto alkoi 1700-luvulta lähtien kuulua tutkimusalueiden ympäristön asukkaiden elinkeinoihin. Lähdetiedot tervanpoltosta ajoittuvat kuitenkin vasta 1800-luvun puolen välin tienoille, kun isojaon suorittaminen oli käynnissä ja metsähallinto alkoi pitämään kirjaa valtionmetsien käytöstä ja tilasta.

Taulukko 2. Luettelo tervaa kruununmailla polttaneista henkilöistä Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueilla vuosina 1860-luvulla.

Sääty	Nimi	Kotipaikka	Metsämaa	Vuosi / Korvaus kruunulle mk
Talonpoika	Kasper Ruottinen	Jonku	Piltuan varsi	1864 / 85 mk 65 p
Talonpoika	Henr. Ruottinen	?	Syynimaa	1864 / 5 mk 44 p
sama	sama	?	(Iso) Palovaara	1864 / 11 mk 4 p
Talonpoika	Henr. Suviniemi	Puolanka	Raanvaara	? / 7 mk 20 p
Talonpoika	Elias Moilanen	?	Tupakkisaari	? / 15 mk 24 p

Lähde: Luettelot tervanpolttajista 1864. Iin tarkastuspiirin arkisto. Bg:5.OMA

Vaikka yllä oleva taulukko pystyykin antamaan vain pintaraapaisun Olvassuon alueella tervaa polttaneiden henkilöiden määrään ja taustoihin, niin siitä on kuitenkin helppo vetää tiettyjä johtopäätöksiä. Taulukkoon ei mahdu säädyltään muita kuin talonpoikia (ruots. Bunde) eli selkeästi on havaittavissa tervanpolton olleen talonpoikainen elinkeino. Olvassuon alueelle tervaa polttaneiden henkilöiden taustoja tarkasteltaessa

¹¹² Pyykkönen 2000, 14.

tulee ilmi, että tervanpolttoa tultiin harjoittamaan kaukaakin. Taulukon mukaan Pudasjärven pitäjän Jongun kylän vaikutus on nähtävissä, sillä on syytä olettaa, että kaikki taulukossa mainitut Ruottiset tulevat samalta suunnalta. Tämä siksi, että heidän tervanpolttopaikat sijoittuvat lähekkäin toisiansa Piltuanjoen varrella, Syynimaalla ja Iso-Palovaaralla.. Puolangan puolelta tulleita koloajia oli myös joitakin. Heidän alueensa sijaitsivat luonnollisesti oman pitäjänsä puolella, kuten Raanvaaralla. Piltuanjokivarren lisäksi myös Sosinojan varrelta sijaitsevat ainakin kaksi tervahautaa, jotka kuuluivat Jongun kylässä sijaitseville taloille.

Metsähallituksen perustamisen vuonna 1859 jälkeen talollisilta vietiin oikeus entisten aikojen vapaaseen tervanpolttoon kruununmailla. Taulukosta on kuitenkin huomattavissa, että tervanpolton loppuminen kruununmailla ei tapahtunut heti vakinaisen metsähallinnon perustamisen jälkeen. Sen sijaan valtio pyrki lunastamaan korvauksia tervaa polttaneilta henkilöiltä. Esimerkiksi Piltuanjoen varrella tervaa polttanut Kasper Ruottinen joutui maksamaan kruunulle korvausta peräti 85 markkaa ja 65 penniä, mikä verrattuna muihin taulukosta ilmeneviin korvauksiin on huomattavan paljon. Syynä korvauksien suuruuteen lienee ollut tervahaudan tuotto, joka kyseisessä tapauksessa olisi ollut selkeästi suurempi kuin muilla alueella tervanpolttoa harjoittaneilla.

Tervanpolton jatkuminen kruununmailla loppui kuitenkin pian Metsähallituksen perustamisen jälkeen eikä edellä mainitun kaltaisia esimerkkejä ole löydettävissä enää 1860-luvun lopulta lähtien. Sitä vastoin koloaminen kruununmailla edelleen sallittiin, mutta vain tiukin rajoituksin. Kolometsät oli vuokrattava ja koloamisen oli tapahduttava nopeasti luvan myöntämisen jälkeen. Viimeistään kuuden vuoden kuluttua kolometsä oli kaadettava. Lisäksi metsään piti jättää kymmenen metrin välein hyväkuntoisia ja käpyjä kantavia mäntyjä siemenpuiksi.¹¹³ Muun muassa Johan ja Simon Ruottinen Pudasjärven Jongun kylästä vuokrasivat tervasmetsiä ajalle 31.12.1860 – 10.11.1862 Iso-Palovaaran ja Oravisuon saarten alueilta, mistä he saivat tervaksia yhteensä 29 sylillistä.¹¹⁴ On siis selvää, että talolliset pyrkivät käyttämään heille suotuja mahdollisuuksia jatkaa koloamista kruununmailla, vaikka he siitä joutuivat korvausta

---

¹¹³ Aarnio 2001, 32.

¹¹⁴ Luettelot vuokralle annetuista tervasmetsistä 1860–1878. Puolangan hoitoalueen arkisto. BIIId:1. OMA

maksamaankin. Vielä 1870-luvulla jokaisesta kuutiosylestä tervaspuita oli maksettava kaksi markkaa. Pudasjärvellä harjoitettu valtionmetsien luvanvarainen koloaminen oli yleensäkin runsasta 1860-luvulla ja siitä olikin muodostunut vuosikymmenen alussa ongelma, sillä monet talot kolosivat runsaasti yli lupien salliman määrän.¹¹⁵

Isojaon jälkeen kaikki Olvassuon alueella sijaitsevat tervanpolttoalueet erotettiin valtion toimesta kruununmaanomaisuudeksi, vaikka menetetyt alueet olivat olleet jo vuosikymmeniä ennen isojakoa samojen tervaa polttaneiden ja niittyä niittäneiden talojen käytössä. Esimerkiksi Hetejärven kylässä sijaitsevan Virtalan valtionasutustilan 1800-luvun lopulla nautinnassa olleiden niittymaiden vieressä Nuorittajoen mutkassa oli ainakin yksi tervahauta, joka epäilemättä oli samalla Virtalan talon tervahautapaikka.¹¹⁶

Muinainen tervanpoltto jätti jälkensä koskettamaansa metsämaisemaan. Vuonna 1897 Iin tarkastuspiiriin Haukiputaan hoitoalueesta saapuneesta metsänhoitajan kirjeestä tulee ilmi, miten tervanpoltto oli koskettanut hoitoalueen luontoa. Metsänhoitajan mukaan, ”*rajaton tervanpoltto on hävittänyt ja harventanut mäntymetsiä*” hoitoalueen mailla.¹¹⁷ Yleensäkin tervanpolton aiheuttamia metsänhoidollisia haittapuolia pidettiin metsäviranomaisten keskuudessa paljon pahempina kuin esimerkiksi kaskiviljelyn, sillä koloamisen seurauksena metsään jätettiin vain vanhat ja kuivat puut. Laaja-alaisen koloamisen seurauksena mäntymetsät muuttuivat monin paikoin kuusivaltaisiksi, joka osaltaan vaikutti tervanpolton vähenemiseen 1860-luvun jälkeen.¹¹⁸

Metsänhoitoviranomaisten asenne entisaikojen tervanpoltoon muuttui kuitenkin 1900-luvun alku vuosikymmeninä. Vuonna 1926 Pudasjärven hoitoalueen metsänhoitaja totesi vuosikertomuksessaan tervanpolton olevan merkki entisajan ”*kulttuurista*”.¹¹⁹ Asenne muutokset tervanpolton metsänhoidollisia haittoja kohtaan laantuivat sitä mukaa, kun kärsinyt metsämaa uudistui ja ihmiset ymmärsivät vuosisatoja kestäneen kulttuurin muodon olevan häviämässä. Vuonna 1900 tervaa poltettiin enää Kajaanin kihlakunnassa, jossa isojakon toteuttaminen oli viivästynyt. Sielläkin se loppui pian.¹²⁰

---

¹¹⁵ Alho 1968, 33.

¹¹⁶ Jongun jakokunnan kartta vuodelta 1855. 1A - III. PPMMTA.

¹¹⁷ Haukiputaan hoitoalueelta saapuneet kirjeet vuonna 1897. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:15.OMA

¹¹⁸ Alho 1968, 62.

¹¹⁹ Vuosikertomukset 1926–1927. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. Hi 1:4.OMA

2.2. Kaskiviljely – tulen voimalla 1700-luvun lopulta 1800-luvun lopulle

2.2.1. Tulta pohjoisen metsämaille – huuhtamenetelmän menestystä

Kaskenviljelyn historia Suomessa saattaa ulottua jopa viiden tuhannen vuoden taakse esihistoriaan. Pudasjärven korkeudelle kaskikulttuuri saapui savolaisten mukana 1500-luvulla. Kaskeamisen ehdottomana menestymisen edellytyksenä oli suomalaisen maaperän kyky metsittyä uudelleen kaskeamisen ja viljan viljelyn jälkeen. Lisäksi kaskiviljelyn antama nopea tuotto teki siitä hyvän leivän antajan.¹²¹ Erilaisia kaskimenetelmiä voidaan erottaa neljää eri tyyppiä¹²², joista huuhta- eli metsäkaski ja lehtimetsäkaski ovat lähemmän tarkastelun kohteena tutkimusalueilta esille tulleiden esimerkkien valossa. Esimerkiksi Ranualla kaikki kasket olivat huuhtakaskia.¹²³

Ruotsi-Suomen kuningas (1521–1560) Kustaa Vaasa julisti vuonna 1542 asumattomat erämaat kruunun omaisuudeksi. Tämä merkitsi suunnitelmallisen asutustoiminnan syntymistä Suomen alueelle, joka ohjautui kohti pohjoista. Savolaiset, joiden omalla asutusliikkeellä oli jo pitkät perinteet taustalla lähtivät kohti Oulujärven erämaita.¹²⁴ Heidän mukanaan saapuivat myös huuhtakasket, jotka perustuivat koskemattoman luonnonmetsän kaskeamiseen. Huuhtakaskesta teki erinomaisen sen hyvä tuotto, sillä siihen kylvettiin runsaasti haarovaa korpi- eli juureisruista. Muihin kaski menetelmiin verrattuna huuhtakaskesta saadut hehtaarisadot olivat korkeammat.¹²⁵

Huuhtakaskessa vanhat kuusikkometsät olivat hedelmällisiä kaskimaita. Kuusikkometsät kaadettiin kaskeksi kevättalvella huhtikuun eli huuhtikuun hangilla. Kirveskaatoon liian vahvat puut pyällettiin¹²⁶, muuten kaski kaadettiin kirveiden ja vesurien heiluessa. Kaadon jälkeen tuleva raivio sai kuivua seuraavan kesän ja verhoutua lumeen talvella. Poltot aloitettiin toisen vuoden kesällä kuivaan aikaan ja niitä jatkettiin kolmantena kesänä polttamalla edellisellä kerralla palamatta jääneistä

---

¹²⁰ Massa 1994, 85.

¹²¹ Myllyntaus 1999, 89-9; Massa 1994, 77.

¹²² Toisistaan erotettavia kaski menetelmiä ovat huuhta, pykälökkömaa, tavallinen kaski ja rieskamaa. Heikinheimo 1915, 83.

¹²³ Hiltunen 1990, 99.

¹²⁴ Vahtola 2003, 50–51.

¹²⁵ Myllyntaus 1999, 90; Aarnio 1999, 75

puunrungoista kasatut läjät eli roviot. Tällä tavoin hedelmällisen tuhkan määrää voitiin oleellisesti lisätä. Lopuksi kaikki palamattomat rungot ja kannot pinottiin kasoihin. Syntynyt kaskimaa karhittiin vielä hevosen vetämällä ja kuusesta valmistetulla risukarhella.¹²⁷

Karheamisen jälkeen rukiin siemenet kylvettiin. Maata myllättiin vielä, jotta siemenet ja tuhka sekoittuisivat kunnolla kaskettuun maahan. Laiduntavan karjan ja porojen tuhojen estämiseksi kasketun alueen ympärille saatettiin rakentaa palamatta jääneistä puunrungoista niin sanottu sortoaita. Tästä syystä olikin edullista, jos kaskimaa sattui sijaitsemaan saassa tai muuten vesistöjen rajaamalla alueella.¹²⁸ Jos kaikki meni hyvin, niin varsinaista sadonkorjuuaikaa päästiin viettämään vasta neljännen vuoden syyskesällä, jolloin huuhtaruis leikattiin sirpeillä. Tämän jälkeen leikatusta rukiista valmistettiin lyhteitä, jotka kuivatettiin kantojen päällä. Riihen sisään lyhteet joutivat puitavaksi vasta ensimmäisillä talvikeleillä, sillä yhden saatavan sadon takia olisi ollut turhaa rakentaa metsäriiheä kaskimaan laitamille.¹²⁹ Tällainen oli 1600-luvun lopulla kehittynyt kahden polton ja yhden sadon huuhtakaski.¹³⁰

Vanhat huuhtamaat eivät suinkaan jääneet sadonkorjuun jälkeen aivan arvottomiksi. Tosiasiassa niille löytyi vielä useita käyttömuotoja. Ensinnäkin alueet voitiin jättää ahoiksi kaskeamisen jälkeen, jolloin karja pääsi laiduntamaan niille. Vielä enemmän niitä pystyttiin kuitenkin hyödyntämään lehtipuiden alettua valtaamaan alueita. Tällöin huuhdan tilalla ryhdyttiin polttamaan lehtimetsäkaskea eli tavallista kaskea. Tavallisen kasken tekeminen kookkaaseen metsään olisi ollut hankalaa, joten kaskeajat pyrkivät palaamaan mahdollisimman pian samoille lehtimetsäkaski alueille. Näin syntyivät kiertokasket. Tavallisessa kaskessa puut kaadettiin vasta syyskesästä, jolloin vuosi riitti niiden kuivattamiseen. Syyskesällä kaadetusta lehtipuusta voitiin lisäksi leikata kerppuja karjanrehun jatkeeksi. Lehtimetsäkaski oli huuhtaa nopeampi tuottamaan satoa. Kun huuhtakaskesta seuraava sato saatiin 50–60 vuoden kuluttua, niin lehtimetsäkaskesta viljaa saatiin 30–40 vuoden välein. Lisäksi tavallisesta kaskesta

---

¹²⁶ Pyältämisellä tarkoitetaan puun kuorimista rengasmaisesti ja sen jälsikerroksen katkaisemista puun ympäri hakatulla pykälällä. Menetelmällä pyritään kuivattamaan järeä puu, jottei se imisi ravinteita kaskimaasta. Aarnio 1999, 76.

¹²⁷ Heikinheimo 1915, 101; Kortessalmi 1975, 280–281; Rytkönen 1978, 214.

¹²⁸ Kortessalmi 1975, 281, 285.

¹²⁹ Rytkönen 1978, 214.

¹³⁰ Talve 1997, 53.

voitiin ottaa satoa jopa kolmena perättäisenä vuotena ennen kuin se jätettiin ahoksi. Tämän jälkeen odoteltiin jälleen uuden lehtimetsän kasvua, jotta kaskikierto voisi jatkua.¹³¹

Vanhat kaskimaat olivat osaltaan myös rikastuttamassa metsiemme luonnetta lisäämällä niiden lehtipuuvallaisuutta. Tuhkaperäiset maat, joihin koivu, haapa ja leppä asettuivat, toimivat tärkeinä ruokailupaikkoina monille tunnetuille riistalajeillemme, kuten hirvälle, jänikselle ja teerelle. Kaskiaukeat tarjosivat siten antoisia ja monipuolisia pyyntipaikkoja metsästäjille, jotka samalla olivat kaskeajia. Pyynti- ja kaskikulttuurit kulkivat siis mielenkiintoisesti rinnakkain historiassa.¹³²

2.2.2. Litokairassa savuaa – eteläiset kuusikkomaat viljellyiksi

In pitäjistä saakka ovat talolliset kulkeneet kaskeamassa eli halmeamassa Pudasjärven hoitoalueen suotuisilla kuusikko- ja korkeilla murtokivi- soransekaisilla vaaramailla. Vaaramailla kaski on aiheuttanut maan kuihtumisen, mutta alemmilla metsäseuduilla on sitä vastoin halmemailla noussut reheviä, useinkin sekametsiksi muodostuneita metsiköitä.¹³³

Edellä mainittu ote on Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastajan näkemys menneiden aikojen kaskeamisen vaikutuksesta hoitoalueen metsämaihin. Tarkastajan näkemys on siinä mielessä harvinainen, että yleensä kaskeamisen ympäristöllisiin vaikutuksiin ei kiinnitetty juurikaan huomiota. Tervanpolttoon verrattuna huomattavasti vähemmän.¹³⁴

Kaskeamisen historia Litokairan alueella rajoittuu Pudasjärven pitäjän puoleisille maille. Ilmeinen syy tällaiselle keskittymiselle löytyy varhaisimman pysyvän asutuksen sijoittumisella Siuruanjoen varteen, josta Litokairan eteläisille kuusikkomaille ei ollut ylitsepääsemättömän pitkä matka. Yleensä kuitenkin alueen maaston suoperäisyys ja

---

¹³¹ Arnio 1999, 76-79; Soinen 1974, 59–60.

¹³² Taavitsainen 1994, 197–199.

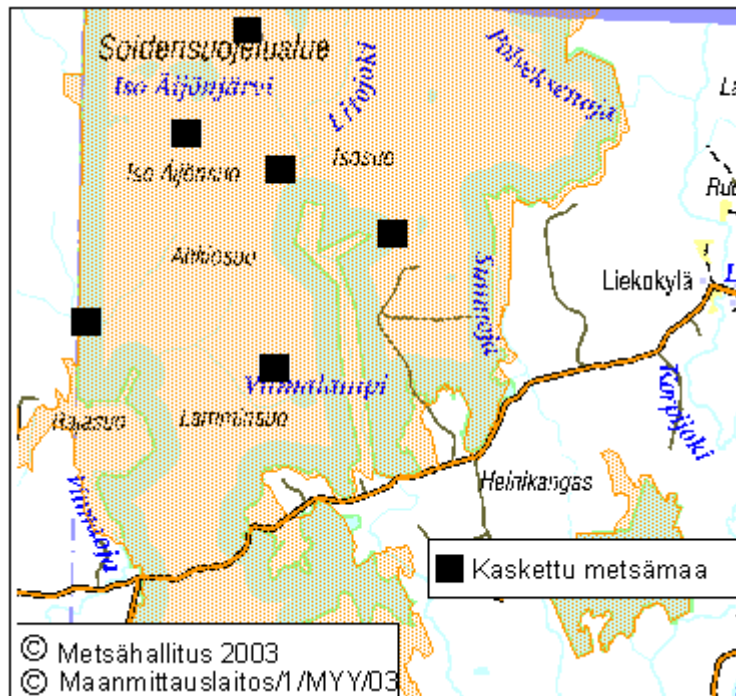
¹³³ Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastus asiakirjat 1909-1910. Metsähallituksen arkisto I. Ee107. KA.

¹³⁴ Alho 1968, 165.

kaskeamiseen sopivien metsien vähäisyys laajemmalti olivat selvästi rajoittamassa kaskiviljelyn leviämistä Litokairan alueen pohjoisempiin osiin. Pohjois-Pohjanmaalla laajemminkin kaskiviljely säilyi koko olemassa olonsa ajan suhteellisen vähäisenä asutuksen harvalukuisuuden takia, ja koska viljaa viljeltiin vain kotitarpeeseen. Tästä syystä kaskimaat jäivät yleensä varsin pieniksi.¹³⁵

Kuva 5. Litokairan alueella 1800-luvulla kaskena olleiden metsäseutujen sijainteja.

Lähteet: Luetteloita kaskimaista 1866. Bg:2. OMA; Kartta Pudasjärven pitäjän valtionmaista vuodelta 1896. 6/3 – XV. Pudasjärvi. PPMMTA.

Samoin kuin tervanpolton kohdalla, myös vanhojen kaskimaiden sijainteja voidaan selvittää metsäseutujen nimien perusteella. Selkein merkki kaskeamiseen viittavasta paikannimestä löytyy aho-liitteisistä sanoista. Lisäksi palo-sanan sisältävät paikannimet voivat hyvinkin viitata kaskeamiseen, sillä ei ollut epätavallista, että kaskimaan polttaminen syytti metsäpaloja.¹³⁶ Lisäksi oman arvoituksensa kaskikulttuuria ilmentävään paikannimistöön antavat kumpu- ja maa-liitteiset paikannimet, joita esimerkiksi Litokairan alueelta löytyy runsaasti. Yleensä kumpu- ja maa-sanaa ei

¹³⁵ Alho 1968, 167.

¹³⁶ Kortessalmi 1975, 287–281.

suoranaisesti liitetä kaskikulttuuriin, mutta esimerkiksi 1800-luvun lopulta on säilynyt kuvauksia, joissa kumpumaiksi käsitetään yksinomaan karuja kuusikkosaarekkeitä. Kuusikkosaarekkeet taas olivat otollisia kaskimaita, kuten kappaleen alussa olevasta metsätalouden tarkastajan lausunnosta selviää. Lisäksi vanhoista kaskimaaluetteloista ilmenevistä esimerkeistä on helppo päätyä samaan johtopäätökseen. Seuraavassa taulukossa on joitain esimerkkejä kumpu- ja maa-liitteisistä kaskimaista.

Taulukko 3. Luettelo valtionmailla tapahtuneesta kaskiviljelystä vuodelta 1864.

Metsäseutu	Metsätyyppi
Pitkämaa tai Kuikkalamminmaa	Kuusimetsä
Isomaa tai Vitmalamminmaa	Vanha kuusi- ja mäntymetsä
Heposuon kumpu	Vanha kuusi- ja mäntymetsä
Suolammin kumpu	Vanha kuusimetsä

Lähde: Luetteloita kaskimaista 1866. Iin tarkastuspiirin arkisto. Bg:2. OMA.

Edellä olevasta taulukosta ilmenee, että kyseiset kaskimaat ovat olleet jo metsäseudun kartoitus hetkellä 1860-luvulla vanhoja kaskia, jotka ovat jättäneet merkkinsä alueiden puuston kehitykseen. Polttoviljelyn ajoitus sijoittunee 1700-luvun lopulle tai vuosisadan vaihteeseen. Vanhojen kaskimaiden puuston kuusivaltaisuudesta voidaan päätellä, että kaskeaminen ei ole ollut kovinkaan intensiivistä ja laaja-alaista. Muuten kuusipuu olisi hävinnyt kokonaan alueilta.¹³⁷ Kyseisten metsämaiden kaskeajat lienee saapuneet Siuruan kylästä, sillä yleensä polttoviljelyä laajennettiin kohti jakamattomien metsien sydänmaita, samalla kun kylien läheisyydestä alkoivat hedelmälliset kaskimaat loppua.¹³⁸

Pudasjärven pitäjän alueella kaskeamisen kannattavuus oli vielä 1830-luvulla peltoviljelyä monin verroin tärkeämpää.¹³⁹ Ei siis varmastikaan ollut tavatonta, että näinkin harvaan asutuilla seuduilla saatettiin kulkea varsin haastavassa maastossa kaskimaiden perässä. Litokairan alueelta pohjoisin löydettävissä oleva vanha kaskimaa

¹³⁷ Aarnio 1999, 83.

¹³⁸ Soininen 1974, 71.

¹³⁹ Hiltunen 1990, 101.

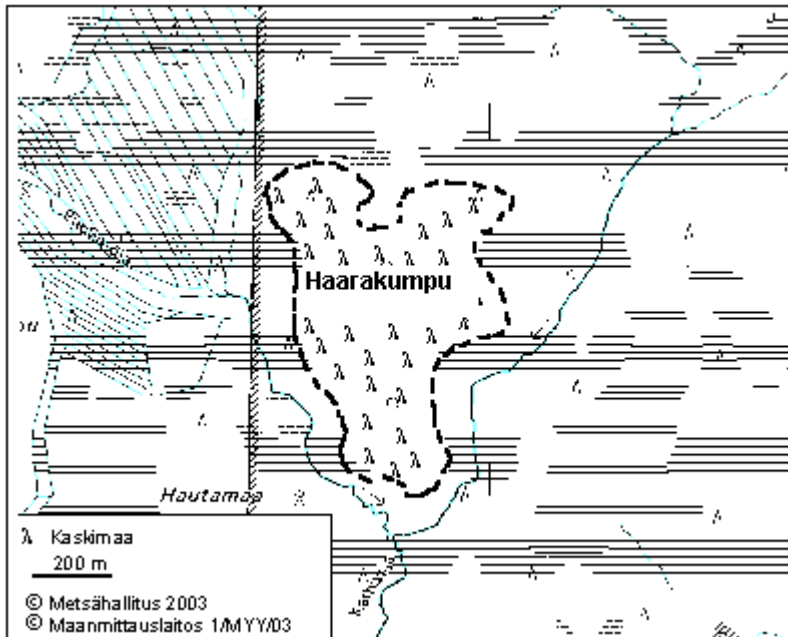
sijaitsee nykyisellä Kaanaanmaanmaksolla. 1800-luvun lopulla metsäseudun nimi oli vielä pelkkä Kaanaanmaa eli nimen perusteella kyseessä oli kaskeajalle jonkinlainen Luvattu maa, jonka piti tuottaa halmeajan perheelle elantoa. Kaski ajoittunee 1800-luvun alkupuolelle, sillä 1890-luvulla aluetta kartoittaneen henkilön mukaan metsäpalsta oli ”kaskinen”¹⁴⁰, mikä voi kertoa kaskeamisen merkkien olevan enää vähäisiä kyseisellä metsämaalla.

Kaskimaiden raivaaminen metsämaille ei ollut sattumanvaraista puuhaa. Kuten aiemmin on tullut ilmi, niin yleisesti kasket pyrittiin raivaamaan vesistöjen rajoittamille alueille, jotta laiduntavat eläimet, kuten porot eivät pääsisi aiheuttamaan tuhoja viljelykselle. Toisaalta myös metsäpalojen leviämistä haluttiin rajoittaa vesialueita hyväksi käyttämällä. Selkeimmän esimerkin edellä mainitun kaltaisesta kaskimaasta löytyy läheltä Kuivaniemen rajaa Haarakumpu nimiseltä maa-alueelta. 1800-luvun lopun aikaisessa kartassa kaskimaan pinta-alaksi on laskettu noin 30 hehtaaria eli alue on varsin laaja eikä se ole voinut olla kaskella koko laajuudessaan samanaikaisesti. Haarakummun alue onkin mitä todennäköisimmin ollut kiertokaskena.

---

¹⁴⁰ Kartta Pudasjärven pitäjän valtionmaista vuodelta 1896. 6/3 – XV. Pudasjärvi. PPMMTA

Kuva 6. Haarakummun kiertokaski Litokairassa 1800-luvulla.

Lähde: Kartta Pudasjärven pitäjän valtionmaista vuodelta 1896. 6/3 – XV. Pudasjärvi. PPMMTA.

Haarakummun kaski sijoittui Puutio-ojan (entinen Kontio-oja), ja Karhuojan yhteneväisyys kohdan pohjois-puolelle. Kaskimaa oli siis selkeästi vesireittien rajaama. Kyseisen kaskan historiasta kertoo paljon siitä tehty kuvaus kartanselityksessä 1890-luvulta. Alue määriteltiin tuolloin ainoastaan enää metsän kasvuun kelpaavaksi hietamultamaaksi.¹⁴¹ Kyseessä oli siis ilmeisesti vanha kiertokaski, jonka hyödyntäminen oli lopetettu joitain vuosia ennen kartanselityksen laatimista. Kaskesta täytyi kuitenkin vielä olla selkeät merkit maastossa, sillä tuolloiset maanmittarit ymmärsivät kaskimaiksi (ruots. svedjemark) kaikki ne kaskeamiskelpoiset metsämaat, joissa kaskikierto oli vielä ilmeisen selvästi nähtävissä ja metsä näin ollen oli vahvasti lehtipuun valtaamaa.¹⁴² Haarakummun vanha kaskimaa on tänä päivänä rehevää kuusi- ja lehtipuun valtaamaa sekametsää, josta sieltä täältä löytyy valtavia leppiä. Kaskikulttuuri on siis jättänyt pysyvät merkit alueen metsän historiaan.

¹⁴¹ Kartta Pudasjärven pitäjän valtionmaista vuodelta 1896. 6/3 – XV. Pudasjärvi. PPMMTA.

¹⁴² Aarnio 1999, 83.

2.2.3. Parempaa kuin peltoviljely – isojako lopettaa halmeamisen

Kaskiviljely vaati verrattain vähän pääomaa peltoviljelyyn nähden. Tästä syystä se säilytti vahvan asemansa Suomen elinkeinoelämässä aina 1850-luvulle asti. Asutuksen lisääntyessä kaskeamisen kannattavuus oli kuitenkin alkanut jäädä 1800-luvun alkupuolelta asti yhä enemmän peltoviljelyn kynsiin. Hedelmällisten polttoviljely maiden väheneminen alkoi johtaa ryöstöviljelyyn ja samalla kaskikulttuurin tuhoutumiseen.¹⁴³ Suomessa alkoi lisäksi 1850-luvulla viritä aivan uudet tuulet metsänhoidollisten asioiden suhteen. Uuden metsälain ja väliaikaisen metsähallinnon perustaminen merkitsivät valtion tunkeutumista yhä enemmän myös Pohjois-Suomen metsiin. Kaskiviljelyä ei katsottu suopeasti, vaan sitä pidettiin metsänraiskauksena. Valtionmetsissä kaskeaminen kiellettiin, mutta yksityistenkin manttaaliomistajien kannalta kaskeaminen ei enää 1850-luvun jälkeen ollut kannattavaa, sillä puunkypsyntä sahateollisuudelle oli lähtenyt kasvuun.¹⁴⁴ Toisaalta metsähallituksen perustamisen jälkeen vuonna 1859 valtionmetsien konkreettinen valvonta muuttui merkittävästi. Valtionmaat jaettiin hoitoalueisiin, joiden valvontaa rupesivat hoitamaan metsänhoitajat ja metsänvartijat.¹⁴⁵

Kaskikulttuurin päättyminen Pudasjärvellä ja yleensäkin Pohjois-Suomessa ei ollut kuitenkaan nopea prosessi. Kaskeamista valtionmailla sallittiin pienissä määrin myöntämällä vuokrataskia ja lisäksi talonpoikien harjoittamaa salakaskeamista tapahtui edelleen. Esimerkkejä tutkimusalueilla tapahtuneista vuokra- tai salakaskista ei ole löytynyt, joten kaskeamisen Litokairan alueella voidaan arvioida pääpiirteittäin lähteneen laskuun 1800-luvun puolenvälin paikkeilla. Sitä etteikö luvatonta kaskeamista olisi kuitenkaan tapahtunut, ei voida kokonaan sulkea pois, sillä vakinaisen metsähallinnon perustaminen ei poistanut ihmisten tottumuksia hyödyntää erämaita yksityisiin tarpeisiinsa.¹⁴⁶ Kaskeamisen jonkin laajuisen jatkumisen puolesta vielä 1850-luvun jälkeen tutkimusalueilla ja niiden ympäristössä puhuu Puhoksen hoitoalueen metsätalouden tarkastajan lausunto vuodelta 1912: *”Ennen 30 vuotta sitten ovat kruununtorpparit perustaneet toimeentulonsa pääasiallisesti halmeamiseen. Nyt sitä*

---

¹⁴³ Soininen 1974, 75.

¹⁴⁴ Kortessalmi 1975, 292–293; Hiltunen 1990, 102.

¹⁴⁵ Aarnio 2001, 26.

¹⁴⁶ Aarnio 1999, 102.

vastoin viljellään sängen niukasti viljaa vähäpätöisissä pelloissa, jotka eivät anna kylliksi satoa torpparin toimeentulolle”¹⁴⁷

Tarkastajan kertomuksen mukaan polttoviljelystä olisi harjoitettu Pudasjärven hoitoalueella aina 1880-luvulle saakka. Tämä sinänsä ei ole yllättävää, sillä vaikka peltoviljely yleistyi, niin kaskeaminen pysyi erityisesti tilattoman väestön elinkeinona aina 1800-luvun loppupuolelle saakka. Heidän harjoittamaa kaskeamista helpotti valvonnan tehostumisesta huolimatta monin paikoin pitäjää viivästynyt isojako, joka jätti erämaita menneiden aikojen yhteisnautinnan piiriin. Metsätalouden tarkastajan lausunnosta on myös huomattavissa se, että peltoviljelyn kannattamattomuus oli vielä 1910-luvulla alhainen Pudasjärven korkeudella, joten senkään puolesta ei ole ihme, että kaskeamista tutkimusalueilla olisi jatkettu pitkälti 1800-luvun toisella puoliskolla.

3. NIITTYVILJELY – KARJAN PELASTUS TALVEKSI

3.1. Rauhanomaista valtausta – niittymaiden yksityistä ja yhteistä omistusta

Tämän luvun aikana perehdytään niittyviljelyn historiaan tarkoin, sillä se on yksi eniten itsestään muistuttava elinkeinomuoto, jota Litokairan, Olvassuon ja Iso Tilan-Housusuon alueilla on laajamittaisesti harjoitettu. Niittyviljelyn synty ajoittuu perinnäisen maatalouden aikakaudelle, jolloin peltoviljely perustui ainoastaan viljan kasvattamiseen. Karjalle tarvittava reuhuheina oli hankittava muualta. Tätä tarkoitusta varten syntyivät erityiset tiluslajit, niityt, joiden tarjoaman heinän varaan karjan talvirehun saanti laskettiin.¹⁴⁸ Niittyviljelyn merkityksestä perinnäisen maatalouden karjanhoidolle kertoo hyvin se, että vielä vuonna 1880 Suomessa laskettiin olevan 1.608.721 hehtaaria niittymaata, kun peltomaata oli vasta 840.198 hehtaaria.¹⁴⁹

Niittymaiden saaminen tietyn talon omistukseen perustui ennen isojakoa ja Metsähallituksen valvovaa aikakautta syntyneisiin valtauksiin.¹⁵⁰ Selkeimmät esimerkit vanhoista ennen isojakoa vallatuista niittymaista selviävät isojaon aikaisista kartoista,

¹⁴⁷ Puhoksen hoitoalueen metsänhoidon tarkastuskirjat 1912. Ca 1:1. Puhoksen hoitoalueen arkisto. OMA

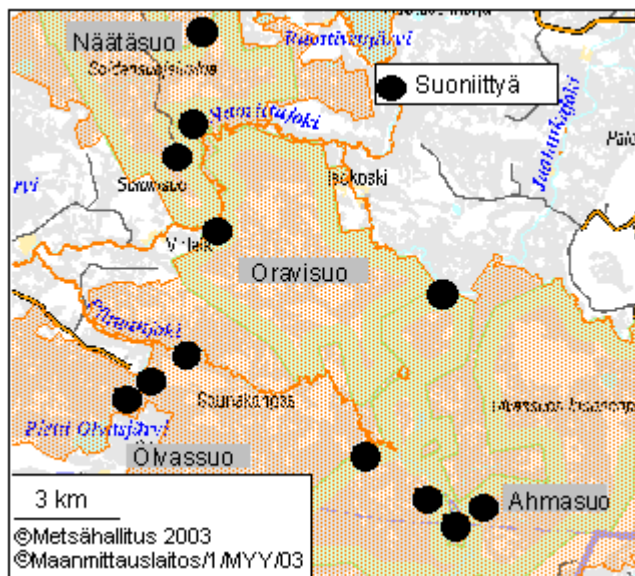
¹⁴⁸ Soininen 1974, 150.

¹⁴⁹ Selander 1959, 5.

¹⁵⁰ Aarnio 2001, 44.

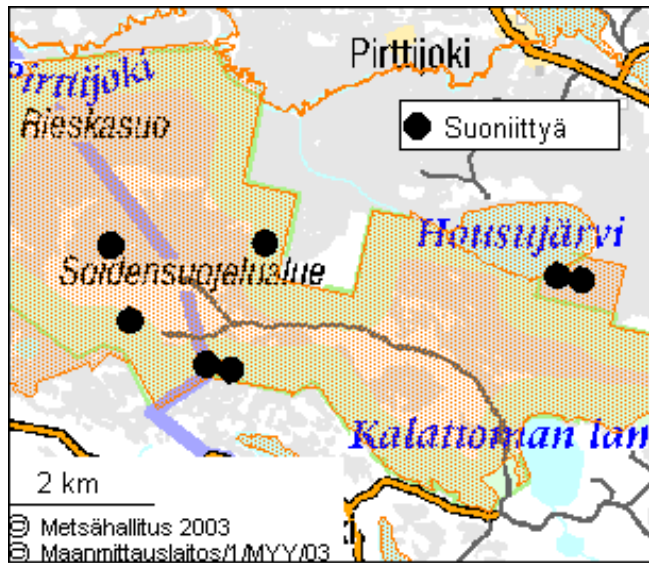
jotka sisältävät yksityiskohtaista tietoa niittymaomistuksista. Piltuanjoen varteen Utajärven ja Pudasjärven rajamaille oli syntynyt 1800-luvun loppu puoliskolla Utajärven Juorkunan kylässä sijainneille Uutelan ja Ukkolan tiloille vierekkäiset nautintaniityt. Iso Tilan- Housusuon alueelle Housujärven rannalle oli myös saatu niittymaomistuksia ennen isojakoa. Litokairan alueen Pudasjärven puoleisten kruunumaiden ympäristö oli niittymaita valtaamalla pirstottu varsin hyvin Siuruan kylälaisten kesken isojakoon mennessä.

Kuva 7. Olvassuon alueen suoniittalueet 1800-luvun loppupuolella.

Lähde: Jongun jakokunnan kartta vuodelta 1855. 1/4 A – III; 1/4 B – III; 1/4 C – III; 1/4 D – III; 1 A – III. Pudasjärvi. PPMMTA; Hetejärven jakokunnan kartta vuodelta 1858. 1/11 B – II; 1/11 A – II. Pudasjärvi. PPMMTA.

Kuva 8. Iso Tilan- Housusuon alueen suoniityt 1900-luvun alussa.

Lähde: Kartta Puolangan pitäjän valtionmaista vuodelta 1905. 2–XIII. Puolanka. PPMMTA.

Poikkeuksetta lähes kaikki ennen isojakoa vallatut niittymaot olivat yksityisessä omistuksessa. Joskus vastaan tuli kuitenkin tilanteita, jolloin niityn yksityistä omistusta ei voitu määrittää. Tällainen tapaus tuli todennäköisesti vastaan, kun niittymaita pyrittiin lisäämään järvenlaskuilla. Järvien kuivattaminen niittymaaksi olikin maanlaajuisesti huimassa nousukiidossa 1800-luvulla. Kuivattamista varten perustettiin talollisten kesken niin sanottuja ”kuivausyhtiöitä”, joiden jäsenet olivat oikeutettuja nauttimaan syntyneistä niityistä. Muun muassa Olvassuon alueella sijaitsevan Pikku Olvasjärven pintaa laskettiin niittymaan lisäämiseksi 1890-luvulla.¹⁵¹ Lisäksi Litokairan sydänmaassa olevan Kuivauslammen nimestä voi päätellä, että sen rantoja on pyritty hyödyntämään 1800-luvulla niittymaiden lisäämiseksi.

Järvenlaskujen tuloksena syntyneitä niittyjen yhteisomistusta harvinaisempi omistussuhde saattoi syntyä yhteismailla sijaitseville niin sanotuille ”juoksunurmille”. Nimityksen takana oli käytäntö, jonka mukaan niityn niitto-oikeus säilyi vain yhden kesän ajan. Seuraavana vuonna ensinnä niitylle ehättänyt sai taas niittää sen. Tämä omiainen niitrykulttuurin muoto oli kuitenkin jo kuollut syntyessään, sillä talonpoikien

¹⁵¹ Rytkönen 1989, 60–61; Soininen 1974, 162–163.

ahneus johti niittyjen liian aikaiseen niittämiseen.¹⁵² Kuivauslammen niittymaat saattaisivat olla esimerkki ”juoksunurmesta”, sillä sen ympäristössä ei 1800-luvun lopulla ollut yksittäisten tilojen omistuksia, vaikka yleensä ottaen Litokairan alueelle suuntautuneen isojaon myötä alueen niittymaapalstojen omistussuhteet oli pääosin määritelty¹⁵³. Lisäksi tyyliltään ”juoksunurmea” muistutti omien niittymaa palstojen ulkopuolisten niittymaa-alueiden niittäminen. Esimerkiksi järvien rantaseudut käytiin tarkoin läpi, vaikka ne eivät olleetkaan varsinaisesti omassa eikä muunkaan talon nautinnassa.¹⁵⁴

1800-luvulla vallatut niittymaat olivat lähes poikkeuksetta talollisten hallussa, jotka olivat saaneet isossajaossa valtiolta oikeuden jatkaa niittämistä yhteismailta valtaamallaan niittymailla. Valtio säilytti kuitenkin oikeuden lunastaa takaisin korvausta vastaan niittyjä ja aina niittymaina olleita lisämaita ei annettu talollisille, vaan ne palautettiin Metsähallitukselle. Metsänhoitolaitoksen haltuun ottamille niittymaille suurimman käyttäjäkunnan muodostivat kruununmetsätorpat, joiden perustaminen oli alkanut vauhdikkaasti 1870-luvun alussa annettujen säädösten tukemana.¹⁵⁵ 1700-luvulta lähtien syntyneiden laajojen niittymaiden omistussuhteiden järjestäminen talollisten ja kruununmetsätorppareiden välillä ei aina kuitenkaan sujunut ongelmitta. Haukiputaan hoitoalueen metsänhoitaja kertoo vuonna 1901 ongelmasta seuraavanlaisesti;

*Talolliset viljelevät niittyjä joihin heillä ei ole nautintaoikeutta ja jotka olisivat hyvin tarpeellisia kruununtorppareille heidän aseman parantamiseksi. He jopa vuokraavat ja myyvät niitä kruununmetsätorppareille. Tarvitaan täydellinen luettelo kruununmaan nautintoniityistä Haukiputaan hoitoalueella selvittämään asia.*¹⁵⁶

Ongelmana ei siis aina ollut se että, jo omistussuhteet kunnossa olevista niittymaista kiisteltiin. Ongelman sitä vastoin muodosti Metsähallituksen liian heikko kontrolli niittymaaomistusten järjestämisessä. Metsänhoitajan kertomuksesta selvisi, että

¹⁵² Manninen 1922, 152–159; Aarnio 1999, 150.

¹⁵³ Siuruan jakokunnan kartta vuodelta 1896. Pudasjärvi. 6/3–XV. PPMMTA.

¹⁵⁴ Veli Mertalan haastattelu. Ranua. 11.7.2003

¹⁵⁵ Aarnio 2001, 13, 45.

¹⁵⁶ Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1901. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:15.OMA.

hoitoalueelta löytyi niittyjä, joilla ei ollut valtion lisäksi ollenkaan omistajaa tai käyttäjää, mutta jotka kuitenkin olisivat tarpeellisia kruununtorppareille. Voi hyvin olla, että kyseiset niittymaات olivat samojen talollisten vuosikymmeniä sitten valtaamia niittymaita, jotka isojaossa olivat otettu takaisin valtiolle. Talolliset jatkoivat valtauksen menettämisen jälkeen heinäntekoa heikosti valvotuilla niittymailla. Ongelman talollisten kannalta muodosti sama vanha syy eli valtion sekaantuminen heidän ja luonnon välisiin perinteisiin omistussuhteisiin. Toisaalta metsänhoitajan mainitsema talollisten harjoittama niittymaiden myyminen kruununtorppareille oli edelleen erinomainen osoitus siitä, että Metsähallituksella ja etenkin paikallishallinnon henkilökunnalla ei ollut riittävää tietoa omista niittymaistaan.

3.2. Suoniittyjä ja tulvan luomista – aamusta iltaan viikate kädessä

Niittyviljely ei ole ollut kaikkialla maassamme samanlaista eikä sana ”viljely” ole aina paras kuvaamaan niityiltä saatavan heinän kasvun todellista luonnetta. Asian selventämiseksi niitylajit voidaan yleisesti jakaa neljään eri päätyyppiin niiden sijainnin mukaan: kuivan maan niityt, notkoniityt, luhtaniityt ja suoniityt. Näistä kuivan maan niityt olivat syntyneet ihmisen toiminnan tuloksena eli ne oli pääosin raivattu niittymaaksi ja kuten kaskeamisesta kertovassa luvussa tuli ilmi, niin parhaita kaskiahoja saatettiin käyttää heinän tekemiseen. Tämä oli kuitenkin monesti varsin hankalaa kaskimaan maaperän ollessa kivistä ja täynnä kantoja. Notko- ja luhtaniityt olivat kosteiden maa-alueiden niittyjä. Niiden syntymisen kannalta olivat metsänkasvua hidastavat ja heinäkasvua edesauttavat tulvat tärkeitä. Tällaiset niityt syntyivät juuri kosteille ja alaville paikoille, jossa vähällä puiden ja pensaiden raivauksella päästiin heinän niittoon.¹⁵⁷ Aiemmin mainitut Ukkolan ja Uutelan tilojen niityt Piltuanjoki varrella olivat osaksi luhtaniittyjä, jotka oli raivattu puhtaaksi satunnaisista koivuista ja kuusista. Toisaalta tiloilla oli myös kuivan maan niittyjä, jotka sijaitsivat ylempänä jokitörmässä.¹⁵⁸

---

¹⁵⁷ Soininen 1974, 151-152; Aarnio 1999, 148.

¹⁵⁸ *Pohjois-Pohjanmaan perinnemaisemat* 1997, 227.

Notko- ja luhtaniittyjen lisäksi tutkimusalueiden kannalta tärkeimmäksi niittylajiksi nousivat suoniityt, jotka sijaitsivat aukeilla neva- ja lettoasoilla. Suoniityt olivat täysin luonnonniittyjä, joiden elämäntilanteeseen ei puututtu muuten kuin niittämällä ne. Huonon tuottavuuden takia niitä ei kuitenkaan voitu niittää joka vuosi. Tämän lisäksi ne sijaitsivat pääasiallisesti kaukana asutuksesta, joten heinäntekoon lähdettiin jopa viikkokausiksi. Tällöin asuminen ja yöpyminen tapahtui niittyjen läheisyyteen rakennetuissa niitypirteissä.¹⁵⁹

Suoniittyjä löytyi kaikkialta Litokairan, Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon aluilta, sillä niin ennen isojakoa vallatut kuin sen jälkeenkin kruununorppareille nautintaan annetut niityt olivat pääasiallisesti luonnonomaisia suoniittyjä. Litokairan eteläosasta Puolakkavaaran pohjois-puolella sijaitsi Hepo- ja Tynnyrisuolla Siuruan kyläläisten suoniittyjä, jotka pystyttiin niittämään vain joka toinen tai kolmas vuosi.¹⁶⁰ Olvassuon alueella suoniityt sijaitsivat muun muassa Ahmasuolla, Soidinsuolla ja Sammakkosuolla. Niittyjen omistussuhteet jakautuivat Pudasjärven Jongun kylän tilojen ja Pudasjärven pitäjän Hetejärven kyläläisten kesken. Esimerkiksi Jongun kylällä sijainneella Keskielän torpalla sijaitsi nautinnassa olevat suoniityt Näätäsuolla ja Sammakkosuolla.¹⁶¹ Iso Tilansuolta suoniittyjä valtasivat 1800-luvulla ensisijaisesti Puolangan Auhon kylän talonpojat.¹⁶²

Suoniittyjen tuotto oli varsin köyhää verrattuna esimerkiksi luhtaniittyjen tuottoon. Jo 1700-luvun lopulla oli Kuusamossa kruununimismies Henrik Planting kehittänyt niittyjen tuoton lisäämiseen uuden keinon, joka perustui veden nostamiseen suo- ja puronvarsiniityille padon eli tammen avulla. Menetelmää alettiin kutsua tammeamiseksi ja se levisi menestyksekkäästi Pudasjärvelle asti.¹⁶³ Tervon tilan entinen asukas Veli Mertala kertoo tammen rakentamisesta Litokairan alueella seuraavalla tavalla:

Ojan yli pantiin ensinnä semmonen niskapuu ja siihen sitte pienempiä puita laitettiin pystöön sieltä pohjasta, että siihen tuli semmonen meleko

---

¹⁵⁹ Pohjois-Pohjanmaan perinnemaisemat 1997, 17.

¹⁶⁰ Karttaselitys 4:lle karttaosalle kruunun liikamaasta Liekolan sydänmaassa vuodelta 1896. Pudasjärvi. Toimitus nro. 3931. PPMMTA.

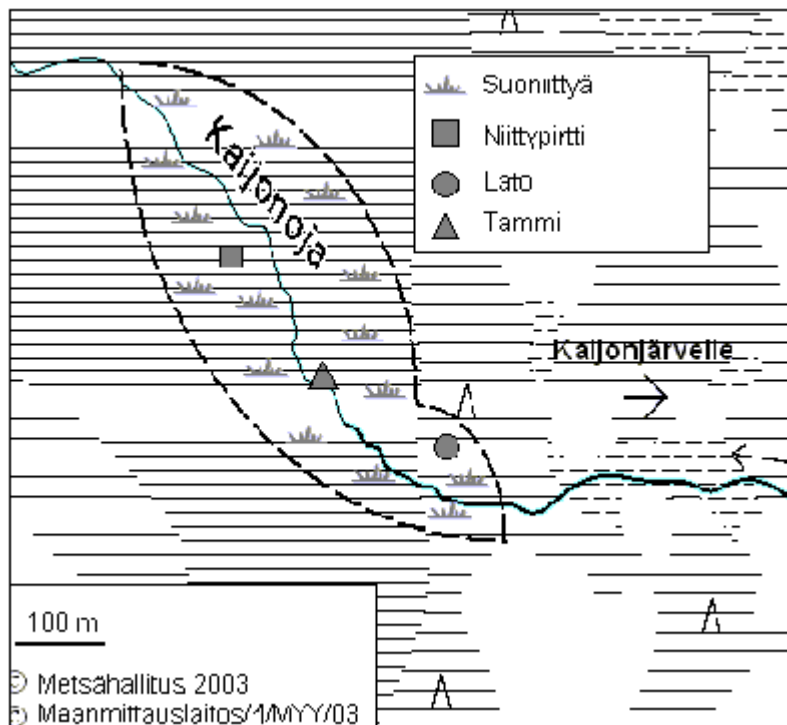
¹⁶¹ Puhoksen hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1912. Puhoksen hoitoalueen arkisto. Ca 1:1. OMA.

¹⁶² Kartta Puolangan pitäjän valtionmaista vuodelta 1905. 2–XIII. Puolanka. PPMMTA.

¹⁶³ Kortosalmi 1975, 299.

tiivis aita. Sitten virran yläjuoksun puolelle kuokittiin turpeita semmonen meleko paksu kerros ja ne polettiin sinne pohjaan asti. Siitä tehtiin meleko korkia, jotta vesi olisi sitten noussut törmälle. Kun vesi sitten juhannuksen tienoilla löysättiin, niin tamma ei purettu kokonaan. Siihen tehtiin vaan semmonen reilun puolen metrin aukko, josta vesi sitten pääsi huilaamaan. Se lisäsi huomattavissa määrin heinänkasvua, kun se vesi käväisi siellä heinikossa. Joka paikkaan tamma ei kylläkään voinut tehdä, mutta Tervonsuolla ja Kaijonojan varrella hoiettiin sillä tammella niityn kasvatus.¹⁶⁴

Kuva 9. Tervonjärven tilan suoniittyjä Kaijonojan varrella vuosina 1920–1945.

Lähde: Veli Mertalan haastattelu. Ranua 8.7.2003.

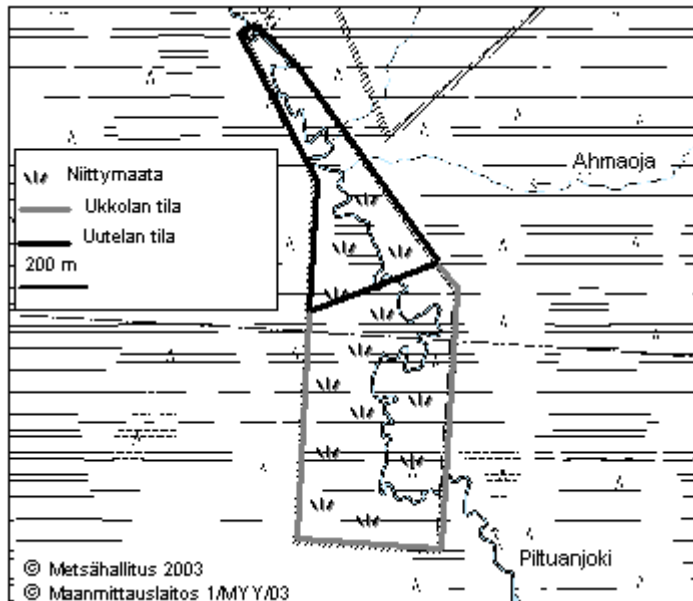
¹⁶⁴ Veli Mertalan haastattelu. Ranua. 11.7.2003

Tervonojan varren suoniittyä Tervonsuolla. Pekka Kauppi 2003.

Oli niittytyyppi minkäläinen tahansa heinäntekoon oli loppukesästä aina lähdettävä. Ukkolan ja Uutelan tilojen suoniityt niitettiin heinäkuulla, jonka jälkeen siirryttiin niittämään Piltuanjokivarren törmän kuivan maan niittyjä. Tämä tapahtui yleensä vasta elokuussa, jolloin illat olivat jo pimeitä. Niiton jälkeen heinät siirrettiin lukuisiin jokivarressa sijainneisiin latoihin. Osa heinistä jouduttiin siirtämään joen toiselle puolelle väliaikaisia siltoja pitkin. Helposti kesäsateiden aikana tulviva Piltuanjoki saattoi joskus näyttää voimansa ja nostaa tulvan, joka vei vasta niitetyn heinän mennessään. Ukkolan ja Uutelan niittymailla oli myös tavan mukaan rakennettu niittysauna, jossa yövyttiin niityllä ollessa. Alueen kahdesta vanhasta niittysaunasta on enää rauniot muistona. Vanhempi niittysauna lienee rakennettu 1800-luvun puolivälissä ja uudempi 1930-luvulla. Samoin ovat palstoilla sijainneista noin kymmenestä ladosta jäljellä vain hirsiseinät tai ei sitäkään. Viimeisen kerran Ukkolan ja Uutelan tilojen vanhoja niittymaita on niitetty 1940-luvulla.¹⁶⁵

Kuva 10. Ukkolan ja Uutelan tilojen niittymaapalstat Piltuanjokivarressa 1800-luvun lopulla.

Lähde: Hetejärven jakokunnan kartta vuodelta 1855. 1 A – III. Pudasjärvi. PPMMTA.

Jos niitylle ei tarvinnut lähteä yhtämittäisesti pitkäksi aikaa ja kotiin päästiin kotiin illaksi, niin päivistä muodostui erittäin pitkiä. Tervon tilalta heinäntekoon lähdettiin puoli seitsemän maissa aamulla ja niityllä viivytettiin aina ilta kahdeksaan asti. Päivä niityllä kului intensiivisen niittämisen parissa lukuun ottamatta noin puolentoista tunnin päiväruokailu aikaa, jolloin työläiset saivat rentoutua. Tämän tauon pitämisestä ei tingitty.¹⁶⁶ Varsinainen heinän niittäminen suoritettiin käyttäen viikatteita, jotka olivat 1800-luvun lopulle asti pääasiassa oman kylän sepän työn jälkeen. Niitylle oli jouduttava aamulla aikaisten, jolloin heinä oli vielä kosteaa. Tällöin viikate sivalsi heinää menestyksekkäämmin kumoon.¹⁶⁷

Niittämiseen osallistuivat vain miehet. Naisten työpanos tuli mukaan vasta kun oli niitetyn heinän haravoimisen vuoro. Yleensä haravoimaan ei ruvettu vielä ensimmäisenä päivänä, vaan seuraavana, jolloin naiset saapuivat työmaalle.¹⁶⁸ Niitetty

¹⁶⁵ Antti Moilasen haastattelu. Utajärvi. 12.8.1996.

¹⁶⁶ Veli Mertalan haastattelu. Ranua. 11.7.2003.

¹⁶⁷ Selander 1959, 13.

¹⁶⁸ Selander 1959, 14.

heinä kasattiin suoviin¹⁶⁹, jotka toimivat heinän säilytyskasoina. Suovan rakentamisessa oli olennaista puiden vesojen laittaminen pohjalle, jotta alimmaisheet heinät eivät kastuisi pilalle. Valmiin heinäsuovan päälle asetettiin painoksi niin kutsuttu tuulivita, joka oli yleensä tehty kahdesta parista yhteen solmittuja koivunvesoja. Tuulivita asetettiin suovan päälle, niin että solmitut koivunvesat tulivat ristiin suovan päälle tyvipäät alaspäin. Sivuilta päin suovaa pönkitettiin viistoilla tuilla, joiden määrä vaihteli suovan koon mukaan. Suovan sydämeksi iskettiin pystyseipäitä eli pieliä, joiden varaan heinät kasattiin. Suovatyyppejä oli monenlaisia ja muun muassa Pudasjärvellä oli käytössä ainakin kahta erilaista heinäsuovaa: kekosuova ja saurasuova. Kekosuova erosi jälkimmäisestä siinä, että siihen oli laitettu useampia pystyseipäitä, kun saurasuovassa niitä oli vain yksi. Yhden pielen ympärille kootut heinät tekivät saurasuovasta muodoltaan pyöreän, kun taas kekosuova oli ulkonäöltään pitkänomainen.¹⁷⁰

Litokairan, Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueen niittykulttuurin kertoo parhaiten itsestään alueiden lukuisten suo- ja luhtaniittyjen kautta. Muiden niittytyyppien esiintyminen on satunnaisempaa ja voidaankin sanoa, että karjalle saatava talvirehu on pääosin ollut luonnonniittyjen antimien armoilla. Edelleenkin on ollut havaittavissa, että vesistöillä on ollut suuri merkitys myös tämän elinkeinomuodon esiintymisessä. Litokairassa niityt ovat sijainneet lukuisten ojien, kuten Tervonojan, Kaijonojan, Vitmaojan ja Karhuojan varsilla. Lisäksi Litojoki on tarjonnut niittymaiden valtaajille oivallisia paikkoja. Olvassuon alueella Piltuanjoki on edelleen näytellyt merkittävää roolia alueen maankäytön historian kannalta. Sen jokavuotiset tulvat muokkasivat maaperästä hedelmällisen heinäkasvun kannalta. Lisäksi Piltuanjoesta haarautuvat ojat, kuten Ahmaoja ja Olvasoja ovat tarjonneet niittymaita aikojen saatossa. Aina ei kuitenkaan pelkästään luonto pystynyt tarjoamaan riittävää heinäkasvua, vaan ihmisen oli autettava sitä itse muun muassa patoamalla ojia tammien avulla ja suorittamalla järvenlaskuja. Yhden talouden elämä oli hyvin riippuvaista saatavasta rehuheinästä, sillä karjan oli selvittävä talven yli.

---

¹⁶⁹ Kuten aiemmin on tullut ilmi, niin niitetty heinä voitiin viedä suoraan myös latoihin. Suovia oli yleensä niityillä, jotka sijaitsivat kaukana talosta. Näille kaukoniityille ei oltu rakennettu latoja.

¹⁷⁰ Kortessalmi 1975, 345; Aarnio 2001, 46.

4. ERÄÄN TORPAN ELÄMÄÄ

4.1. Ojalehdon kruununmetsätorppa – sydänmaan arvoitus asukkaineen

Vielä 1700-luvulla nykyisen Ranuan kunnan alueella ei ollut kuin viisi asuttua taloa. Ranua säilyi aina 1800-luvulle asti harvaanasuttuna reuna-alueena, jonka yhteydet muualle olivat olemattomat. 1800-luvun lopulta lähtien asutus rupesi lisääntymään pitkälti puunjalostusteollisuuden kasvun ansiosta. Kruununmetsätorppien runsas perustaminen vuosina 1860–1916 lisäsi alueen asukaslukua kahdella tuhannella hengellä. Ranuan itsenäistyttyä omaksi kunnakseen vuonna 1917 oli sen maille perustettu jo 253 kruununmetsätorppaa¹⁷¹, kun esimerkiksi Puolangan hoitoalueella kruununmetsätorppia oli 1920-luvun alussa 207 ja koko Suomessa 4503 torppaa.¹⁷²

Kruununtorppareiden määrällinen kasvu 1800-luvun lopulta alkaen oli seurausta asutuslainsäädännön muuttumisesta vuonna 1872, jolloin senaatti ulotti kruununmetsätorppien perustamisen koskemaan sekä kruununpuistoja että valtion liikamaita.¹⁷³ Metsähallitus kasvatti samalla vaikutusvaltaansa koskien kruununmetsätorppien perustamisasioita ja myöhempää valvontaa. Torpan perustamispäätöksen antaminen jäi hoitoalueen metsänhoitajan tehtäväksi. Metsänhoitajalla oli yksinkertaisesti oikeus joko hyväksyä tai hylätä torppa antamatta sen kummempia perusteluja päätökselleen. Vuonna 1903 astui voimaan torppareiden asemaan parantava laki, jonka päätöksellä metsänhoitajan oli tuotava esille syyt, jos hän eväsi torpan perustamisen.¹⁷⁴

---

¹⁷¹ Hiltunen 1990, 53, 72.

¹⁷² Tervonen 2001, 15.

¹⁷³ Laitakari 1960, 39.

¹⁷⁴ Tervonen 2001, 14.

Ojalehdon kruununmetsätorpan pihapiiri Litokairan luoteislaidalta. Pekka Kauppi 2003.

Vuonna 1917 Ranualla sijainneista 253 kruununmetsätorpastista yksi oli Ojalehdon kruununmetsätorppa Litokairan lounaislaidalla Kivijoen mutkassa. Torpan perustamiseen liittyviä asiakirjoja, kuten Metsähallituksen laatimaa kontrahattia, ei ole kokonaisuudessaan jäänyt Metsähallituksen arkistoihin. Mielenkiintoiseksi torpan ensivuosisien historian selvittämisen tekee kuitenkin Rovaniemen maanmittauslaitoksen asiakirjoista löytyvät osat laaditusta Ojalehdon kruununmetsätorpan kontrahdistista. Vasta vuonna 1919 laaditun kontrahdin mukaan Ojalehdon kruununmetsätorpan perustamispäätös annettiin tammikuun 7.päivänä 1905 eli kontrahdin laatimisen ja torpan perustamisen välillä olisi peräti 14 vuotta väliä. Tähän voisi hyvin olla syynä se, ettei hoitoalueen metsänhoitaja ollut kiinnostuksen puutteessa laatinut kontrahattia ajallaan¹⁷⁵. Metsänhoitajille langennut asutustoiminnan hoitaminen oli heille pikemminkin aikaa vievä rasite, sillä heillä oli lisäksi laajat metsänhoidolliset työt taakkanaan.¹⁷⁶ Toisaalta on otettava huomioon, että Ojalehdon perustaminen sattui vuoden 1905 hoitoalueuudistuksen kanssa samoihin aikoihin, joten perustamisasiaa koskeva paperisota on voinut jäädä paikallismetsähallinnon tasolla toissijaiseksi asiaksi.

¹⁷⁵ Esimerkiksi vuonna 1920 Ranuan hoitoalueen metsänhoitaja sai nuhteet, koska häneltä oli jäänyt laatimatta 8:lle torpalle kontrahdit, vaikka niiden verot olivat vahvistettu jo vuonna 1918. Ranuan hoitoalueen arkisto. Aluemetsänhoitajalle saapuneet kirjeet 1920. Eia:2. OMA.

¹⁷⁶ Tervonen 2001, 15.

Joka tapauksessa perustettavan Ojalehdon kruununmetsätorpan tilukset mitattiin maanmittauslaitoksen toimesta vuonna 1905.¹⁷⁷ Maanmittarin suorittamalla tilusten mittauksella tarkoitettiin katselmusta, joka suoritettiin annetun torpan perustamispäätöksen jälkeen. Katselmuksessa määritettiin torpan tarvitseman viljelysmaan määrä, torpan rakentamiseen käytettävien rakennuspuiden määrä sekä torpparille lankeavan väliaikaisen veron suuruus ja mahdolliset vapaavuodet.¹⁷⁸ Ojalehdolle määrättiin maksettavaksi veroa vasta vuodesta 1926 alkaen eli torpalle annettiin huomattavan pitkä aika päästä jaloilleen perustamisensa jälkeen. Aluksi Ojalehdon tuli maksaa vain puolikasta veroa, joka luonnontuotteina teki 65 litraa jyviä, joiden piti olla puoleksi rukiita ja puoleksi ohria. Vero muuttui vuoden 1931 alusta lukien kokonaiseksi, jolloin Ojalehdon maksettavaksi tuli 130 litraa jyviä. Vuosien 1905–1926 veroton väli on joka tapauksessa uskomattoman pitkä, sillä esimerkiksi vuonna 1909 perustetun Tervonjärven kruununmetsätorpan verotuksen määrättiin alkavan jo vuoden 1914 alusta.

Ojalehdon hämärästä syntyhistoriasta kertovat parhaiten sen asukkaat, joten ketkä tosiaan rakensivat torpan asuttivat sen vuosikymmeniksi eteenpäin. Torpan perustajana oli vuonna 1869 syntynyt Jaakko Toljamo ja hänen vaimonsa vuonna 1872 syntynyt Kaisa Liisa Toljamo. Jos torppa, kuten on syytä olettaa, olisi perustettu vuonna 1905, niin Jaakko olisi ollut tuolloin 36-vuotias ja Kaisa Liisa 33-vuotias eli torpan isäntäpari olisi ollut aikakautensa työikäistä väestöä jo reilusti toista kymmentä vuotta. Vuodesta 1918 lähtien on torpan asukkaat listattu aina sen itsenäistymiseen asti. Luetteloiden mukaan lapsiakin torpan isäntäväelle oli siunaantunut.

---

¹⁷⁷ Asiakirjat Näätähaaran valtionasutustilan RN.86 muodostamisesta. Toimitus No 12178. Tehty vuosina 1924-1931. LMMTA.

¹⁷⁸ Tervonen 2001, 15.

Taulukko 4. Ojalehdon kruununmetsätorpan asukkaat vuosina 1918–1933.

Asukkaat vuonna 1918	Jaakko Toljamo synt.1869, Kaisa Toljamo synt. 1872, Priita synt. 1895, Jaakko synt.1898.
Asukkaat vuonna 1919	Torpparin leski Kaisa Toljamo, Anna synt. 1891, Priita, Jaakko
Asukkaat vuonna 1923	Torpparin leski Kaisa Toljamo, Jaakko, Hilda synt. 1902, Priita, huonemies Heikki Kela synt. 1892
Asukkaat vuonna 1927	Torpparin leski Kaisa Toljamo, Jaakko, Hilda, Priita, Evert synt.1910, Heikki Kela
Asukkaat vuonna 1933	Torpparin leski Kaisa Toljamo, Jaakko, Hilda, Selma (synt. vuosi ei tiedossa)

Lähde: Ranuan kunnan henkikirjat vuosina 1918–1927. Bb 66:b.OMA; Henkiluettelot vuodelta 1933. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIIa:1. OMA.

Torpan isännän, Jaakon laittaminen mullan alle vuosien 1918–1919 kuluessa oli varmasti kova kolaus Toljamon perheen elämälle ja ruoan saannille Kivijoen mutkan syrjäisessä torpassa. Jaakon kuoleman tapaukseen mennessä Kaisa oli synnyttänyt perheellensä jo viisi lasta. On siis hyvin todennäköistä, että vuonna 1923 torpan asukkaiden joukkoon liittynyt huonemies Heikki Kela on osaltaan tullut paikkaamaan miestyövoiman puutetta torpassa. Yleensäkin leskeksi jääneen naisen ainoat mahdollisuudet korvata menetetty työpanos olivat työvoiman palkkaaminen tai uudelleen naimisiin meno¹⁷⁹ ja Kaisa ei tiettävästi mennyt enää uusiin naimisiin ennen kuolemaansa. Yllä olevaan luetteloon ei ennen tilan autioitumista 1960-luvulla muutoksia enää juuri tullut. Viimeisiksi asukkaiksi jäivät Hilda, Eemeli (Evert) ja Junturan Veikko, joka kuului vasta itsenäistyneen Näätähaaran tilan väliaikaisiin asukkaisiin.¹⁸⁰

¹⁷⁹ Massa 1994, 194-195.

¹⁸⁰ Katri Honkakosken haastattelu. Kuivaniemi 8.7.2003.

4.2. Itsenäisen Näätähaaran tilan perustaminen – syntymisen tuskaa

Asutustoiminnan väisü kehitys 1900-luvun alussa aiheutti tyytymättömyyttä, sillä kruununtorpparilaitos oli ainoana levittämässä asutusta valtion maille. Vuonna 1918 tuli lopulta voimaan laki torpparien vapauttamisesta, jolla oli vaikutusta myös valtionmailhin, vaikka se ei niitä suoranaisesti koskenutkaan. Kruununmetsätorppareiden kannalta kuitenkin vuoden 1922 laki valtion metsämaiden asuttamisesta oli huomattavasti oleellisempi.¹⁸¹ Lain myötä valtionmetsätorppareille ja valtion mäkitupa-alueille tuli mahdolliseksi irtaantua metsähallinnon alaisuudesta itsenäiseksi tilaksi. Laki otettiin valtionmetsän asukkaiden keskuudessa varsin innokkaasti vastaan ja 1930-luvun loppuun mennessä Suomeen oli syntynyt noin 5000 itsenäistä asutustilaa.¹⁸²

Kruununmetsätorpparin halutessa itsenäistyä oli hänen ilmoitettava asiasta oman hoitoalueensa metsäviranomaisille. Tämän jälkeen asiasta tehtiin anomus Läänin maanmittauskonttorille lunastamistoimituksen suorittamisesta. Varsinaisessa erottamistoimituksessa toimivat osanottajina maanmittauslaitoksen toimitusinsinööri, Metsähallituksen edustaja, kaksi uskottua miestä alueen vuokralautakunnasta ja itse vuokramies.¹⁸³ Tässä tapauksessa nainen. Ojalehdon kruununmetsätorpassa oltiinkin jo heti lain voimaan tullessa valmiita itsenäistymään, ja niinpä 14.7.1923 Kaisa Toljamo jätti asutuslautakunnalle anomuksen torpan lunastamisesta itsenäiseksi tilaksi.¹⁸⁴ Torpan erottamisprosessista tuli kuitenkin pitkä, sillä heti alussa oli Ojalehdon kruununtorpan lisäksi itsenäistymispyynnön esittänyt 39 muuta torpparia.¹⁸⁵

Ojalehdon lunastamisasian alkukokous pidettiin 10.6.1924. Kokous jäi kuitenkin merkityksettömäksi sillä, marraskuussa 1927 annetun uuden asetuksen mukaan kaikkien valtionmetsien asukkaiden erottamistoimitukset, joista ei ole annettu valitusoikeutta oli käsiteltävä uudestaan. Ojalehdon torppa kuului näihin, ja Metsähallitus katsoi sille annetun alustavissa toimituksissa liian suuret maa-alueet, joten sen erottamistoimituksen käsittely oli aloitettava alusta. Asian käsittelyä jatkettiin kokouksella 13.12.1928, jossa torpasta muodostettavalle tilalle myönnettävien tilusten laadusta todettiin seuraavaa;

---

¹⁸¹ Tervonen 1992, 73.

¹⁸² Massa 1994, 269,270.

¹⁸³ Tervonen 1992, 75.

¹⁸⁴ Kruununmetsätorppien luettelot 1931. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIIa:3. OMA.

¹⁸⁵ Juntunen 1990, 167.

*”Pellot ja peltomaat ovat alavaa, hietamullan kuusikkomaata, seassa kiviä. Ojanvarsi niityt ovat kohtalaisia, jokavuotisia niittyjä. Suoniittyjä tehdään joka toinen vuosi kulolta. Viljelyskelpoisia soita ja rämeitä on riittävästi Kivijokivarressa.”*¹⁸⁶ Kokouksessa myös laskettiin että, viljeltyjen ja viljelyskelpoisten maidensa puolesta tila pystyisi elättämään 10 lehmää ja kaksi hevosta.¹⁸⁷

Toimitusmiesten näkemys tulevan tilan toimeentulon turvaamisesta ei käynyt yksiin Toljamon perheen näkemysten kanssa, vaan esimerkiksi tilalle annettavat niittymaات katsottiin aivan liian riittämättömiksi. Toljamon mukaan niityt olivat huonokasvuisia suoniittyjä, jotka voitiin niittää vain joka toinen vuosi eikä niillä ruokittaisi kuin kaksi lehmää. Lisäksi Toljamon näkemyksen mukaan niityille annettavaa nautinta-aikaa tulisi pidentää, jos *”mieli asua ja konnuillaan toimeen tulla”*.¹⁸⁸ Toljamon vaatimuksessa lienee perää, sillä jo pelkästään yhden lehmän elättämiseen talven yli tarvittiin peräti 1800-2400 kiloa heiniä. Tämä taasen tarkoitti, sitä että yhdelle lehmälle tarvittavan heinän oli tultava niityltä, josta voitiin niittää heinää noin 30 häkinalaa.¹⁸⁹ Noin suuren määrän niittäminen Litokairan alueella oli jo muutenkin erittäin vaativaa, sillä esimerkiksi Hepo- ja Tynnyrisuolla sijaitsevilta suoniityiltä saatiin vain joka toinen tai kolmas vuosi niitettyä kymmeniä häkillisiä heiniä.¹⁹⁰

Ojalehdon kruununtorpan itsenäistämiseen liittyvät kiistakysymykset metsähallinnon ja torpparin välillä eivät olleet Ranualla ainoata laatuaan. Useiden torppien itsenäistymispyrkimyksiä hidastivat epäselvyydet esimerkiksi tilalle erotettavista metsämaista.¹⁹¹ Jos Metsähallitus katsoi, ettei se pystynyt päättämään asutussuunnitelman laatimisesta valtionmaalle, niin ratkaisu siirtyi maatalousministeriön päätettäväksi.¹⁹² Näin kävi myös Ojalehdolle ja lopulta vuonna 1931 maatalousministeriön vahvistamalla päätöksellä perustettavalle Näätähaaran tilalle myönnettiin seuraavat tilusmäärät.

---

¹⁸⁶ Näätähaaran valtionasutustilan perustamista koskevat asiakirjat vuosina 1924–1931. Toimitus No 12178. LMMTA.

¹⁸⁷ Ibid.

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Massa 1994, 169.

¹⁹⁰ Kartta Pudasjärven pitäjän valtionmaista vuodelta 1896. 6/3 – XV. Pudasjärvi. PPMMA.

¹⁹¹ Juntunen 1990, 172.

Taulukko 5. Näätähaaran tilalle erotettavat tilukset vuonna 1931.

	Pinta-ala ha	Hinta mk/ha	Hinta yht. mk
Peltoa	0,38	100,-	38,-
Niittyä	22,375	20-50,-	488,-
Viljelyskelpoista maata	46,04	20,-	921,-
Kasvullista metsää	47,635	30-50,-	2735,-
Kehnokasvuista metsää	46,770	10-13,-	Sisältyy edelliseen
Joutomaata	64,565		
Yhteensä	227,765		4182,-

Lähde: Kruununmetsätorppien luettelot 1931. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIa:3. OMA.

Taulukosta ilmenee tilusten pinta-alojen lisäksi myös ne lunastushinnat, jotka Toljamo joutui maksamaan maapohjasta ja sille erikseen lohkotusta metsämaasta. Taulukkoa tarkasteltaessa kannattaa kiinnittää erityistä huomioita pelto- ja niittyalan vähäisyyteen. Etenkin 0,38 hehtaarin kokoinen pelto¹⁹³ on jokapäiväisen elannon turvaamiselle lähes mitätön. Esimerkiksi Tervonjärven kruununmetsätorppa sai itsenäistyessään vuonna 1932 1,02 hehtaaria peltoa ja 39,5 hehtaaria niittymaata¹⁹⁴ eli huomattavasti enemmän kuin Näätähaara, vaikka molemmilla tiloilla oli vain neljä elätettävää asukasta.¹⁹⁵ Kaisa Liisa Toljamo laittoikin vuonna 1933 alulle niittymaapalstojen lisäämisen omin voimin noin kuuden hehtaarin alalta, josta hän sai aluksi hakata myyntiin kaikki tuulen kaatamat puut ja havupuut.¹⁹⁶ Se, että peltoalaa myönnettiin valtion taholta vähän ei kuitenkaan ollut omituista, sillä esimerkiksi Puolangan Auhon kylässä sijainneelle

¹⁹² Laitakari 1960, 40.

¹⁹³ Vuonna 1927 määritettiin tavoiteltava viljelystila sellaiseksi, että se voisi elättää 6-10 lehmää ja kaksi hevosta. Tämä olisi ilman niittymaita vaatinut peltoalaa 5–15 hehtaaria. Laitakari 1960, 39.

¹⁹⁴ Tervonjärven valtionasutustilan No 49 muodostamista koskevat asiakirjat vuodelta 1930. Toimitus nro 19547. LMMTA.

¹⁹⁵ Henkiluettelot 1931. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIIg:2. OMA; Kruununmetsätorppien luettelot 1931. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIa:1. OMA.

¹⁹⁶ Luetteloita kruununmetsätorpille annetuista kotitarvepuista 1933. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIIb:2. OMA.

Tiaisen tilalle myönnettiin sen itsenäistyessä vuonna 1930 myös 0,38 hehtaaria peltoa ja niittyä vain 3,6 hehtaaria.¹⁹⁷

Osana erottamistoimitusta jaettiin tulevalle tilalle myös oikeuksia ja rasitteita.¹⁹⁸ Näätähaaran tilan perustamisessa rasitteina sille jaettiin, muun muassa valtion ”*oikeus käyttää Kivijoen vartta 10 metrin leveydeltä mitattuna kulloinkin vallitsevasta vesirajasta, kaikenlaisissa uitto- ja lauttaustarkoituksissa tie- ja valkamamaana, sekä oikeus puiden ajoon varastopalstalleen tilan palstan yli*”. Lisäksi tilalle itselleen ei annettu vesialueita Kivijoesta ollenkaan. Oikeuksina Näätähaara sai taasen pitää nautinnassa tiettyjä torppariajoilta periytyviä niittymaapalstoja vuoteen 1950 asti. Esimerkiksi Lapio- ja Papinojan haaran niittymaapalstot kuuluivat myönnettyihin oikeuksiin.¹⁹⁹

Ojalehdon kruununmetsätorppa lakkasi lopullisesti olemasta metsähallinnon alaisuudessa 1.3.1935, kun siitä virallisesti perustettiin Näätähaaran asutustila. Nimellisesti tila oli kuitenkin ollut olemassa jo 1930-luvun alusta, jolloin Ojalehto nimitys alkoi väistyä Näätähaara nimityksen tieltä. Niinpä vuodesta 1935 eteenpäin aina autoitumiseensa asti Näätähaara jatkoi elämäänsä itsenäisenä tilana.

4.3. Tarina pihapiiristä – rakennukset loivat ilmeen

Kruununmetsätorpan historiaan voi pureutua myös sen rakennuksien kautta. Yleensä voisi ajatella, että mitä enemmän kruununtorpalla oli rakennuksia sitä kauemmin sitä on viljelty. Esimerkiksi kainuulaisen kruununtorpan pihapiiriin kuuluivat ainakin asuinrakennus, aitta, navetta, riihi, sauna ja 3–5 rehulatoa.²⁰⁰ Näätähaaran rakennuksia tarkasteltaessa on syytä kiinnittää huomiota aikaan, jolloin tila oli vielä kruununtorppana ja aikaan, kun siitä oltiin tekemässä itsenäistä tilaa. Molemmilla vaiheilla oli omat merkityksensä tilan pihapiirin ilmeen muotoutumiseen.

---

¹⁹⁷ Tervonen 2001, 37.

¹⁹⁸ Tervonen 2001, 36.

¹⁹⁹ Kruununtorppa- ja asutustilakortit 1930–1940. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIIa:4. OMA.

²⁰⁰ Kähkönen 2002, 272.

Taulukko 6. Ojalehdon kruununmetsätorpan rakennukset vuonna 1931.

Rakennusten selitys	Rakennusten koko, m x m
Asuinjakso, laho	11 x 6 x 4
Navetta, laho	16,5 x 6 x 3
Riihi, pieni	3,5 x 3 x 3
Aitta, pieni	?
Sauna, laho	?
2 vainiolatoa	?

Lähde: Kruununmetsätorppien luettelot vuodelta 1931. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIa:3. OMA.

Taulukosta tulee hyvin esille Ojalehdon kruununtorpan rakennusten kunto juuri ennen sen itsenäistymistä. Yleensä torpan rakennusten kunto riippui torpparin varallisuudesta, mutta myös rakennus- ja korjaustaitoja tarvittiin ja usein aloitekykyäkin²⁰¹. Lahovikaisten asuinjakson, navetan ja saunan huonon kunnan kohdalla ei voi olla mieltämättä torpan isännän kuoleman vaikutusta rakennusten ylläpitoon. Toisaalta esille nousee myös varallisuus kysymys eli kuinka paljon Ojalehdon kruununtorpan tuotto oli laskenut sen menetettyä isäntänsä työpanoksen. Kruununtorpan rakennusten iän määrittäminen on hankalaa ilman asiaan kuuluvia lähteitä, mutta niiden huonosta kunnosta päätellen on varmaa, että kaikki taulukossa mainitut rakennukset on rakennettu viimeistään torpan perustamisen aikoihin 1900-luvun ensivuosisikymmenellä.

Aluemetsänhoitajat suorittivat valtionmetsätorpissa ennen niiden itsenäistymistä katselmuksia, joissa pyrittiin muun muassa seuraamaan torpan rakennuskannan edistymistä. Jos oli tarvista, niin metsänhoitaja vaati torpparia suorittamaan torpan kunnostustöitä.²⁰² Itsenäistymisen ehtona oli korjaustöiden ohella myös uusien ja tilan toimeentulolle välttämättömien rakennusten rakentaminen.²⁰³ Edellisten vaatimusten alaiseksi joutui monen muun torpparin ohella Kaisa Liisa Toljamo. Torpan rakennuksia koskevien määräysten mukaan vanha ja laho asuinjakso oli liitettävä osaksi

²⁰¹ Kähkönen 2002, 273.

²⁰² *ibid.*

²⁰³ Juntunen 1990, 166.

rakennettavaa tallia ja puotia. Tästä syystä Toljamon oli rakennettava kokonaan uusi päärakennus. Pihapiiriin oli myös rakennettava uusi aittarakennus ja lahonnutta navettaa oli suurennettava sekä korjattava.²⁰⁴

Perustettavan tilan rakennusten korjaustöihin saatavat puut tulivat osaksi Metsähallituksen myöntämistä arvopuista, esimerkiksi Toljamolle annettiin rakennuspuita yhteensä 690 kappaletta.²⁰⁵ Varsinainen rahoitus perustui kuitenkin valtion antamiin lainoihin kuntien tilattoman väestön asunto- ja asutuskassoille. Saamistaan varoista kuntien asutuslautakunnat sitten myönsivät rahaa asunto- ja talousrakennusten rakentamiseen entisille valtionvuokralaisille. Ranualla asutuslautakunta oli perustettu vuonna 1919. Aluksi sen toimenkuvaan kuului muun muassa asutustilahakemusten vastaanottaminen, mutta myöhemmin sen tehtäviin kuului myös asutustilan edistymisen seuraaminen.²⁰⁶ Asutustoimintaa valvovien toimielinten määräysvalta kosketti perustettavia tiloja konkreettisesti. Toljamon piti muun muassa käyttää vuonna 1933 niityksi raivattavalta alueelta hakatuista puista saadut myyntitulot, ”sillä tavalla kuin asutushallitus määrää”.²⁰⁷ Ensisijaisesti asutuslautakunta käytti metsien myynnistä saadut varat tilan hinnan lyhentämiseen valtiolle. Asutustilallinen saattoi kuitenkin anoa varoja omaan käyttöönsä. Hänellä täytyi olla perusteltu syy, kuten jokin tilan arvoa tai maataloutta edistävä peruste.²⁰⁸

Näätähaarassa 1930-luvulla suoritettujen rakennustöiden myötä tilan pihapiirin ilme muokkaantui lähes sellaiseksi kuin se tänä päivänä on raunioiden keskeltä hahmotettavissa. Tilan pihapiirissä suhteellisen hyvässä kunnossa seisovat pari vainiolatoa lienee kuitenkin rakennettu sotien jälkeisellä ajalla. Tilan autioituminen 1960-luvulla jätti lopulta kaikki rakennukset oman onnensa nojaan peräpohjolan säiden armoille. Tänä päivänä pihapiirissä lepääkin lukuisia raunioita. Vanhan vinttikaivin kansi on kietoutunut heinien syleilyyn. Navetta- ja saunarakennukset ovat luhistuneet maan pinnalle. Jotain elävää on kuitenkin säilynyt. Näätähaaran sydämenä ollut asuinrakennus hallitsee yhä voimakkaana pihassa ja vie eteenpäin sen vuosisataista tarinaa.

---

²⁰⁴ Kruununmetsätorppien luettelot 1931. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIIa:3. OMA.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Kähkönen 2002, 273; Juntunen 1990, 167.

²⁰⁷ Luetteloita kruununtorppareille annetuista kotitarvepuista 1933. Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIIb:2. OMA.

5. METSÄNVILJAA KRUUNUN TAKAMAILTA

5.1. Kruununmetsät silmätikuiksi – saha löytää petäjän 1870-luvulla

Suomen metsät ovat olleet kautta aikojen monenlaisen käytön kohteena. Ennen metsäteollisuuden syntyä metsävaroja kuluttivat kotitarvekäytön lisäksi tässä tutkimuksessa esillä olleet tervanpoltto, kaskeaminen, mutta myös laivanrakennus ja laiduntaminen.²⁰⁹ Näistä puunkäyttömuodoista merkittävin kaupallisessa mielessä oli Pohjois-Pohjanmaata pitkään hallinnut tervanpoltto. Sen ympärillä pyöri metsistä saatavat tulot aina 1600-luvulta 1860-luvulle asti.²¹⁰ 1860-luvulla Suomen metsätaloudellinen tilanne ei ollut vielä mairitteleva. Sahateollisuus oli vielä kehittämätöntä ja raastavat katovuodet painoivat vielä Suomineidon hartioilla. Metsien käyttöä hallitsivat edelleen talonpoikien vuosisatoja harjoittamat elinkeinomuodot. Talonpoikien kursailematon metsienkäyttö aiheutti muun muassa sen, että käyttökelpoiset metsävarat ehtyivät Pohjois-Pohjanmaalta jo varsin varhaisessa vaiheessa.²¹¹

Maamme metsien tilan huonontuminen oli huomattu jo 1850-luvun lopulla. Historiankirjoitus on nostanut merkittävämmäksi Saksan kuninkaallisen metsäneuvoksen Edmund von Bergin antaman huolestuttavan kuvauksen Suomen metsien tilasta vuonna 1858. Hälyttävää oli, että von Bergin mukaan kruununmetsät tuhoutuisivat lopullisesti uudistalolisten ja puukauppiaiden takia ellei niiden valvontaa järjestettäisi kuntoon.²¹² Seuraavasta vuodesta tulikin Suomen metsätalouden kannalta erityisen tärkeä, sillä metsien merkitys oli huomattu valtiovallan tasolla. Metsätaloutta johtamaan perustettiin vakinainen metsänhoitolaitos eli Metsähallitus. Ensimmäiset metsätalouden kannalta tärkeät uudistukset tehtiin 1860-luvun alkupuolella, jolloin höyryvoima otettiin sahojen voimanlähteeksi ja sahatteollisuus vapautettiin sitä kuristaneista rajoituksista.²¹³ Sahateollisuuden tehokkuuden kasvun myötä niiden kannattavuus nousi ja sahoja alettiin perustaa pitkin Pohjanlahden rannikkoa. Myös Ijoen ja sen sivujokien, varsia alettiin hyödyntää perustamalla höyrysahoja. Muun

---

²⁰⁸ Kähkönen 2002, 274.

²⁰⁹ Karjalainen 2000, 36.

²¹⁰ *Pohjois-Pohjanmaan metsätalous* 1971, 7.

²¹¹ Laitakari 1960, 245; Hertz 1934, 35; *Pohjois-Pohjanmaan metsätalous* 1971, 7.

²¹² Laitakari 1960, 101; Karjalainen 2000, 36–37.

muassa Siuruanjoen ja Iijoen yhtymäkohtaan rakennettiin vuonna 1881 höyrysaha, joka oli toiminnassa vuoden 1891 tulipaloon asti.²¹⁴

Siruanjoen höyrysaha käytti vain talollisilta ostamiaan puita. Paljon laajempaa metsätaloutta edustavat kuitenkin kruununtukkien harsintahakkuut, jotka pääsivät esimerkiksi Olvassuon alueella vauhtiin 1870-luvun alkupuolella.²¹⁵ Valtion metsien hakkuiden alkaminen oli seurausta metsän arvon nousemisesta. Etenkin 1890-luvun puolivälistä alkaen puutavarakauppaa kasvatti merkittävä hintojen nousu. Yksityisten myymät puut kookkaat puut alkoivat käydä vähäisiksi, jolloin sahateollisuus tuli riippuvaiseksi kruununmetsistä saatavalle puulle.²¹⁶

Sahateollisuuden päästyä vapaasti kehittymään 1860-luvulta eteenpäin alkoi myös puun uitolle tärkeiden vesistöjen kunnostustyöt. Uitto oli pysynyt pitkän aikaa vähäisenä puun alhaisen kysynnän vuoksi, mutta 1860- ja 1870-luvuilla se alkoi saada aivan uuden merkityksen.²¹⁷ Uiton helpottamiseksi Metsähallitus pani aluille pienien uittoväylien kunnostamistöitä muun muassa Haukiputaan hoitoalueessa.²¹⁸ Senaatin vuonna 1867 myöntämin kunnostusvaroin metsähallitus toimeenpani muun muassa Piltuanjoen, Olvasojan ja Sosinojan perkuutyöt. Varsinaiset kruununmetsien hakkuut alkoivat kuitenkin vasta 1870-luvun alussa, jolloin muun muassa Petäjävaaralta hakattiin talvella 1872–1873 58 892 kuutiota puuta. Samoin alkoivat kruununmetsien hakkuut Iso Tilan-Housusuon alueella, kun esimerkiksi Varpupitämästä ja Tilansuon saaresta hakattiin suuret määrät puuta vuonna 1870.²¹⁹ Litokairan alueella kruununmetsien hakkuiden alkaminen sai kuitenkin odottaa 1900-luvun ensivuosisikymmenelle saakka, sillä sen laajoja erämaa-alueita ei oltu saatu valjastettua mukaan metsätaloussuunnitelmiin vielä 1800-luvun loppupuolella.

---

²¹³ Hertz 1934, 35; Aarnio 2001, 31.

²¹⁴ Aarnio 2001, 35; Rytkönen 1989, 138.

²¹⁵ Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1860–1877. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:13.OMA.

²¹⁶ Hertz 1934, 35, 40.

²¹⁷ Helander 1949, 384–385.

²¹⁸ Laitakari 1960, 183.

²¹⁹ Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1860–1877. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:13. OMA.

5.2. Metsäyhtiöiden löytöretket – leimikot savotoiksi 1900-luvun alusta sota-aikaan

Kruununtukkien myyntitavat vaihtelivat senaatin Metsähallitukselle antamien määräysten ja ohjesäännösten mukaisesti. Taloudellisesti merkittävät kaupanteon muodot olivat ostajan hakkuut eli pystymyynnit ja omat hakkuut eli hankinnat. Molemmat menetelmät ovat edustettuina tutkimusalueilla suoritetuissa hakkuissa. Pohjoisen Suomen metsäkauppoja varten Metsähallitus järjesti syksyisin Oulussa pidettävän huutokaupan²²⁰, jossa se myi leimikkonsa eniten tarjoavalle yritykselle. Yhtiö kävi itse hakkaamassa ostamansa puut (pystymyynnit), mutta myöhemmin myös Metsähallitus aloitti omat savottansa, joilla se hankki puutavaraa metsäyhtiöille (hankintamyynnit).²²¹ Tutkimusalueilla sijaitsevien kruununmetsien hakkuiden kannalta keskeinen merkitys oli juuri Metsähallituksen ja sahateollisuuden keskinäisillä sopimuksilla hakkuista, sillä yksityisiä maaomistuksia oli verrattain vähän alueilla.

Olvassuon alueella 1800-luvun lopulla alkaneet hakkuut jatkuivat 1900-luvun puolella suhteellisen vähäisenä. 1920-luvulta ei ole juurikaan tietoja suoritetuista hakkuista ja ennen talvisotaa alueella ei ole ollut suuria savottoja kuin jokunen. Syynä hakkuiden vähäisyyteen voidaan pitää kelvollisten metsämaiden puutetta. Ei olisi mikään ihme, jos entisaikojen koloaminen olisi nuorentanut metsiä monin paikoin niin paljon, että metsäteollisuus ei voinut hyötyä niistä vielä 1900-luvun alkupuolella. Suurin savotta lienee kuitenkin ollut A. Santaholma Osakeyhtiön²²² pystyleimikkosavotta Iso-Palovaaralla vuonna 1931. Savotalla oli metsätöissä noin 100 hakkuumiestä ja 41 ajomiestä. A. Santaholman savotan lanssi eli puiden varastointipaikka oli tehty Piltuanjokivarteen.²²³

Piltuanjoen merkitys Olvassuon alueen metsätaloudelle olikin erittäin tärkeä. Metsähallitus arvioi Piltuanjoessa uitettavan vuosina 1935–1944 yli kymmenen tuhatta mäntytukkia ja saman verran kuusi- ja mäntypropsia. Olvasojan merkitys Olvassuon alueen metsätaloudelle arvioitiin olevan samalla aikavälillä 4000 mäntytukkia ja 2000

---

²²⁰ Senaatti määräsi vuonna 1893, että valtion metsien sahapuiden myynti oli toimitettava julkisella huutokaupalla. Vuonna 1909 määräystä muutettiin siten, vaikka huutokauppa oli pääasiallinen myyntitapa, niin myös muut kaupanteon muodot ovat sallittuja. Laitakari 1960, 253.

²²¹ Karjalainen 2000, 81.

²²² A. Santaholma Osakeyhtiön historia oli monivivahteinen. Yhtiö perustettiin vuonna 1903. Se oli pitkään tappiollinen 1920-luvun alussa. Vaikeuksista huolimatta se jatkoi toimintaansa aina vuoteen 1967 asti. Karjalainen 2000, 62,226.

kuusi- ja mäntypropsia.²²⁴ Jos kuitenkin ajatellaan, että mäntytukki oli metsätalouden halutuin tuote²²⁵, niin Sosinojan merkitys Olvassuon alueella tapahtuvalle puun uitolle arvioitiin suurimmaksi. Sen läpi laskettiin uitettavan vuosina 1935–1944 12000 tukkia ja 6000 kuusi- ja mäntypropsia.²²⁶

Litokairan Pudasjärven puoleisen alueen valtionmetsien hakkuut pääsivät käyntiin 1900-luvun alkupuolella. Alueen eteläkärjessä sijaitsevalta Puolakkavaaralta leimattiin hakattavaksi vuonna 1908 9775 mäntyä.²²⁷ Siuruanjoen hoitolohkolla, johon Litokairan alue aina Ranuan pitäjän rajalle ulottuu, suoritettiin laajemminkin sahapuuhakkuitta vuoteen 1912 asti, jonka jälkeen ne lopetettiin. Ongelmana metsätaloudelle Pudasjärven hoitoalueessa oli se, että monet metsät sijaitsivat syrjässä, hankalien veto- ja uittoyhteyksien suojelemana. Litokairan alueen tarjoamat uittoyhteydet olivat varsin vähäiset. 1920-luvulla alueen uittokelpoisiksi vesireiteiksi laskettiin Pudasjärven puolelta vain Ryteisestä laskeva Litojoki, Puolakkavaaran pohjois-puolelta alkava Hepo-oja ja Vitmalammesta alkava Vitmanoja. Etenkin Litojoen- ja Hepo-ojan merkitys oli keskeinen 1920-luvulla suoritetuille paperipuu- ja propsihakkuille, jotka sijoittuivat Puolakkavaaran pohjois-puolisille rämeille ja Litojoen varsille. Yhteensä alueilta hakattiin vuosina 1923–1925 2500 hehtaarin alalta puuta.²²⁸ Metsähallituksen suorittamia hankintahakkuita jatkettiin vuonna 1926 suorittamalla paperi- ja propsipuu hakkuita Korpjoen ja Litojoen välisillä mailla. Hakkuiden toteuttamisen haasteellisuudesta Litokairassa kertoi kuvaavasti Metsähallituksen piiritarkastajan kertomus meneillään olleista hakkuista:

Tätä hakkuuta ei ole nykyään toimitettu kangasmailla, vaan yksinomaa laajoilla rämemailla, ja myös paikoin esiintyvillä korpimailla. Kangasmaita täällä nimittäin on aivan vähän pieninä saarekkeina, ja nekin kasvavat nuorenpuoleista sekametsää, ja kun ovat aivan alavia, niin ovat nekin useimmissa paikoin rämetymässä, joten metsänkasvu niilläkin on melkoisesti hidastunut. Kartat näistä maista eivät ole luotettavia, vaan

---

²²³ Vuosi- ja tilikertomukset 1930. Puhoksen hoitoalueen arkisto. Hi1:2.OMA.

²²⁴ Puhoksen hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1922–1937. Metsähallinnon Pohjanmaan piirikuntakonttorin arkisto. Eae:13.OMA

²²⁵ Virtanen 1993, 363.

²²⁶ Puhoksen hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1922–1937. Metsähallinnon Pohjanmaan piirikuntakonttorin arkisto. Eae:13.OMA.

²²⁷ Leimausluettelot 1908. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. Hd 4:1.OMA.

näyttää siltä kuin kangasmaita olisi vähemmän kuin mitä kartta osoittaa, jotapaitsi korprien ja rämeiden eroavaisuudet eivät näyttäneet pitävän paikkaansa. Aivan vähän löytyi täällä sahapuun kokoista metsää, sillä kaikki vanhatkin puut olivat saavuttaneet ainoastaan propsipuun koon, ja olivat parhaastaan kuihtuneen näköisiä. Muutamain paikoin löytyi kumminkin kasvavaakin nuorta mäntymetsää vähemmässä määrin, mutta kun nämät saavuttavat propsipuun koon, niin lakkaa niidenkin lisäkasvu.²²⁹

Piiritarkastajan kuvaus kertoi kaiken Litokairan alueen haasteellisuudesta metsätaloudelle. Vähäisten kangasmaiden sekametsämäisyys oli selvä merkki siitä, että ne olivat joskus 1800-luvulla olleet kaskena. Kaskeamisen seurauksena kangasmailta oli hävinnyt tukkipuusto lähes kokonaan, joten alueen metsätalouden oli tyydyttävä enimmäkseen propsipuun hakkaamiseen. Alueen kituliaasta maaperästä kertoo taasen se, että vanhaksi asti säilyneet puut olivat jääneet pieniksi. Luonnon omien rajoitusten lisäksi alueen metsänhakkuiden suunnittelua ja suorittamista hankaloittivat vielä puutteelliset kartat.

Varhaisimmat tiedot Ranuan puoleisen Litokairan alueella suoritetuista hakkuista löytyvät marraskuulta 1905, kun Alfs Anderrson niminen herra oli ostanut Tervonsuon hakkuilta 5000 kuutiometriä hiomopuuta.²³⁰ Alueen metsätalous oli pitkälti riippuvainen Kivijoen tarjoamasta vesireitistä. 1920-luvulla alkaneet lähes jokavuotiset hakkuut keskitettiin melkein poikkeuksetta Kivijoen varren läheisyyteen, jotta vetomatkat pysyisivät kohtuullisina. Vuonna 1922 Metsähallitus vuokrasi Tervonniemen autiotorpan metsäyhtiö A.B. Kemi Oy:lle Iso-Rakkamaan leimikon hakkuiden, vedon ja uiton ajaksi, jotta työväestöllä olisi yöpymispaikka savotan lähetyvillä²³¹. Yleensä työmiehille ei kuitenkaan ollut valmiita savottakämppejä, joten ne oli itse rakennettava. Muun muassa Tervonkankaalle rakennettiin vuonna 1921 hakkuuvalvontaväestön pirtti.²³²

---

²²⁸ Vuosikertomukset 1923–1925. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. Hi 1:4.OMA.

²²⁹ Hakkuuntarkastuspöytäkirjat 1926. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. Cd 2:1.OMA.

²³⁰ Hakkausilmoitukset 1905–1906. Ranuan hoitoalueen arkisto. HIIe:1.OMA.

²³¹ Ranuan hoitoalueen arkisto. BIIId:2.OMA

²³² Työohjelmat 1921. Ranuan hoitoalueen arkisto. Hic:1.OMA.

Litokairassa sijainneen savottakämpän raunioista pilkottava entinen uuni. Pekka Kauppi 2003.

1930-lvulle tultaessa Litokairan alueen metsätaloudelliset työt koskivat lähes koko aluetta. Pelkästään Ranuan puolella oli jo kymmenkunta savottakämpää, joista suurin osa keskittyi Tervonkankaan ympäristöön. Leimattuja metsäalueita alkoi löytyä myös pohjoisempaa, kun vuonna 1932 Lapiosuon suosaarekkeilla leimattiin sahapuita 22 277 runkoa ja 7000 runkoa paperi- ja propsipuita.²³³

1920- ja 1930-lukujen metsätaloutta kuvasi hyvin sen ailahtelevaisuus. Koko Suomen sahatavaruotanto oli päässyt ennätyslukuihinsa vuosina 1925–1927.²³⁴ Tämä näkyi etenkin Litokairan alueen hakkuiden kasvuna 1920-luvun alussa, jolloin metsätalouden käyttöön vallattiin muun muassa Litojoen ja Korpjoen välisiä maita, Iso-Rakkamaa ja Tervonkangas sekä sen ympäristö. Olvassuon alueen hakkuut eivät 1920-luvulla olleet erityisen laajoja, mikä näkyi suurten leimikkojen ja savottojen vähäisyydessä. 1930-luvulle siirryttäessä on kuitenkin mielenkiintoista huomata, että tutkimusalueilla

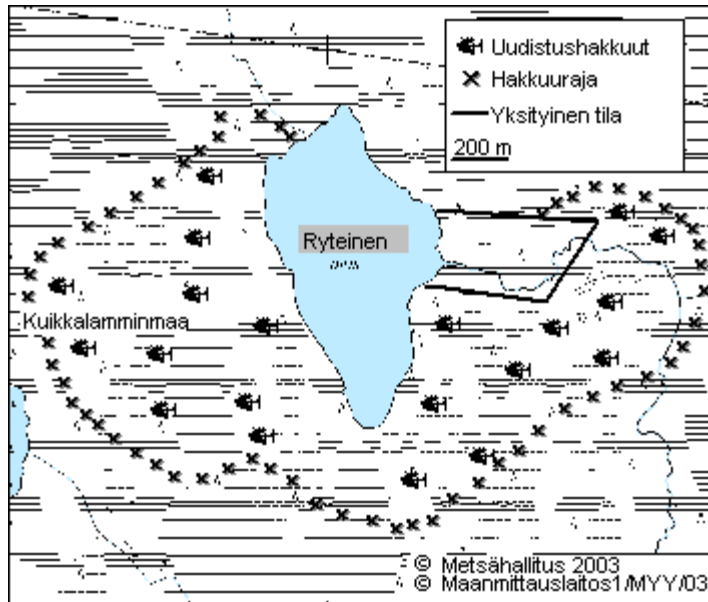
---

²³³ Vuosikertomukset 1932. Ranuan hoitoalueen arkisto. Hid:2.OMA.

²³⁴ Karjalainen 2000, 222.

suoritetut metsätyöt eivät vähentyneet merkittävästi vuosikymmenen alun laman takia, vaikka vuodet 1930–1931 olivatkin erityisen kurjia koko Suomen metsätaloudelle²³⁵.

Kuva 11. Ryteisen järven hakkuualue 1930-luvulla.

Lähde: Pudasjärven hoitoalueen metsätalouuskartta vuodelta 1928. 5. karttalehti.

Ennen talvisodan syttymistä leimauksia jatkettiin varsin ahkerasti etenkin Litokairan Pudasjärven puoleisilla metsämailla, niin että vuoteen 1939 mennessä lähes kaikki sahteollisuudelle kelpaavat metsät olivat leimattu tai hakattu. Vuosina 1936–1938 hakattiin muun muassa Karhumaalta, Vitmanmänniköstä, Soidinmaalta ja Kaanaanmaanjaksoilta.²³⁶

5.3. Sota-ajan metsätyöt – pokasaha käteen rajanaapurille

Suomi vedettiin mukaan toiseen maailmansodan pyörteisiin marraskuun 30.päivänä 1939, kun Neuvostoliitto aloitti tunkeutumisensa rajojen sisäpuolelle. Sodan vaikutukset heijastuivat heti Suomen talouselämään. Naisia alettiin käyttää työvoimana tärkeillä teollisuuden aloilla, ja joidenkin tarvikkeiden osalta aloitettiin säännöstely. Tilanne

²³⁵ Karjalainen 2000, 224.

jatkui samanlaisena myös kesällä 1941 alkaneen jatkosodan aikana. Pääasiassa kaikki teollisuus oli valjastettu mukaan sotaponnistuksiin,²³⁷ mukaan lukien metsäteollisuus, kuten ministeri Vilho Annalan puhe 23.1.1942 osoitti:

*Puolustustaistelumme voitokkaaseen loppuun saattaminen vaatii kuitenkin ehdottomasti, että täksi talveksi suunnitellut metsätyöt saadaan tehdyksi. Me emme pysty ostamaan ulkomailta sodan käynnille ja kansan huollolle välttämättömiä tavaroita ja tarvikkeita emmekä hoitamaan polttoainekysymystä, elleivät tehtaot saa raaka-ainetta ja sekä väestö, että teollisuus polttoainetta...*²³⁸

Metsätöillä annettiin siis tärkeä rooli sota-aikana. Myös tutkimusalueiden metsätalous jatkui sota-aikana. Mielenkiintoisena yksityiskohtana mainittakoon, että Litokairan alueen eteläkärjessä sijaitsevalla Puolakkavaaralla sijaitsi vanha palotorni, jota käytettiin sota-aikana kesäisin ilmalampun asemana. Tornista lähti puhelinlinja, ja siellä oli varustuksena muun muassa kompassi, kiikarit ja aluekartta.²³⁹ Lyhyen talvisodan ajalta ei ole jäänyt merkkejä tutkimusalueilla suoritetuista metsätöistä. Sitä vastoin jatkosodan aikana metsien hakkuista suoritettiin voimavarojen sallimissa rajoissa, ongelmana kun oli metsätyöväen ja hakkuunjohtajien puute miesten ollessa rintamalla.

Jatkosodan aikana tutkimusalueilla suoritetuista hakkuista aikakirjoihin on ikuistettu enimmäkseen Metsähallituksen omia hankintahakkuista, joista puut on myyty useimmiten Oulu Osakeyhtiölle. Ensimmäiset merkinnät hakkuista löytyvät välirauhan ajalta, kun Olvassuon alueella sijaitsevalle Kälvasvaaralle hyväksyttiin hakkuut hankintakaudeksi 1940–1941. Kyseiseltä savotalta pyrittiin muun muassa saamaan 1750 kappaletta ratapölkkyjä,²⁴⁰ mikä voi osaltaan kertoa talvisodan aiheuttamien vahinkojen korjaustöistä. Jatkosodan syttymisen jälkeen Metsähallitus hakkasi vuosina 1942–1943 Iso Tilan- Housusuon alueelta Housusuolta 13 800 kuutiota puuta, jotka myytiin Oulu

---

²³⁶ Pudasjärven hoitoalueen talouskartta vuodelta 1928. 5. karttalehti; Pudasjärven hoitoalueen talouskartta vuodelta 1928. 5. karttalehti. Metsähallituksen Oulun toimiston arkisto (MOTA).

²³⁷ Laine 198, 706, 711, 727.

²³⁸ Saapuneet kirjeet 1942. Ranuan hoitoalueen arkisto. Eia:7.OMA.

²³⁹ Pudasjärven hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1940. Pohjanmaan piirikuntakonttorin arkisto. Eae:12. OMA.

²⁴⁰ Hakkuuehdotuksia 1940. Puolangan hoitoalueen arkisto. HIIa:2.OMA.

Osakeyhtiölle.²⁴¹ Työvoima savotoille lienee saatu rintamalta, sillä jatkosodassa vuonna 1943 alkanut asemasotavaihe mahdollisti joukkojen supistamisen rintamalla.

Litokairan alueella jatkosodan ajan ensimmäinen savotta oli edellisen tavoin Metsähallituksen hankintahakkuu. Vuosina 1942-1943 Metsähallitus hakkasi Litojoen ja Vitmanojan varsilta 5000 puukuutiota sellupuuta, jotka myytiin Oulu Osakeyhtiölle.²⁴² Metsähallituksen omien hakkuiden lisäksi savotta hommia suoritti metsäyhtiö Rauma-Raahe Oy, jonka leimikko jatkosodan aikana sijaitsi jo aiemmin osittain hakatulla Iso-Rakkamaalla. Leimikolta hakattiin vuoteen 1943 mennessä yhteensä 18 543 sahatukkia. Iso-Rakkamaan alue sisältää myös mielenkiintoisen tarun sota-ajalta, sillä silloisen aluemetsänhoitajan mukaan Iso-Rakkamaan alue oli palanut vuonna 1941, minkä vuoksi alue olisi hakattava paljaaksi ja kylvettävä.²⁴³ Perimätiedon mukaan metsäpalon olisi sytyttänyt venäläinen desantti, joka oli liikkunut läpi Litokairan sytytellen merkkisavuja tietyllä linjalla.²⁴⁴

Kenties mielenkiintoisin vaihe sota-ajan metsätalouden kannalta sijoittuu vuoteen 1944, jolloin jatkosota läheni jo loppuaan. Kuten aiemmin on tullut ilmi, niin sota-ajan metsätalous kärsi suuresta työvoimapulasta. Ongelmaan ratkaisuksi Metsähallitus keksi esittää kotijoukkojen esikunnalle, että venäläisiä sotavankeja jaettaisiin 38 eri metsätyömaalle, joille kullekin sijoitettaisiin 25–100 vankia. Vastauksessaan Metsähallitukselle Kotijoukkojen esikunta sanoi seuraavaa:

Nykyisessä tilanteessa, jossa vankeja siirrellään suurissa erissä sotatoimiyhtymille, on lähes mahdotonta saada niin suurta määrää (3075) terveitä ja työkykyisiä vankeja, joilla vielä pitäisi olla hyvät varusteet talvea varten. Suurimmat hankaluudet Metsähallituksen ehdotukselle tulisivat vartioinnin ja muonituksen järjestämisestä. Olisi toivottavaa, että valtio saisi itse hoidettua muonittamisen, vaikkei se olekaan yksityinen työnantaja. Vartijoita olisi erittäin hankala saada, koska niistä muutenkin on jo leireillä puute. Esitys raukeaa, jos hoitoalueet eivät saa hoidettua

---

²⁴¹ Puolangan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1942. Pohjanmaan piirikuntakonttorin arkisto. Eae:15. OMA.

²⁴² Pudasjärven hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1943. Pohjanmaan piirikunta konttorin arkisto. Eae:12. OMA.

²⁴³ Karttapiirroksia leimatuista metsäalueista 1942–1943. Ranuan hoitoalueen arkisto. HIIa:4. OMA.

*itse vartiointia ja muonitusta. Vartioinnista olisi sovittava paikallisen suojeluskunnan kanssa.*²⁴⁵

Metsähallituksen esitys vankityövoiman saamisesta oli vain yksi muiden työvoiman hakijoiden joukossa. Sotavankien määrä oli kasvanut runsaasti vuoden 1941 loppua kohden, ja tiedot vankityövoiman mahdollisesta saamisesta oli otettu ilolla vastaan eri teollisuudenhaaroilla. Kotijoukkojen esikunnalle jäi päätösvalta työvoiman antamisesta ja aluksi se määräsi, että vartijoiden puutteen takia vankien vähimmäismäärä työmaille tuli olla 200 henkilöä. Muuten anomus työvoimasta luovuttamisesta hylättiin.²⁴⁶ Vähimmäishenkilöraja ei ollut kuitenkaan kauan käytössä, sillä vuonna 1942 Pudasjärvellä oli ainakin kolme sotavankien savotta, joissa yhdessä oli vain 74 vankia.²⁴⁷

Ainoa tutkimusalueille sijoittuva sotavankien savottaleiri perustettiin tiettävästi vasta vuonna 1944, jolloin Olvassuon alueella sijaitsevalle Ison Karkusuon Kivimaalle kuljetettiin puolisen sataa sotavankia²⁴⁸ metsätöihin. Kyseessä ei ollut Metsähallituksen savotta, vaan Oulu Osakeyhtiön Metsähallitukselta ostaman leimikon hakkuut. Vankien metsätyöleiri muistutti ulkonäöltään mitä tahansa vankileiriä. Se oli ympäröity piikkilanka-aidalla ja sitä vartioivat sekä siviilimiehet, jotka eivät syystä tai toisesta olleet rintamalla että tavalliset sotilaat. Alueella oli ainakin yksi aiemmilta vuosilta perua oleva savottakämppä, joka otettiin käyttöön vankien parakkina. Rakennuksia kuitenkin jouduttiin rakentamaan lisää, niin että lopulta alueella sijaitti kaksi varsin suurta parakkia, joiden välissä oli keittiö. Lisäksi alueella oli toimistorakennus, talli, varastohuone ja sauna, jota vangitkin saivat käyttää.²⁴⁹

---

²⁴⁴ Katri Honkakosken haastattelu. Kuivaniemi 8.7.2003.

²⁴⁵ Saapuneet kirjeet 1942. Ranuan hoitoalueen arkisto. Eia:4.OMA.

²⁴⁶ Pietola 1987, 26.

²⁴⁷ Iijokiseutu 10.2.2003.

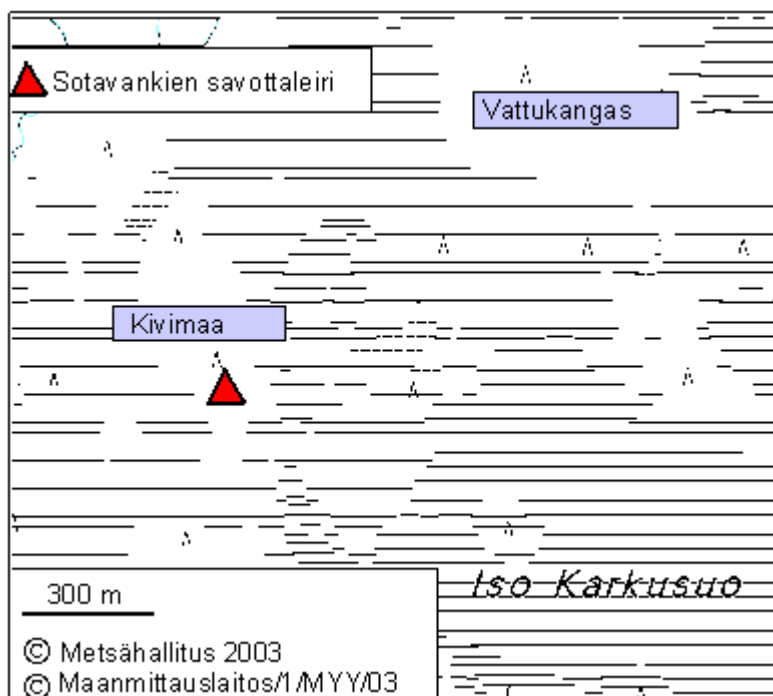
²⁴⁸ Vankien tarkka lukumäärä ei ole tiedossa. Voidaan kuitenkin olettaa, että vankien lukumäärä on liikkunut vähintään viidenkymmenen paremmalla puolella, sillä yleensäkin savotoilla oli työväkeä satakunta ja he olivat vielä paremmassa kunnossa kuin savotoille otetut venäläiset sotavangit.

²⁴⁹ Mimmi Väisäsen haastattelu. Puolanka 7.7.2003.

Sotavankien savottaleirin kämpän rauniot Kivimaalla. Pekka Kauppi 2003.

Kuva 12. Sotavankien savottaleiri Iso Karkusuo kivimaalla vuonna 1944.

Lähde: Mimmi Väisänen haastattelu. Puolanka 7.7.2003.

Vangit tekivät savotalla töitä ruokapalkalla ja joskus suorittivat talollisille pieniä töitä purtavaa vastaan. Varsinainen muonitus hoidettiin Väisäsen talon kautta, josta vangeille tuotiin niin lihaa, pottua kuin leipääkin. ”Pottua sai syödä niin paljon kuin jaksoi”:
sanoi vankileirillä käynyt ja omin silmin vankeja nähnyt Väisäsen talon tytär. Siitä huolimatta, että muonitus jokseenkin pelasi työmaalla, niin työnjälki metsässä kärsi vankien huonosta kuntotasosta. Lisäksi vankien vaatetus oli surkea, sillä he joutuivat selviämään metsätöissä asepuvuillaan. Etenkin huonokuntoiset nahkakengät aiheuttivat ongelmia, sillä ”ne repivät jalat verille”.²⁵⁰ Toisaalta on huomioitava, ettei vangeilla yleensä ollut metsätyömiehen ammattitaitoa,²⁵¹ eivätkä he näin ollen pystyneet loistamaan metsätyötaitoillaan suomalaisen metsämiehen tavoin.

Kertoman mukaan Ison Karkusuon Kivimaan vankileirisavotan vangit olivat yleisesti tyytyväisiä oloonsa.²⁵² Tämä sinänsä ei ole yllättävää, sillä yleensäkin Pudasjärven pitäjän alueella sijainneilla vankien savotoilla on vankien mielialojen katsottu olevan suhteellisen hyviä,²⁵³ mikä lienee johtunut yksinkertaisesti siitä syystä, ettei sotarintaman aiheuttamia paineita ollut enää vankien harteilla ja heidän muonituksensa toimi edes kohtuullisella tasolla.

Lähiympäristön asukkaiden keskuudessa vangit otettiin vastaan suhteellisen välinpitämättömästi. Ovet kuitenkin lukittiin iltaisin siltä varalta, että karannut vanki pyrkisi sisään pirttiin. Vankien ja muiden savotalla työskennelleiden henkilöiden välille saattoi kuitenkin muodostua varsin läheisiä suhteita. Väisäsen mukaan ainakin hänen isällään oli hyvät ja läheiset suhteet vankeihin. Lieneekö syynä ollut ruokaa tarjoavan käden voima. Joka tapauksessa suhteet eivät jääneet pitkäikäiseksi, sillä savottaleiri purettiin syksyllä 1944, kun paikallisten oli lähdettävä evakkoon.²⁵⁴

---

²⁵⁰ Mimmi Väisäsen haastattelu. Puolanka 7.7.2003.

²⁵¹ Iijokiseutu 10.2.2003.

²⁵² Mimmi Väisäsen haastattelu. Puolanka 7.7.2003.

²⁵³ Iijokiseutu 10.2.2003.

²⁵⁴ Mimmi Väisäsen haastattelu. Puolanka 7.7.2003.

6. VALTION METSIEN ONGELMAT – PORO JA IHMINEN

6.1. Tallataan ja kilotetaan – porot tekevät tuhojaan

Pudasjärvellä ja sen naapurialueilla vuosisatoja sitten eläneille metsälappalaisille kesy poro ei edustanut samaa poronhoidollisessa merkityksessä niin kuin me tänä päivänä ajattelemme. Metsälappalaiset olivat metsästäjäkansaa, joille poro oli etenkin vetojuhta, mutta myös metsästyksessä käytetty kotieläin.²⁵⁵ Varsinainen talonpoikainen poronhoito lähti kehittymään vasta savolaisen uudisasutuksen saavuttua 1500-1600-luvuilla. Uudisasukkaat omaksuivat metsälappalaisten poronhoidon ja alkoivat soveltaa sitä osana omaa karjatalouttaan. Savolaisten mukanaan tuoma huuhtaviljely kytkettiin onnistuneesti osaksi poronhoitoa, kun porojen kevättalvinen ravinnonsaanti pyrittiin turvaamaan kaatamalla suuria määriä kuusia, joiden loppoa ja naavaa porot söivät ravinnokseen. Lopulta ihminen sai kaadetusta kuusesta hyödyn, sillä kun kuusipuut olivat kuivuneet, porokaski²⁵⁶ poltettiin, ja syntynyt huuhtamaa kylvettiin rukiille.²⁵⁷

Poronhoidosta kehittyi tuottoisa elinkeino 1700-luvun edetessä ja 1800-luvulla porosta saatavan lihan merkitys oli jo ohittanut poron muut käyttömuodot. Pudasjärvellä 1860-luvulla alkanut syrjäkylien asutus lisäsi entisestään porojen lukumäärää, niin että vuonna 1875 Pudasjärven ja Taivalkosken yhteenlaskettu poroluku oli 6000 sarvipäätä. 1800-luvun loppupuolella kasvanut poronhoito alkoi myös järjestäytyä virallisesti. Marraskuussa 1883 perustettiin Pudasjärven ja Taivalkosken pitäjiin poronhoitoyhtiö, joka hajotettiin 10 paliskuntaan eli poronhoitoyhtymään.²⁵⁸ Näistä kaksi: Kuukkaan ja Ikosenniemen paliskunnat toimivat osaksi Litokairan alueella.

Porojen lukumäärän nopea kasvu oli omiaan aiheuttamaan metsänhoitajille päänvaivaa. Poroille oli myönnetty vapaa laiduntamisoikeus valtionmailla vuonna 1877, vaikka uudisasutuksen leviämisen myötä osa perinteisistä laidunmaista hävisikin poronhoitajien käytöstä. Kuusipuiden kaataminen ravinnoksi oli osassa poronhoitoaluetta vapaata. Pudasjärvellä ja sen ympäristössä naava- ja luppokuusien

---

²⁵⁵ Virrankoski 1973, 439.

²⁵⁶ Porokaskeksi kutsutaan Metsähallituksen asiakirjoissa yleisesti metsäaluetta, josta on kaadettu porojen ruokintaa varten naava- ja luppokuusia.

²⁵⁷ Aarnio 2001, 41.

²⁵⁸ Aarnio 2001, 41; Hiltunen 1990, 290–293.

kaataminen oli kuitenkin metsänhoitoviranomaisten myöntämien lupien varassa, joista oli maksettava valtiolle korvausta.²⁵⁹ Ranuan hoitoalueessa myönnettävien lupien mukaisesti kaadettujen kuusien vahvuus sai olla enintään 15 senttimetriä 1,5 metrin korkeudelta mitattuna²⁶⁰ ja hakata sai ”ainoastaan vesiperäisiltä mailta kuivia ja kitukasvuisia puita”. Esimerkkinä mainittakoon, että Litokairan alueella poronhoitoa harjoittaneille Kuukkaan ja Ikosenniemen paliskunnille myönnettiin vuonna 1914 oikeus hakata naavakuusia Tervonsuonsaaresta ja Kaijonsuonsaaresta. Pitääkseen puiden hakkuut annettujen ehtojen määräämissä naavapuiden hakkuukontrahtiin tuli kohta, jossa todettiin: ”Jos isompia puita hakataan tai jos hakkuuta toimitetaan kangasmailla, vastatkoon paliskunnan esimies lain mukaan metsänraiskauksesta”:²⁶¹

Poromiehille kontrahdin määräämät säännöt jättivät kuitenkin soveltamisen varaa, eivätkä hakkuut sujuneet aina säännösten mukaisesti. Etenkin hakkausalueet tuottivat ongelmia, sillä kuuset hakattiin kevättalvella, jolloin kuivien ja vesiperäisten maiden rajat olivat tarkan määrittelyn ulkopuolella.²⁶² Litokairan Pudasjärven puoleisten kuusikko saarekkeiden kunnosta esitettiin jo 1890-luvulla huolestuttavia arvioita, koska luvattomat porokasket olivat hävittäneet metsää kohtuuttomasti.²⁶³ Pohjoisempana oli sama ongelma. Vuonna 1911 Ranuan hoitoalueen metsätalouden tarkastaja huomautti luvattomien porokaskien vallanneen useita paikkoja Kaijonojan ja Tervonojan välisiltä mailta.²⁶⁴

Litokairan alueella porotalouden aiheuttamat vahingot tulivat metsänhoitoviranomaisten silmissä esille pääasiassa naava- ja luppokuusien luvattomana hakkuuna eli kyseessä oli ensikädessä ihmisen oman toiminnan aiheuttamat vahingot. Toinen vaihtoehto oli, että porot itsessään aiheuttivat ongelmia metsien hyvinvoinnille. Ongelma oli suoranaudessa yhteydessä porolukuun ja porojen vapaaseen laiduntamiseen valtion metsissä, jota valtio yrittikin vuodesta 1916 asti säädellä muun muassa määräämällä laidunmaksuja²⁶⁵.

---

²⁵⁹ Laitakari 1960, 65–66.

²⁶⁰ Naavakuusille määrätty hakkuumitat vaihtelivat hoitoalueittain. Esimerkiksi Taivalkosken hoitoalueessa määrättiin 1909, että puiden tuli olla 1,3 metrin korkeudelta mitattuna 25 senttimetrin vahvuisia. Aarnio 2001, 41.

²⁶¹ Hakkausilmoituksia 1914. Ranuan hoitoalueen arkisto. HIIe:1.OMA.

²⁶² Aarnio 2001, 41.

²⁶³ Kartta Pudasjärven pitäjän valtionmaista vuodelta 1896. 6/3 – XV. Pudasjärvi. PPMMTA.

²⁶⁴ Ranuan hoitoalueen Metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1910–1911. Metsähallituksen arkisto I. Ee118.KA.

Olvassuon alueella suoritetuissa metsätalouden tarkastustöissä 1910-luvun alussa löydettiin muun muassa Petäjävaaran pohjoispäästä porojen vahinkoaluetta. Alueen nouseva mäntypuusto oli vahingoittunutta, sillä niiden taimet olivat katkenneet, kun porot kaivoivat lumen alta jäkälää. Lisää ongelmia alueen puustolle seurasi jälleen keväällä ja syyskesällä kun porot kilottivat nahkakerrosta sarvistaan 10–20-vuotiseen mäntyyn.²⁶⁶ Ranuan hoitoalueen metsätalouden tarkastaja esittikin porojen aiheuttamien vahinkojen estämiseksi, että:

*porojen lukumäärää olisi tuntuvasti vähennettävä ja laiduntamista kruununmetsissä verotettava ja uudelleen järjestettävä. Hoitoalueen metsänhoitajien tulisi kieltää laiduntaminen kokonaan alueilla, jossa maanpinnan repimistä luontaisen nuorennoksen estämiseksi on toimitettu.*²⁶⁷

Ranuan hoitoalueen metsätalouden tarkastaja ei ollut ainoa, joka vaati toimia ongelman ratkaisemiseksi, vaan porojen haittavaikutukset oli tiedostettu koko Metsähallituksessa. Ratkaisuksi se katsoi, että: ”alueilla joilla nuorennos on muutenkin hankalaa ja joilla porot aiheuttavat sille lisä vahinkoa on kokeilu mielessä aloitettava aitaustoimenpiteet.”²⁶⁸ Aitaustoimenpiteet lienee jäivät ainakin tutkimusalueiden osalta toimeenpanematta, sillä niiltä ei ole löytynyt jäänteitä puustoa suojelevista aitarakenteista. Laajemminkin Suomessa aitaustoimenpiteet siirtyivät vuonna 1916 poronhoitajien harteille, niin että tarvittavat rakennuspuut saatiin valtiolta korvauksetta²⁶⁹.

Poronhoidon ja valtion metsätalouden keskinäinen suhde pysyi ongelmallisena pitkälle 1900-luvun ensivuosisikymmeninä. Joka tapauksessa naavakuusien hakkuiden ja itse porojen aiheuttamien ongelmien rekisteröiminen väheni huomattavasti 1910-luvun jälkeen. Yhtenä syynä tähän voidaan nähdä varsinaisen metsänhaaskauksen aiheuttamat ongelmat. Vuosisadan vaihteessa porokaskia kaadettiin jopa omien

---

²⁶⁵ Laitakari 1960, 66-69.

²⁶⁶ Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1909–1910. Metsähallituksen arkisto I. Ee107.KA.

²⁶⁷ Ranuan hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1910–1911. Metsähallituksen arkisto I. Ee118. KA

²⁶⁸ Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1909–1910. Metsähallituksen arkisto I. Ee107. KA.

metsänraiskaustöiden peittämiseksi²⁷⁰. Esimerkiksi Piltuanjoen varrelta metsänvartija löysi vuonna 1897 97 pienempää tukkipuuta, jotka oli peitetty kuusinäreillä²⁷¹. Seuraavassa luvussa käsitelläänkin edellä mainittua ongelmaa lähemmin.

6.2. ”*Vaistomaisesti on kansa sydänmaan lapsina oppinut, kuten se itsekin usein rakastaa sanaa, pitämään yhteisenä omaisuutenaan valtion metsiä*”²⁷²

Pohjois-Pohjanmaan ja Kainuun asukkaat olivat vuosisatojen ajan kulkeneet vapaasti jakamattomissa metsissä, harjoittaneet elinkeinojaan ja turvanneet puutavaran saannin laajoista erämaametsistä. Isojaon ja Metsähallituksen perustamisen myötä entiset takamaat saivat uuden, valvovan ja vaativan omistajan. Asukkaat käsittivät valtion väliintulon hyökkäykseksi, jonka aiheuttamista menetyksistä ei saatu korvauksia.²⁷³ Pitäjien asukkaiden ja paikallisen metsähallinnon välille kehittyikin vuosikymmeniä kestänyt vihanpito, joka selvimmin ilmeni luvattomana metsänkäyttönä eli metsänhaaskauksena.²⁷⁴ Eräs Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastaja näki omasta näkökulmastaan metsänhaaskauksen syntyneen seuraavalla tavalla:

*Metsänhaaskausta on harjoitettu kautta aikain ja aina yhtä rohkealla ja häikäilemättömällä tavalla. Aikoinaan ennen varsinaista metsähallinnon luomista, jolloin johtavien henkilöiden vartiointi oli laimeaa, eivät he huolehtineet Iijoen laakson asukkaihin juurtuneesta haaskaus paheesta. Alkusyynä on ollut, että kansa oli puuhikeen harjoittajilta oppinut etukäteen saamaan puuhankintaa vastaan osaksi rahaa, vaan pääasiallisesti ravintoainetta. Kun sitten omat metsät oli hakattu ja velkataakka porvareitten antamaa ravintoainetta vastaan noussut suureksi oli henkilön helppo siirtyä haaskaamaan valtionmetsiä, jotka sitten luovutettiin porvareille.*²⁷⁵

---

²⁶⁹ Laitakari 1960, 66.

²⁷⁰ Vuosikertomukset 1910. Ranuan hoitoalueen arkisto. Hid:1. OMA.

²⁷¹ Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1887–1909. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:15. OMA.

²⁷² Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1909–1910. Metsähallituksen arkisto I. Ee107. KA.

²⁷³ Rytkönen 1989, 128.

²⁷⁴ Laitakari 1960, 99.

²⁷⁵ Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1909–1910. Metsähallituksen arkisto I. Ee107. KA.

Metsätalouden tarkastajan näkemyksessä oli jotain perääkin, sillä 1600-luvulla alkoi talonpoikien ja porvareiden välisen kauppasuhteen vakiintuminen²⁷⁶, jota kesti aina 1800-luvun puoliväliin asti. Laivanrakennuksen ollessa keskeinen osa Suomessa käytävää kaupankäyntiä, niin lankkutavaralle riitti kysyntää.²⁷⁷ Talonpojat pystyivät tarjoamaan vastinetta kysynnälle, mutta suurelta osin kruununmetsien kustannuksella. Myöhemmin talonpojat saattoivat ahdingossaan ruokaa vastaan tehdä sahayhtiöiden kanssa velkakirjan, joka toimi eräänlaisena puunhankinta sopimuksena sahayhtiölle. Usein omien metsien loputtua talonpojat joutuivat sitten korjaamaan kruununmetsänviljaa.²⁷⁸

Metsänhaaskaajien aktiivinen toiminta 1860-luvulta lähtien teki metsänhoitajien ja metsänvartijoiden työstä vaarallista ja vaativaa. Varsinkin Pohjois-Suomen syrjäisillä, harvaanasutuilla ja köyhillä seuduilla ongelma konkretisoitui rajuksi taisteluksi metsänvartijoiden ja haaskaajien välillä.²⁷⁹ Metsätalouden kannalta tilanne oli kehittynyt myös ongelmalliseksi, sillä metsäviranomaisten ja haaskaajien kissa- ja hiirileikin tuoksinassa jäi varsinainen metsätaloudellinen suunnittelu vähälle.²⁸⁰ Vuoden 1910 vaiheilla Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastaja esitti varsin huolestuttavan kuvauksen 1900-luvun alussa vallinneesta tilanteesta:

Minkäänlaisia keinoja kiertämättä on hoitoalueen metsänhoitajaa koetettu sokaista ja pettää. Vartioston ollen rehellisenä ja huolekkaana ammatissaan on sitä vastaan, kun lahjominen ei enää tepsinyt, väkivaltaa käytetty; silloin ei ole rehellisen virkailijan henki mitään maksanut. Eräskin metsänvartija oli räikeällä tavalla murhattu vuonna 1907²⁸¹ ja ruhjottu ruumis heitetty jokeen. Surkuteltava on näky, joka kohtaa meitä hoitoalueen laajoilla metsämailla, sillä metsänhaaskaajain, niin tukin-

---

²⁷⁶ Kyseistä kauppasuhdetta kutsuttiin myös majamieslaitokseksi. Talonpojat kuljettivat kauppatavaran suoraan porvarinsa kartanoon, jossa porvari antoi kauppatavarasta korvauksen ja talonpojalle majoituksen. Usein porvarit kävivät myös kauppaa maaseudulla, vaikka se oli kiellettyä maakauppa kiellon takia. Vahtola 2003, 138.

²⁷⁷ Vahtola 2003, 138, 200.

²⁷⁸ Karjalainen 2000, 36–37; Aarnio 2001, 39.

²⁷⁹ Hertz 1934, 57.

²⁸⁰ Aarnio 2001, 39.

²⁸¹ Metsätalouden tarkastaja lienee viittaa metsänvartija Samuli Juhonpoika Timosen murhaan huhtikuussa vuonna 1906. Timosta lyötiin kirveellä päähän, kun hän oli ryhtynyt aktiivisesti jahtaamaan paria metsänhaaskaajaa. Aarnio 2001, 40.

*kuin poroille suotuisan luppokuusenkin kaatajan kirves on säälimättä
harventanut metsät...*²⁸²

Metsätalouden tarkastaja lienee hieman dramatisoinut tositilannetta, mutta haaskaajien käyttämä väkivalta oli todellakin ongelma. Osaksi Olvassuon aluetta vartioineille metsänvartijoille annettiin jopa 4 revolveria ja 400 patruunaa käyttöön vuonna 1901, jotta heillä olisi jotain turvaa metsänraiskaajien hyökkäyksiä vastaan.²⁸³ Metsänvartijoiden lukumäärää pyrittiin myös useaan otteeseen lisäämään ongelma-alueilla. Muun muassa Ranuan hoitoalueen metsänhoitaja vaati vuonna 1909 ylimääräisten metsänvartijoiden värväämistä mittasuhteiltaan yleiseksi kehittyneen haaskauksen takia²⁸⁴. Lisäksi vuonna 1916 metsänhoitaja määräsi metsänvartijat liikkumaan pareittain, koska yksin vartioiminen oli turvatonta, eivätkä useat yksin siihen uskaltaneetkaan ryhtyä.²⁸⁵

Metsänvartijoille tuotti suuria ongelmia henkensä menettämisen pelon lisäksi metsänvarkaiden kiinni saaminen. Vielä 1890-luvulla Pohjois-Suomen vartiopiirien keskisuuruus oli 24 kertaa määrättyä vartiopiirisuuruutta laajempi, joten oli selvää, että haaskaajilla oli varsin hyvät mahdollisuudet selvittää rikoksistaan²⁸⁶. Laajat erämaat usein kuitenkin paljastivat haaskausjäljet, eivätkä haaskaajat läheskään aina saaneet kuljetettua puita markkinoille asti. Esimerkiksi talvella 1892 oli Olvassuon alueella Ahmasuon ympäristöstä hakattu 556 sahatukkaa, joista 300 kappaletta oli kuljetettu Piltuanjokeen ja 256 kappaletta oli pinottu erään talon niittypalstalle. Tässä tapauksessa haaskaaja saatiin harvinaisesti edesvastuuseen rikkomuksistaan.²⁸⁷

Litokairan alueella sattuneissa haaskaustapauksissa, joissa puut onnistuttiin löytämään, ei yksikään haaskaaja aluetta koskevien tietojen perusteella jäänyt kiinni. Lähes poikkeuksetta haaskaajat suorittivat metsänvarkaukset niin, että haaskauspaikan lähellä oli jokin vesireitti, jota pitkin puut voitiin kuljettaa pois. Esimerkiksi vuosina 1906–

---

²⁸² Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1909. Metsähallituksen arkisto I. Ee107. KA.

²⁸³ Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1901. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:15. OMA.

²⁸⁴ Metsänraiskaus oli todellakin kehittynyt mittavaksi, sillä vuosina 1859–1910 arvioitiin Pudasjärven hoitoalueessa kaadetun luvottomasti melkein miljoona sahapuuta. Aarnio 2001, 39.

²⁸⁵ Työohjelmat 1909-1931. Ranuan hoitoalueen arkisto. Hic:1. OMA.

²⁸⁶ Hertz 1934, 57.

²⁸⁷ Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1892. Iin tarkastuspiirin arkisto. Ea 4:15. OMA.

1908 Litojoki, Korpijoki ja Hepo-oja olivat haaskaajien käyttämiä vesireittejä.²⁸⁸ Pudasjärven hoitoalueen metsänhoitajan mukaan alueella tapahtunut metsänhaaskaus oli ollut niin laaja-alaista, että sen vaikutuksesta metsien kunto oli heikentynyt.²⁸⁹ Eikä ihme, sillä vielä vuonna 1934 metsänhoitaja kuvasi Siuruanjoen hoitolohkolla tapahtunutta metsänhaaskausta seuraavanlaisesti: ”varsinkin Siuruan hoitolohkossa näyttää metsänhaaskaus muodostuneen osalle Pudasjärven Siuruan kylän asujaimistoa melkeinpä ammattimaiseksi”. Samana vuonna oli vieläpä alueen metsänvartija tuomittu metsänhaaskauksesta ja pidätetty toimestaan.²⁹⁰

Vuoden 1934 tapahtumat eivät myöskään Pudasjärven hoitoalueen kannalta olleet kunnialliset. Siuruanjoen hoitolohkon metsänraiskaus tapaukset olivat vain osa yhteensä 64:sta metsänhaaskaustapauksesta hoitoalueella, jotka kaiken kaikkiaan käsittivät 238 luvatonta hakkuuta. Yleensäkin 1930-luvulla metsänhaaskaukset Pohjois-Suomessa eivät vähentyneet.²⁹¹ Ranuan hoitoalueen metsänhoitajan mukaan valtion metsien väärinkäytökset 1930-luvulla johtuivat pitkälti kruununmetsätorppien itsenäistymisistä, jolloin niiden toiminnan valvominen Metsähallituksen toimesta heikentyi.²⁹² Metsänhoitajan väitettä on vaikea osoittaa todeksi, mutta jo pelkästään Ranuan hoitoalueella itsenäistyi vuoteen 1934 mennessä 119 entistä kruununmetsätorppaa²⁹³ eli metsähallinnon ikeestä vapautumisella oli saattanut olla jonkin asteista merkitystä metsänhaaskauksen jatkumiseen aktiivisena 1920-luvun puolivälistä sota-aikaan asti. Olvassuon aluetta koskettaneen metsänhaaskauksen näennäinen laskusuhdanne näkyi jo 1900-luvun alkupuolella haaskaustapausten kirjauksien merkittävänä vähenemisenä. Lieneekö syynä ollut haaskaajien taidon kehittyminen vai metsänvartijoiden saamattomuus, niin joka tapauksessa on syytä epäillä, ettei haaskaus vielä todellakaan ollut loppunut.

---

²⁸⁸ Metsänhaaskausluettelot 1906–1908. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. Bd 5:1. OMA.

²⁸⁹ Vuosikertomukset 1920-1930. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. Hi 1:4. OMA.

²⁹⁰ Vuosikertomukset 1931–1940. Pudasjärven hoitoalueen arkisto. Hi 1:3. OMA.

²⁹¹ Laitakari 1960, 100.

²⁹² Työohjelmien yhdistelmät 1933–1934. Ranuan hoitoalueen arkisto. Hic:2. OMA.

²⁹³ Hiltunen 1990, 168.

LOPPULAUSE

Pyytäjien saapuminen keskiajalla tutkimusalueiden vesistöihin ja metsiin aloitti tutkimusalueidenalueiden kollektiivisen maankäytön. Olivatpa saapujat sitten Kainuusta tai Pohjanmaalta, niin heidän yhteinen päämääränsä oli toimeentulon hankkiminen itselleen ja perheellensä. Yksittäisten talouksien elämisen edellytysten turvaaminen hallitsikin tutkimusalueiden maankäyttöön johtaneita tarkoituksia aina 1900-luvun puoliväliin asti. Esimerkiksi Litokairan järvisuoto turvasi aina 1600-luvulta 1900-luvulle asti sen alueilla kalastaneiden Iin Karjalan kyläläisten ja myöhempien aikojen kruununtorppareiden saaliit. Metsästyksen ja kalastuksen muodostivat yhden vapaan maankäytön muodon peruspilarin vuosisadoiksi tutkimusalueilla. Vasta muiden elinkeinojen kehitys 1700-luvulta lähtien ryhtyi laskemaan sen merkitystä.

Viimeistään 1700-luvun loppuun mennessä pyyntikulttuurista oli muotoutunut tutkimusalueiden ympäristöön syntyneen pysyvän asutuksen sivuelinkeino, jolla pyrittiin turvaamaan elanto muiden talonpoikaisten elinkeinojen ohella. 1700-luvun lopulta lähtien merkittävään asemaan tutkimusalueiden maankäytön kannalta nousivat eteläisestä ja itäisestä Suomesta saapuneet tervanpolto ja kaskiviljely. Ajankohta oli otollinen niiden harjoittamiselle vielä 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa, sillä lähes kaikki pohjoiset metsät olivat vapaassa käytössä. Pudasjärven Siuruan kyläläiset loivat kaskikulttuurille pohjaa halmeamalla Litokairan eteläisiä kumpumaita jo 1700-luvun lopulla. Täyttä varmuutta ei kuitenkaan ole, että ketkä olivat ensimmäisiä Litokairan alueen kaskiviljelijöitä. Voi hyvinkin olla, että iiläisillä oli oma osuutensa kaskiviljelyn tuojina Litokairan alueelle, sillä heillä oli muutenkin jo pitkät perinteet alueiden hyödyntämisessä. Tervanpolton historia Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueilla on huomattavasti selkeämpi. Pudasjärven pitäjän Jongun kyläläisten vaikutus oli ilmeinen tervanpolton historialle. Toisaalta myös Puolangan puolelta saapui tervanpolttajia Olvassuon eteläisille vaara-alueille ja Iso Tilan- Housusuon alueella sijaitsevalle Varpupitämälle.

Sekä kaskiviljelyn että tervanpolton menestymisen edellytyksenä tutkimusalueiden metsissä oli se, että alueilta löytyi hedelmällisiä maita niiden harjoittamisen perustaksi. Litokairan alueen Pudasjärven puoleiset kuusivaltaiset kumpumaat olivat omiaan kaskiviljelyn harjoittamiselle. Polttoviljelyn historiasta jäivät muistuttamaan

nykypäiviin asti lukuisat metsämaiden nimet, kuten Hedeaho ja Kana-aho. Olvassuon alueen tervamänniköt taas houkuttelivat alueilla jo sukupolvien ajan liikkuneiden ihmisten jälkeläisiä tervanpoltoon. Erityisesti Olvassuota halkova Piltuanjokivarsi ja sen läheisyydessä sijainneet männikköiset kankaat muodostivat laajan polkujen yhteen sitoman tervanpoltoalueen. Tärkeänä osana tervanpolton menestymistä oli Piltuanjoen tarjoama vesireitti, jota pitkin terva saatiin Iijokeen ja sitä myötä Pohjanlahden rannikolle.

Tervanpolto ja kaskiviljely tutkimusalueilla vähenivät merkittävästi 1800-luvun puolenvälin jälkeen kun sahapuun hinta lähti nousuun, metsäteollisuus alkoi kehittyä ja valtio otti tiukemman otteen metsiinsä. Metsähallitus rupesi perustamisestaan lähtien valvomaan metsäomaisuuttaan muodostamalla hoitoalueisiin ja vartiopiireihin perustuvan paikallishallinnon. Tervanpolto katosi Olvassuon alueelta pian 1860-luvun jälkeen. Samoin kävi kaskiviljelylle Litokairan alueella. Sekä tervanpolto että kaskiviljely jättivät kuitenkin koskettamaansa maastoon merkit menneistä kukoistuskautistaan, jotka olivat koko hoitoaluetasolla metsänhoitoviranomaisten havaittavissa selvästi vielä 1900-luvun ensivuosisikymmeninä. Litokairan alueen eteläiset kankaat olivat kaskeamisen seurauksena muuttuneet kuusikkovaltaisiksi ja useat alueet olivat muuttuneet vain metsänkasvuun kelpaavaksi hietamultamaaksi. Olvassuon alueelta oli tervanpolto hävittänyt mäntymetsiä rajattoman koloamisen seurauksena.

Tutkimusalueiden maankäytön kannalta 1870-luvulta aina sota-aikaan asti olivat vahvoilla edelleenkin eränkäynti, josta oli muodostunut lähellä sijainneen vakinaisen asutuksen elinkeino. Myös metsätalous alkoi herätellä itseään 1800-luvun loppupuolella Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueiden laajoilla erämailla. Keskeisimpään rooliin kuitenkin tutkimusalueiden maankäytön kannalta nousi 1800-luvun lopulla niittyviljely. Sen historia ulottui vähintäänkin yhtä kauas kuin esimerkiksi tervanpolton ja kaskiviljelyn, mutta edellisten loputtua sen merkitys elinkeinona kasvoi huomattavasti. Karjalle oli saatava talvirehuti eikä peltoviljely ollut todellakaan vielä edes 1900-luvun alkuun mennessä kehittynyt niin pitkälle, että niillä olisi kasvatettu rehuheinää, joten heinä oli saatava muualta.

Tutkimusalueiden laajat suoalueet sekä ojien ja jokien varret tarjosivat oivallisia paikkoja heinäkasvulle. Viimeistään 1700-luvulla Litokairan, Olvassuon ja Iso Tilan-

Housusuon alueilta ryhdyttiin valtaamaan suoniittyjä ja vesistöjen varsilla sijaitsevia luhtaniittyjä. Niittyjen valtaaminen keskittyi läheisesti tutkimusalueiden ympäristöön syntyneisiin kyläyhteisöihin. Monet niityt vallattiin samoista kylistä käsin, mistä myös käytiin tutkimusalueilla polttamassa tervaa ja kaskeamassa. Iso Tilan- Housusuon suoniittyjä valtasivat Puolangan Auhon kylän talonpojat. Olvassuon alueella heinää niittivät Pudasjärven Hetejärven ja Pudasjärven Jongun kylän talonpojat. Pääsääntöisesti kaikki vallatut niittymaot sijaitsivat jonkin vesistön lähellä. Piltuanjoki, Ahmaoja, Housujärvi, Litojoki, Vitmanoja ja niiden läheiset suomaat olivat sadonkorjuun aikaan kovassa käytössä.

Ennen isojakoa vallatut niittymaomistukset pääosin vahvistettiin isossajaossa talojen viralliseksi omaisuudeksi. Toisaalta aina ei niittäjää kohdannut isossa jaossa onnellinen loppu, sillä silloin tällöin valtio lunasti itselleen talollisten niittyjä ja antoi ne nautintaan kruununmetsätorppareille. Kruunumetsätorpparilaitoksen kehittyminen 1870-luvulta eteenpäin olikin omiaan lisäämään kilpailua tutkimusalueiden luonnon antimien hyväksi käytöstä. Toisaalta ilman valtiolta saatavia niittymaita moni kruununtorppari olisi ollut suuressa pulassa. Esimerkiksi Ojalehdon kruununmetsätorpan elintaso syrjäisellä seudullaan olisi jäänyt entistä huonommaksi ja torpan karja olisi kuollut talvella nälkään, ellei sillä olisi ollut Metsähallituksen antamia nautintaniittyjä.

Pitkien perinteiden hallitsevat niittyviljely ja eränkäynti kehittyivät olemassa olonsa aikana. Niittyviljelyn kohdalla kehitettiin suoniittyjen huonon tuoton korvaamiseksi tammeaminen, jota käytettiin esimerkiksi Litokairan alueella sijaitsevilla Tervonjalla ja Kaijonjalla. Kalastuksessa pyrittiin mukautumaan aina oman aikansa tarjoamiin pyynnin edellytyksiin. Pärekoripyynti oli muun muassa seurausta sota-ajan tuomasta verkkopulasta. Toisaalta monesti eri maankäyttömuotojen vuosisataiset perinteet säilyivät aina 1900-luvun ensi vuosikymmenille saakka. Metsäkanalintujen pyynnissä käytettiin ansoja, satimia ja loukkuja, joiden historia ulottui pitkälle menneisyyteen. Metsästyksen keskeinen merkitys tutkimusalueiden maankäytön historiassa on jäänyt elämään monien metsämaiden paikannimistöön. Etenkin Olvassuon alueen turkisriistan pyyntiin viittaavat paikannimet, kuten Näätäsuo ja Oravisuo paljastavat, että alueilla on aikoinaan liikkunut metsästäjiä.

Ihmisen tarve hyödyntää metsiä on aina ollut olemassa ja siitä kertovat tässäkin tutkimuksessa esillä olleet maankäyttömuodot. 1800-luvun lopulla alkoi kuitenkin kehittyä aivan uudenlainen tarkoitus metsien hyödyntämiselle. Kehityksen takana oli puutavaran kansainvälisen hintakehityksen positiivinen nousu. Kyse ei ollut enää perinteisestä lankkukaupasta, vaan laajempi mittaisesta valtionmetsien puukaupasta. Pohjoisen Suomen jokien varsille oli alkanut jo 1800-luvulla syntyä sahateollisuutta ja 1900-luvun alkupuolella tutkimusalueilla vaikutti jo useita metsäyhtiöitä.

Valtionmetsien hakkuut keskittyivät tutkimusalueilla 1870-luvulla aluksi Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueille. Suuret mäntyvaltaiset vaarat, kuten nimensäkin perusteella otolliseksi paikaksi määritettävä Petäjävaara, olivat metsätalouden aikakauden kiinnostuksen kohteena. Ennen 1900-lukua tutkimusalueilla suoritettujen hakkuut pysyivät kuitenkin varsin vähäisinä eikä Litokairan alueella hakattu vielä ollenkaan. Monin paikoin sitä vastoin metsänhoitajat valittelivat entisaikojen tervanpolton ja kaskiviljelyn heikentäneen metsien kuntoa ja näin ollen myös hidastivat metsätalouden kehitystä. Lisäksi metsätalouden ongelmiksi tulivat jo 1800-luvulta lähtien metsänhaaskaus ja porojen laiduntamisen aiheuttamat ongelmat taimistoille. Etenkin metsänhaaskaus kärjistyi monin paikoin niin suureksi ongelmaksi, että metsätaloudellinen kehitys hidastui metsänhoitajien ratkoessa haaskaus ongelmaa.

Litokairan alueen metsät pääsivät metsäteollisuuden tehokäyttöön kunnolla vasta 1920-luvulta lähtien. Hakkuut keskittyivät aluksi pääasiassa alueen jokien, kuten Kivijoen ja Litojoen ympäristössä sijaitseville kankaille. 1930-luvun loppuun mennessä lähes kaikki soiden soiden, ojien, järvien ja jokien ympäröimät metsäalueet olivat valjastettu metsäteollisuuden käyttöön. Metsät leimattiin ja hakattiin. Paikannimenä Luvattuun maahan viittaava Kaanaanmaanjaksokin pääsi 1930-luvun aikana hakattujen metsäalueiden listalle. Metsäyhtiöistä Litokairassa vaikuttivat 1900-luvun alun metsäjätit kuten Oulu Osakeyhtiö ja Ab Kemi Oy, joista edellinen oli varsinkin sota-aikana innokas ostamaan puuta kyseisen alueen metsämaita.

Sota-aikana metsäteollisuutta koetteli työvoimapula miesten ollessa rintamalla. Suurin osa tutkimusalueiden sota-ajan savotoista hakattiin Metsähallituksen järjestämin voimin. Sotasaaliina saadut venäläiset sotavangit otettiin kuitenkin jatkosodan aikana

mukaan metsätöihin. Olvassuon alueella sijaitsevalle Kivimaalle saapui vielä jatkosodan loppuvaiheilla sotavankeja Oulu Oy:n savotalle metsätöihin.

Litokairan, Olvassuon ja Iso Tilan- Housusuon alueiden maankäytön historia tutkiminen paljastaa niiden vuosisataisen tarinan, jonka aikana alueet ovat olleet läheisesti ihmisen kosketuksessa, turvaamassa heidän jokapäiväistä elämäänsä. Vaikka tutkimusalueiden maankäyttö jatkuu yhä tänä päivänä, on niiden menneisyyden ymmärtäminen tärkeämpää kuin niiden tulevaisuuden suunnittelu ilman ymmärtämystä alueiden historiasta. Eränkävynnin juurilta metsätalouden aikakauden alkamiseen oli pitkä matka, silti jokainen elinkeino ja elämäntapakulttuuri jättivät merkkinsä alueiden luontoon. Meidän tehtäväksi jää vain niiden kunnioittaminen ja suojeleminen.

LÄHDELUETTELO

I PAINAMATTOMAT LÄHTEET

KANSALLISARKISTO (KA), HELSINKI

Metsähallituksen arkisto I (vanha osa)

Pudasjärven hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1909–1910

Puhoksen hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1910–1911, 1924–1926

Ranuan hoitoalueen metsätalouden tarkastuksen asiakirjat 1910–1911

METSÄHALLITUKSEN OULUN TOIMISTON ARKISTO, OULU

Pudasjärven hoitoalueen Siuruanjoen hoitolohkon metsätalouuskartat vuodelta 1928

LAPIN MAANMITTAUSTOIMISTON ARKISTO (LMMTA), ROVANIEMI

Asiakirjat Näätähaaran valtionasutustilan No. 86 muodostamisesta Ranuan kunnassa vuosilta 1924–1931

Asiakirjat Tervonjärven valtionasutustilan No. 49 muodostamisesta Ranuan kunnassa vuodelta 1930

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO (OMA), OULU

Iin tarkastuspiirin arkisto

Haukiputaan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1860–1909

Luetteloita kaskimaista 1866–1874

Luetteloita tervanpolttajista 1863–1865

Pohjanmaan piirikuntakonttorin arkisto

Pudasjärven hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1922–1943

Puhoksen hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1922–1937

Puolangan hoitoalueesta saapuneet kirjeet 1922–1942

Pudasjärven hoitoalueen arkisto

Hakkuuntarkastuspöytäkirjat 1923–1929
Leimausluettelot 1904–1931
Metsänhaaskausluettelot 1906–1917
Metsästystä ja kalastusta koskevat asiakirjat 1917–1926
Vuosikertomukset 1926–1940

Puhoksen hoitoalueen arkisto

Luettelot vuokralle annetuista tervasmetsistä 1860–1878
Metsänviljelykirjoja 1866–1910
Metsänhoidon tarkastuskirjat 1910–1913
Vuosi- ja tilikertomukset 1901–1930

Puolangan hoitoalueen arkisto

Hakkuuehdotuksia 1906–1912
Luetteloita vuokralle annetuista tervasmetsistä 1860–1878

Ranuan hoitoalueen arkisto

Henkiluettelot 1924–1936
Leimaus- ja hakkausilmoitukset 1905–1929
Kruununtorppa- ja asutustilakortit 1930–1940
Kruununmetsätorppien luettelot 1931
Luetteloita kruununmetsätorpille annetuista kotitarvepuista 1933
Saapuneet kirjeet 1937–1942
Työohjelmat ja työohjelmien yhdistelmät 1909–1944
Vuosikertomukset 1905–1940

Rovaniemen kihlakunnan henkikirjoittajan arkisto

Henkikirjat 1918–1927. Ranua.

POHJOIS-POHJANMAAN MAANMITTAUSTOIMISTON ARKISTO (PPMMA),
OULU

Hetejärven jakokunnan isojakokartat. Pudasjärvi.
Jongun jakokunnan isojakokartat. Pudasjärvi.

Pudasjärven valtionmaiden isojakokartat. Pudasjärvi.

Puolangan valtionmaiden isojakokartat. Puolanka.

Siuruan jakokunnan isojakokartat. Pudasjärvi.

II PAINETUT LÄHTEET

Lähdekirjallisuus

Heikinheimo 1915 Olli Heikinheimo, *Kaskiviljelyn vaikutus Suomen metsiin*. Metsähallitus, Helsinki 1915.

Hertz 1934 Martti Hertz, *Metsähallitus 1859–1934*. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1934.

Lehdet

Ijokiseutu 2003

III HAASTATTELUT

Tilallisen poika Antti Moilasan haastattelu. Utajärvi 12.8.1996. Marika Niemelä.

Tervon tilan isäntä Eljas Niemelän haastattelu. Ranua 7.9.1986. Veli Mertala.

Neiti Katri Honkakosken haastattelu. Kuivaniemi 8.7.2003. Pekka Kauppi.

Työnjohtaja Veli Mertalan haastattelu. Ranua 11.7.2003. Pekka Kauppi.

Neiti Mimmi Väisäsen haastattelu. Puolanka 7.7.2003. Pekka Kauppi.

IV HAKUTEOKSET

Nenonen–Teerijoki 1998 Kaisu Nenonen & Maija-Liisa Teerijoki, *Historian suursanakirja*. WSOY, Juva 1998.

V TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Aaltonen – Arkko 1997 Turkka Aaltonen, Martti Arkko, *Vanhat hyvät erätaidot*. Ajatus, Helsinki 1997.

- Aarnio 1999 Jouni Aarnio, *Kaskiviljelystä metsätöihin – Tutkimus Pielisjärven kruununmetsistä ja kruununmetsätorppareista vuoteen 1910*. Väitöskirja. Joensuun yliopisto, Joensuu 1999.
- Aarnio 2001 Jouni Aarnio, *Maankäytön historiaa Syötteen alueella*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A, No 133. Oy Edita Ab, Helsinki 2001.
- Alho 1968 Pentti Alho, *Pohjois-Pohjanmaan metsien käytön kehitys ja sen vaikutus metsien tilaan*. Acta Forestalia Fennica Vol. 89. Suomen Metsätieteellinen Seura, Helsinki 1968.
- Haapala 1995 Pertti Haapala, *Kun yhteiskunta hajosi – Suomi 1914–1920*. 3.painos. Oy Edita Ab, Helsinki 1997.
- Halila 1984 Aimo Halila, *Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi suuren Pohjan sodan ja isonvihan aikana 1700–1721. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia IV*. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historia toimikunta, Kuusamo 1984.
- Helander 1949 A. Benj. Helander, *Suomen metsätalouden historia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 1949.
- Hiltunen 1990 Mauno Hiltunen, ”Ranua saamelaiskaudelta 1900-luvun alkuun”. *Ranuan historia*. S. 53–121. Ranuan kunta ja seurakunta, Ranua 1990.
- Huurre – Vahtola 1991 Matti Huurre, Jouko Vahtola, *Oulujokilaakson historia – Kivikaudelta vuoteen 1865*. Hailuodon, Kempeleen, Limingan, Lumijoen, Muhoksen, Oulunsalon, Temmeksen, Tyrnävän, Utajärven ja Vaalan kunnat ja seurakunnat, Oulun kaupunki ja seurakunnat ja Oulujoki-Seura r.y; Oulu 1991.

- Huurre 1983 Matti Huurre, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin esihistoria. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia I*. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta, Kuusamo 1983.
- Huurre 1986 Matti Huurre. *Esihistoria. Kainuun historia I*. Kainuun maakuntaliitto, Kajaani 1986.
- Immonen 1996 Esko Immonen, *Tervanpolttoajan muistelmia*. Kuhmon kirjapaino Oy, Kuhmo 1996.
- Juntunen 1990 Jukka Juntunen, ”Asutustoiminnan pitäjä – Asutus kunnan perustamisesta nykypäiviin”. *Ranuan historia*. S. 155–203. Toimittanut Mauno Hiltunen. Ranuan kunta ja seurakunta, Ranua 1990.
- Karjalainen 2000 Tapio Karjalainen, *Puutavarayhtiöiden maanhankinta ja –omistus Pohjois-Suomessa vuosina 1885–1939*. Väitöskirja. Oulun yliopisto, Oulu 2000.
- Kauppila – Suihko 1987 Rauli Kauppila – Anneli Suihko. *Tervan tie*. Kainuun museon julkaisuja, Kajaani 1987.
- Keränen 1985 Jorma Keränen, ”Puolangan luonto ja asutushistoria”. *Puolangan kirja*. S. 21–57. Toimittanut Jorma Wilmi. Puolangan kunta ja seurakunta, Puolanka 1985.
- Korteniemi 1992 Ismo Korteniemi, *Peurahautojen ajoitus ja sijainti Tornionjokilaaksossa ja Pohjois-Pohjanmaalla*. Lisensiaatti työ. Oulun yliopisto, Oulu 1992.

- Korttesalmi 1975 J. Juhani Korttesalmi, *Kuusamon talonpoikaiselämä 1670-1970. Kuusamon historia II*. Kuusamon kunta, Kuusamo 1975.
- Kuisma 1997 Juha Kuisma, *Tuli leivän antaa – Suomen ekohistoria*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1997.
- Kähkönen 2002 Petri Kähkönen, ”Priima pirtti ja 64 neliön autotalli vai ihmisasunnoksi kelpaamaton tekele”? *Ympäristö historian monet kasvot*. S. 267–298. Toimittanut Anna Saukkonen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 62, Turku 2002.
- Laine 2003 Antti Laine, ”Suomi sodassa”. *Suomen historian pikkujättiläinen*. S. 693–727. Toimittanut Seppo Zetterberg. WSOY, Helsinki 2003.
- Laitakari 1960 Erkki Laitakari, *Metsähallinnon vuosisataistaival 1859–1959*. Silva Fennica, Helsinki 1960.
- Luukko 1954 Armas Luukko, *Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin keskiaika sekä 1500-luku. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia II*. Pohjois-Pohjanmaan maakuntaliiton ja Lapin maakuntaliiton yhteinen historiatoimikunta, Oulu 1954.
- Massa 1994 Ilmo Massa, *Pohjoinen luonnonvalloitus – suunnistus ympäristöhistoriaan Lapissa ja Suomessa*. Väitöskirja. Oulun yliopisto, Oulu 1994.
- Manninen 1922 Ilmari Manninen, *Pohjoisen Karjalan vanhanaikainen talous historiallisten lähteiden mukaan*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1922.

- Myllyntaus 1991 Timo Myllyntaus, *Ympäristöhistoria – mitä se on?* Historiallinen Aikakausikirja 89:4. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1991.
- Niskasaari 2000 Jaana Niskasaari, *Pudasjärven vaarojen nimistä*. Suomen kielen pro gradu –tutkielma. Oulun yliopisto, Oulu 2000.
- Paajala – Jokivartio 1989 Juhani Paajala, Tuula Jokivartio, *Tervan valmistus ja käyttö*. Oulun yliopisto, Oulu 1989.
- Peltonen 2000 Jukka Peltonen, *Ansapolulla*. Suomen Metsästysmuseon julkaisuja 7, Riihimäki 2000.
- Pietola 1987 Eino Pietola, *Sotavangit Suomessa 1941–1944 – Dokumentteihin perustuva teos sotavankien käsittelystä Suomessa jatkosodan aikana*. Gummerus Oy Kirjapaino, Jyväskylä 1987.
- Pohjois-Pohjanmaan metsätalous 1971*. Pohjois-Pohjanmaan seutukaavaliitto. Julkaisusarja A:13, Oulu 1971.
- Pohjois-Pohjanmaan perinnemaisemat 1997*. Toimittanut Maarit Vainio ja Hannele Kekäläinen. Alueelliset ympäristöjulkaisut 44. Pohjois-Pohjanmaan ympäristökeskus, Oulu 1997.
- Pyykkönen – Erkkilä 2000 Helka Pyykkönen – Jaana Erkkilä. *Tervaa Keski-Pohjanmaalta*. Keski-Pohjanmaan Kirjapaino Oy, Kokkola 2000.
- Roiko-Jokela 1999 Heikki Roiko-Jokela, ”Suomi elää metsissä ja metsistä – arvokeskustelua metsiensuojelusta”. *Ympäristöhistorian näkökulmia – Piispan apajilta trooppiseen helvettiin*. Toimittanut Timo Soikkanen. Turun yliopiston poliittisen historian tutkimuksia 14, Turku 1999.

- Rytkönen 1978 Raili Rytkönen, *Suur-Iin historia 1700–1870*. Haukiputaan kunta ja Seurakunta, Iin kunta ja seurakunta, Kiimingin kunta ja seurakunta, Kuivaniemen kunta ja seurakunta, Pudasjärven kunta ja seurakunta, Ranuan kunta ja seurakunta, Taivalkosken kunta ja seurakunta, Yli-Iin kunta ja seurakunta, Ylikiimingin kunta ja seurakunta, 1978.
- Rytkönen 1989 Raili Rytkönen, *Suur-Iin historia 1870–1925*. Haukiputaan kunta ja Seurakunta, Iin kunta ja seurakunta, Kiimingin kunta ja seurakunta, Kuivaniemen kunta ja seurakunta, Pudasjärven kunta ja seurakunta, Ranuan kunta ja seurakunta, Taivalkosken kunta ja seurakunta, Yli - Iin kunta ja seurakunta, Ylikiimingin kunta ja seurakunta, 1978.
- Selander 1959 Wäinö Selander, *Vanhan ajan niittyviljelystä Karkussa*. Tyrvään seudun Museo- ja kotiseutuyhdistyksen julkaisuja XXIX, Tyrvää 1959.
- Soininen 1974 Arvo M. Soininen, *Vanha maataloutemme – Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Maataloustieteellinen aikakauskirja, erikoisnumero. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1975.
- Taavitsainen 1994 Jussi-Pekka Taavitsainen, ”Kaskeaminen ja metsästys erämailla”. *Metsä ja metsänviljaa*. Toimittaneet Pekka Laaksonen ja Sirkka-Liisa Mettomäki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1994.
- Talve 1997 Ilmar Talve, *Finnish Folk Culture*. Finnish Literature Society, Helsinki, 1997.

- Tervonen 1992 Päivi Tervonen, *Suomussalmen kruununmetsämaiden asuttaminen*. Suomen ja Skandinavian historian pro gradu-tutkielma. Oulun yliopisto, Oulu 1992.
- Tervonen 2001 Päivi Tervonen, *Tiaisen kruununmetsätorpasta Alanteen tilaksi*. Metsähallituksen luonnonsuojelujulkaisuja. Sarja A, No 132. Oy Edita Ab, Helsinki 2001.
- Vahtola 2003 Jouko Vahtola, *Suomen historia – Jääkaudesta Euroopan unioniin*. Suuri suomalainen kirjakerho Oy, Helsinki 2003.
- Virrankoski 1973 Pentti Virrankoski, *Pohjois-Pohjanmaa ja Lappi 1600-luvulla. Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III*. Pohjois-Pohjanmaan, Kainuun ja Lapin maakuntaliittojen yhteinen historiatoimikunta, Oulu 1973.
- Virtanen 1993 Sakari Virtanen, *Lapin leivän isä 100 vuotta – Kemiyhtiön historia*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1993.
- Wilmi 1985 Eija Wilmi, ”Puolangan maatilatalous”. *Puolangan kirja*. S. 87–125. Toimittanut Jorma Wilmi. Puolangan kunta ja seurakunta, Puolanka 1985.

